

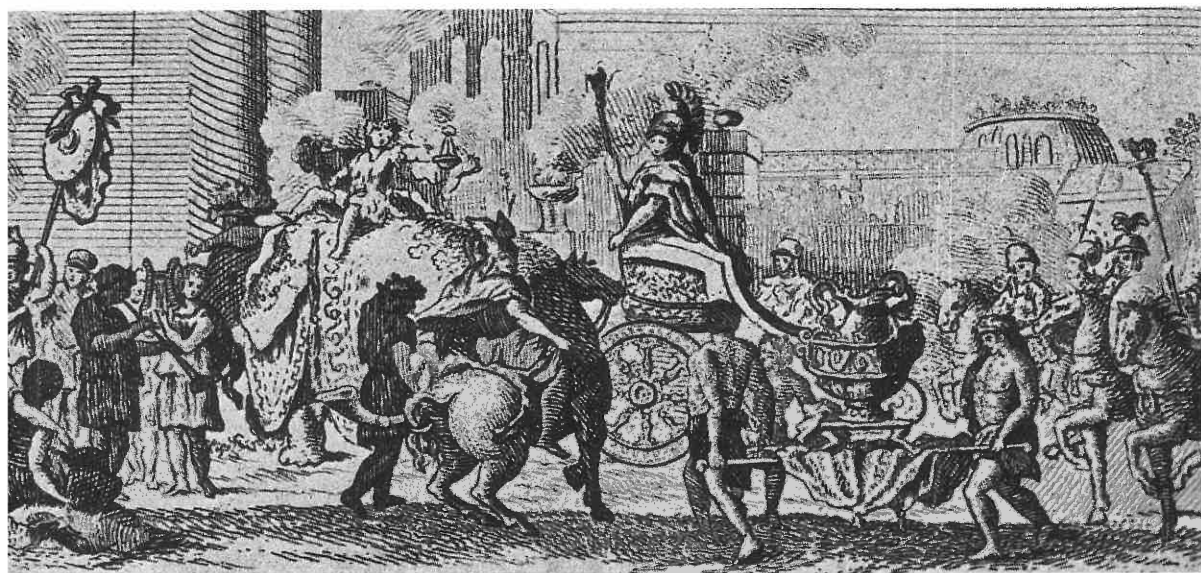
ΝΙΚΟΛΑΟΥ Ι. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ
ΠΡΟΑΓΓΕΛΟΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ.

ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΚΑΤΑΒΟΛΑΙ ΚΑΙ ΞΕΝΙΚΑΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ
ΕΙΣ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ.

ΘΡΥΛΟΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟΝ ΡΗΓΑ.

ΕΚΔΟΣΗ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΗΣ
«ΦΕΡΩΝ - ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ - ΡΗΓΑ»

ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ
ΓΙΑ ΤΟΝ
ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ

ΝΙΚΟΛΑΟΥ Ι. ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ

ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ
ΓΙΑ ΤΟΝ
ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ

Η ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΙΔΕΟΛΟΓΙΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΣΜΟΥ
ΠΡΟΑΓΓΕΛΟΣ ΤΗΣ ΕΠΑΝΑΣΤΑΣΕΩΣ.

ΕΛΛΗΝΙΚΑΙ ΚΑΤΑΒΟΛΑΙ ΚΑΙ ΞΕΝΙΚΑΙ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ
ΕΙΣ ΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ.

ΘΡΥΛΟΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟΝ ΡΗΓΑ.

Β' ΕΚΔΟΣΗ

ΕΚΔΟΣΗ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ ΜΕΛΕΤΗΣ
«ΦΕΡΩΝ - ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ - ΡΗΓΑ»

Εικόνα εξωφύλλου: Άποσπασμα από τήν παραστάση τοῦ Μονόφυλλου τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, Βιέννη 1797. Βλ. σελ. 33.

Α΄ ΕΚΔΟΣΗ 1994

Β΄ ΕΚΔΟΣΗ 1998

ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗ ΕΤΑΙΡΕΙΑ ΜΕΛΕΤΗΣ "ΦΕΡΩΝ-ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ-ΡΗΓΑ"
ΜΙΛΤΙΑΔΟΥ 3 - 145 62 ΚΗΦΙΣΙΑ - ΑΘΗΝΑ ΤΗΛ. & FAX: 8011.066

ΚΕΝΤΡΙΚΗ ΔΙΑΘΕΣΗ

ΕΚΔΟΣΕΙΣ ΑΘΑΝ. ΣΤΑΜΟΥΛΗΣ

ΓΡΑΦΕΙΑ – ΧΟΝΔΡΙΚΗ ΠΩΛΗΣΗ:

ΑΘΗΝΑ: ΑΒΕΡΩΦ 2 Τ.Κ. 104 33 ΤΗΛ.: 5238305 (4 γραμμές) FAX: 5238959

ΒΙΒΛΙΟΠΩΛΕΙΟ:

ΑΘΗΝΑ: ΑΒΕΡΩΦ 2 Τ.Κ. 104 33 ΤΗΛ.: 5238305 (4 γραμμές) FAX: 5238959

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Λίγα λόγια για την έκδοση	9
<i>Ρήγας Βελεστινλής. Ἡ πολιτική ἰδεολογία τοῦ Ἑλληνισμοῦ Προάγγελος τῆς Ἐπανάστασης</i>	11
I. Τὸ λυκόφως τῆς δουλείας	13
II. Ἡ προσωπικότης τοῦ Ρήγα εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἐποχῆς του	20
III. Οἱ πολιτικοὶ καὶ πολιτιστικοὶ δραματισμοὶ τοῦ Ρήγα	35
Α' Τὸ «Πολίτευμα»	37
Β' Ὁ «Θούριος» καὶ τὰ ἄλλα ἐπαναστατικὰ ἔργα τοῦ Ρήγα	42
IV. Ἡ τριπλῆ δομὴ τῆς νεοελληνικῆς πολιτειακῆς Ἰδέας	48
Α' Τὸ πολυεθνικὸν κράτος τοῦ Γένους	48
Β' Τὸ πολυκρατικὸν Κράτος τοῦ Ἔθνους	49
Γ' Τὸ ὑπερεθνικὸν Κράτος τοῦ Ρήγα	51
V. Δικαίωσις: Τὸ λυκαυγὲς τῆς Ἐλευθερίας	55
<i>Ἑλληνικαὶ καταβολαὶ καὶ ξενικαὶ ἐπιδράσεις εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ρήγα Βελεστινλή</i>	59
I. Εἰσαγωγικά	61
II. Προέλευσις τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ Ρήγα	
Α' Ὁ «ἄνθρωπισμὸς» τῆς Δύσεως, ὡς ἀλυσιτελῆς γέφυρα ἀνασυνδέσεως πρὸς τὴν ἑλληνικὴν πολιτικὴν παράδοσιν	61
Β' Εὐρωπαῖοι καὶ Ἕλληνες διαφωτισταὶ	65
III. Ἐνταξίς-Ἐναρμονισμὸς Ἑλληνικῶν καὶ ξένων πολιτιστικῶν ἀξιῶν	
Α' Ἡ προεργασία διαφωτισμοῦ ὡς παράγων προετοιμασίας τῆς πολιτιστικῆς ἀνασυνδέσεως	68
Β' Ἀπὸ τῆς αὐθαιρεσίας διὰ τῆς αὐτογνωσίας πρὸς τὴν Ἐλευθερίαν	75
Γ' Ἡ διεργασία ἐκσυγχρονισμοῦ, ὡς ὄργανον πραγματώσεως τῆς πολιτικῆς Ἐλευθερίας	90
IV. Ἐκτασις τῆς κοσμοθεωρίας τοῦ Ρήγα	
Α' Ἄμεσοι καὶ ἔμμεσοι ἐπιδράσεις	92
Β' Σταδιακὴ πραγμάτωσις τῶν δραματισμῶν τοῦ Ρήγα	96
<i>Θρῦλος καὶ πραγματικότητα γύρω ἀπὸ τὸν Ρήγα</i>	101

Λίγα λόγια για τήν έκδοση

Ἡ Ἐπιστημονική Ἐταιρεία Μελέτης «Φερῶν – Βελεστίνου – Ρήγα» μέ χαρά καί αἴσθημα εὐθύνης ἐπανεκδίδει σ' ἓνα τεῦχος τρεῖς ἀξιόλογες καί πρωτότυπες ἐργασίες τοῦ καθηγητοῦ τοῦ Πανεπιστημίου κ. Νικολάου Πανταζοπούλου, οἱ ὁποῖες ἀναφέρονται στόν ἐθνομάρτυρα Ρήγα Βελεστινῆ καί εἶχαν δημοσιευθεῖ σέ ἔγκυρα ἐπιστημονικά περιοδικά.

Μέ τήν σημερινή έκδοση, οἱ ἐπαναστατικά ἀνθρώπινες ιδέες τοῦ Ρήγα, ὅπως αὐτές διατυπώνονται στά ἔργα του, θά γίνουν γνωστές στούς σημερινούς Ἕλληνες, οἱ ὁποῖοι τόση ἀνάγκη ἔχουν ἀπό τή γνώση τῶν ἱστορικῶν πηγῶν μας.

Ἡ τρίτη, ὡστόσο, ἐργασία, «Θρῦλος καί πραγματικότητα γύρω ἀπό τό Ρήγα», μεταφράσθηκε στά ἀγγλικά καί θά ἐκδοθεῖ σέ ἰδιαίτερο τεῦχος, μέ σκοπό νά γίνουν γνωστές καί στήν διεθνή βιβλιογραφία οἱ σημαντικές ἀπόψεις τοῦ συγγραφέα γιά τό ἐπαναστατικό ἔργο τοῦ Ρήγα Βελεστινῆ.

Δημήτριος Καραμπερόπουλος, Παιδίατρος

Πρόεδρος

Ἐπιστημονικῆς Ἐταιρείας Μελέτης

«Φερῶν – Βελεστίνου – Ρήγα»

Στέφανος Κυρίτης Βελεσιός

(Ἀνάγλυφον ἐπὶ μαρμάρου 0,31×0,26 ἀνήκον εἰς τὸν συγγραφέα)

Ρήγας Βελεστινλής
Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία τοῦ Ἑλληνισμοῦ
Προάγγελος τῆς Ἐπαναστάσεως

*Λόγος ρηθείς τὴν 25ην Μαρτίου 1964
εἰς τὴν Αἴθουσαν Τελετῶν τοῦ Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου
Θεσσαλονίκη 1964*

1. ΤΟ ΛΥΚΟΦΩΣ ΤΗΣ ΔΟΥΛΕΙΑΣ

Ζοφερά ἦτο κατὰ τὴν διάρκειαν τῆς δουλείας ἡ κατάστασις τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων εἰς τὴν Ὀθωμανικὴν Αὐτοκρατορίαν. Ἡ στέρησις τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας, ἡ περιφρόνησις τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, ἡ καταρράκωσις τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας, ἡνάγκασαν τοὺς ὑποδούλους Ἑλληνας νὰ στραφοῦν καὶ νὰ καταφύγουν εἰς τὸ δίκαιον ὡς τὴν μόνην ὑποκατάστατον ἔννοιαν αὐτῆς ταύτης τῆς ἐλευθερίας¹.

Ἄλλ' ἡ προσπάθεια τῆς διὰ τοῦ δικαίου, διὰ τῆς ἀρωγῆς τῆς θρησκείας καὶ τῆς γλώσσης, σφυρηλατήσεως τῆς ἀγωνιστικῆς τοῦ Ἔθνους προσπάθειας πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας δὲν ἀκολουθεῖ ἐνιαίαν τροχίαν. Διότι τὸ δίκαιον εἶχε καὶ πάλιν διὰ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως διχασθῆ εἰς ἐπίσημον ἀφ' ἑνὸς καὶ εἰς λαϊκὸν ἢ δημῶδες ἀφ' ἑτέρου². Ἐνῶ δὲ φορεὺς τοῦ ἐπίσημου δικαίου καθίσταται, ὡς θεματοφύλαξ τῆς βυζαντιακῆς παραδόσεως, ὁ κλῆρος, ὡς ὑπέρμαχος τοῦ λαϊκοῦ, συνεχίζοντος τὴν ἐθιμικὴν ἢ δημῶδη παράδοσιν, προβάλλει ἡ ἑλληνικὴ συλλογικὴ περὶ δικαίου συνείδησις, διαμορφωθεῖσα κυρίως διὰ τῶν κοινοτήτων³.

Αἱ μεταξὺ τῶν δύο τούτων ἀντιλεγόμενων τάσεων δικαίου ὑφιστάμεναι διαφοραὶ δὲν περιορίζονται μόνον ἐπὶ τοῦ πεδίου τοῦ ἰδιωτικοῦ δικαίου. Ἐπεκτείνονται καὶ εἰς τὸ δημόσιον, δι' αὐτοῦ δὲ διαμορφώνουν διάφορον ἑκατέρω κοσμοθεωρίαν εἰς τὴν προσπάθειάν των νὰ χρησιμοποιοῦσιν τὸ δίκαιον ὡς ὄργανον ἀνακτήσεως τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας.

Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 17ου μ.Χρ. αἰῶνος, ἀρχίζουν νὰ διαμορφοῦνται ἐντονώτερον καὶ σαφέστερον τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τῶν δύο τούτων

1. Βλ. *μελέτην μου*, Ἡ πτώσις τοῦ Βυζαντίου ὡς ἀφετηρία ἀναγεννήσεως τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου, ἀνάτ. ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Θέμις», τ. ΞΔ' (1953) σσ. 4 ἐπ.

2. Περὶ τῆς διασπαστικῆς ἐπὶ τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου ἐπενεργείας τῆς ρωμαϊκῆς τῆς Φραγκικῆς καὶ τῆς Ἑνετικῆς κατακτήσεως βλ. Ν. Πανταζοπούλου, Ρωμαϊκὸν δίκαιον ἐν διαλεκτικῇ συναρτήσει πρὸς τὸ Ἑλληνικὸν (Πανεπιστημιακὰ μαθήματα) τεύχη Α' - Γ' Θεσσαλονίκη - Ἀθήναι 1974-1979 (ἐφεξῆς: *Ρωμαϊκὸν Δίκαιον*). Περὶ τῶν συνεπειῶν τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως εἰδικώτερον βλ. *μελέτην μου*, Ἀπὸ τῆς «λογίας» παραδόσεως εἰς τὸν Ἀστικὸν Κώδικα, Ἀθήναι 1965², σσ. 83 ἐπ. (ἐφεξῆς: Ἀπὸ τῆς «λογίας» παραδόσεως).

3. Βλ. *μελέτας μου*: Ἑλλήνων συσσωματώσεις κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, ἀνάτ. ἐκ τοῦ περιοδ. «Γνώσεις» Ἀθήναι 1958· Community Laws and Customs of Western Macedonia under Ottoman Rule, ἀνάτ. ἐκ τῶν «Balkan Studies», τ. 21, Θεσσαλονίκη 1961.

διαστελλομένων κατευθύνσεων εις τὸ δίκαιον καὶ νὰ ἀποσαφηνίζονται οἱ ἑκατέρωθεν ἐπιδιωκόμενοι σκοποί¹.

Κατὰ τοὺς δύο πρώτους μετὰ τὴν "Ἀλωσιν αἰῶνας, ὁ κλῆρος καθίσταται διὰ τῶν ἀπονεμηθέντων εις τὸν Πατριάρχην «προνομίων», ὁ μοναδικὸς φορεὺς τῆς ιδέας τοῦ δικαίου. Ἀποκτήσας, ἔκτος τῶν θρησκευτικῶν καὶ δικαστικῶν, καὶ ἠϋξημένας πολιτικὰς δικαιοδοσίας, ὁ Πατριάρχης χρησιμοποιεῖ ταύτας διὰ νὰ διατηρήσῃ συνεχίση καὶ διαδῶσῃ τὴν οἰκουμενικὴν παράδοσιν τοῦ Βυζαντιακοῦ Κράτους, τὴν θεμελιουμένην ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς ἐνότητος τῆς θρησκείας, τῆς γλώσσης καὶ τοῦ δικαίου, καθιστάμενος τοιουτοτρόπως «Γενάρχη», ἤτοι ὁ κατ' ἐξοχὴν φορεὺς τῆς ιδέας τοῦ Γένους.

"Ὅσον ἀφορᾷ ἰδιαίτερος τὸ δίκαιον, εις τρεῖς κυρίως κατευθύνσεις ἐξεδηλώθη ἡ δραστηριότης τοῦ κλήρου:

α. Εἰς τὴν ἀνακωδίκεισιν τοῦ ἐπισήμου δικαίου, διὰ παραφράσεως τῆς Ἑξαβίβλου τοῦ Ἀρμενοπούλου καὶ συμπληρώσεως ταύτης διὰ τοῦ «Περὶ συνοικεσιῶν ἐγχειριδίου» καὶ τὴν ἀσκησιν νομοθετικῆς πολιτικῆς διὰ τῆς θεσπίσεως *Κανονικῶν Διατάξεων*.

β. Εἰς τὴν διάδοσιν τοῦ ἐπισήμου δικαίου εις τὰς Παραδουναβίους Ἑγεμονίας.

γ. Εἰς βαθμιαίαν διαμόρφωσιν τῆς ἐξωτερικῆς τοῦ κλήρου πολιτικῆς, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐπεκτάσεως τῆς ὑπ' αὐτοῦ ἀκολουθουμένης εις τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον «οἰκουμενικῆς» πολιτικῆς καὶ ἐπὶ πολιτειακοῦ πεδίου.

Ἡ τάσις αὕτη, τὴν ὁποίαν θὰ ἠδυνάμεθα εἰς τὰς γενικὰς αὐτῆς γραμμάς νὰ χαρακτηρίσωμεν «συντηρητικὴν» ἢ «λογίαν», ἀποβλέπει, διὰ τῆς ὀλοκληρωτικῆς ἐπιβολῆς τῶν βυζαντιακῶν πολιτιστικῶν στοιχείων, ὅχι μόνον εἰς τὸν παραγκωνισμόν τῶν ἄλλων μορφῶν τῆς σωματικῆς ζωῆς, ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν βαθμιαίαν ὑποκατάστασιν τῆς Ὀθωμανικῆς ἐξουσίας, δι' Ἑλλήνων ἀνωτάτων κρατικῶν λειτουργῶν².

Ἀντιστρέφεται τοιουτοτρόπως ἡ ἀρχικὴ ἐπιδίωξις Μωάμεθ τοῦ Κατακτητοῦ, ὅπως καταστή Ὀθωμανὸς διάδοχος *Ρωμαίων Ἀυτοκρατόρων*, διὰ τῆς ροπῆς τῶν κατακτηθέντων πρὸς δημιουργίαν Ὀθωμανικοῦ Κράτους τοῦ Ἑλληνικοῦ Ἔθνους³.

1. Βλ. *μελέτην μου*: Λαϊκὰ καὶ ἀλόγια ἐπιδράσεις εἰς τὸ δίκαιον τῆς Ἐπαναστάσεως, ἀνάτ. ἐκ τοῦ περιοδικοῦ «Γνώσεις» Ἀθῆναι 1958.

2. Βλ. καὶ διὰ τὰ ἐπόμενα *μελέτην μου*, Ἐκκλησία καὶ δίκαιον εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου ἐπὶ Τουρκοκρατίας, «Ἐπιστ. Ἐπετ. Σχολῆς Νομικῶν καὶ Οἰκονομικῶν» Ἐπιστημῶν Ἀριστοτελείου Πανεπιστημίου Θεσσαλονίκης, τ. Η', Μνημόσυνον Π. Βιζυοκίδου, Θεσσαλονίκη 1960-1963, σσ. 685 ἐπ. (: ἀνωτ., σσ. 139 ἐπ.).

3. Εἰς τὸ κείμενον γίνεται σαφὴς διαστολὴ μεταξὺ τῶν ὄρων «γένος» καὶ «ἔθνος» ὡς δηλοῦντων χωριστὰς πολιτειακὰς κατευθύνσεις, μολοντί εἰς τὰς πηγὰς χρησιμοποιοῦνται

Ἰπὸ τὰς συνθήκας ταύτας ἢ «*συντηρητικῆς*» παράδοσις, ἀντιλεγομένη πολιτιστικῶς πρὸς τὴν ὀθωμανικὴν ἐξουσίαν, διελέγετο πολιτικῶς πρὸς αὐτήν, ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν βαθμιαίαν διάβρωσίν της ἐπὶ τῷ σκοπῷ ὑποκαταστάσεώς της ἐν τῇ ἐνασκήσει τῆς κρατικῆς ἐξουσίας.

Ἡ ἐπέκτασις τῶν «*προνομίων*» καὶ ἐπὶ τῶν κοινοτήτων, πραγματοποιηθεῖσα περὶ τὰ μέσα τοῦ 17ου αἰῶνος, ὀδηγεῖ βαθμιαίως εἰς τὴν διαφοροποίησιν τούτων ἀπὸ τοῦ κλήρου. Συντελεῖ δὲ εἰς τὴν διάπλασιν καὶ διαμόρφωσιν τοῦ ἐθιμικῆς προελεύσεως θεσμοῦ τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως. Δι' αὐτοῦ καθίσταται δυνατὴ ἢ αὐτόνομος, αὐτάρκης καὶ αὐτοδύναμος ρύθμισις τῆς κοινοτικῆς ζωῆς.

Τὸ σύστημα τῆς ἐκ τῶν ἔσω, τῆς αὐτονόμου, δηλαδὴ ὀργανώσεως τῆς ὀμαδικῆς ζωῆς, ἐπὶ τῇ βάσει τῶν πραγματικῶν συνθηκῶν, διὰ τῆς ἐπιλογῆς καὶ ἐκλογῆς τῶν ἀρίστων διὰ καθολικῆς ψηφοφορίας, ἢ εὐθυνοδοσία, ἢ ἀλληλέγγυος εὐθύνη τῶν μελῶν τῆς κοινότητος εἰς τὰς σχέσεις των πρὸς τὴν Ὄθωμανικὴν ἐξουσίαν, ἢ ἀναβίωσις καὶ διάδοσις τῶν γενικῶν ρητρῶν τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου, ἢ μετὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ γόνιμος πνευματικὴ καὶ ὀικονομικὴ ἐπικοινωνία, καθιστοῦν τὰς κοινότητας εὐκίνητα καὶ εὐαίσθητα μαχητικὰ ὄργανα.

Διχομοφοῦται τοιοῦτοτρόπως ἰδίᾳ ὀμαδικὴ ψυχολογία, βασιζομένη ἐπὶ τῆς *κοινοτικῆς ἀρετῆς*, ἀποτελούσης ἔκφρασιν τοῦ θεσμοῦ τῆς ὀμαδικῆς ἀλληλεγγύης καὶ ἐπιδιωκούσης τὴν ἀποτίναξιν τῆς τυραννίας, διὰ τῆς δημιουργίας Κράτους τοῦ Ἔθνους.

Ἡ κοσμοθεωρία αὕτη, ὡς προκύπτει καὶ ἐκ τῶν κωδικοποιήσεων τοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου, εἶναι διαμορφωμένη εἰς παγίαν καὶ σταθερὰν πεποιθήσιν εἰς τὴν ἀξίαν τῆς αὐτονόμου καὶ αὐτάρκους κοινοτικῆς ζωῆς, ρυθμιζομένην διὰ τοῦ κοινωνικοῦ ἐλέγχου καὶ ἐκφραζομένην διὰ τοῦ «*ἔθους τῆς πολιτείας*» μας ἢ τῶν «*νόμων τοῦ γένους*» μας¹.

ἀδιακρίτως. Ἐνῶ δηλαδὴ αἱ πολιτειακαὶ κατευθύνσεις εἶναι σαφῶς διαμορφωμένοι, ἡ ὀρολογία παρουσιάζεται ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ ἀσαφὴς καὶ συγκεχυμένη. Τοῦτο ὀφείλεται ἴσως εἰς τὸ γεγονός ὅτι αἱ σχετικαὶ ἔννοιαι (:«*γένος*» - «*ἔθνος*») δὲν ἔχουν ἀκόμη εἰς τὴν ἐποχὴν τοῦ Ρήγα πλήρως διαμορφωθῆ. Βλ. Γ. Ἰ. Ἀγγελοπούλου, Περὶ τῆς ἐννοίας λαοῦ καὶ ἔθνους ἐν τῇ νομοθεσίᾳ καὶ ἱστορίᾳ, ἀνάτ. ἐκ τῆς ἐπετ. «Παρνασσοῦ», Ἀθῆναι 1899. Δ. Ζακυνθνοῦ, Ἡ Ἄλωσις τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ ἡ Τουρκοκρατία, Ἀθῆναι 1954, σ. 16. τοῦ αὐτοῦ, Ἡ πολιτικὴ ἱστορία τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, Ἀθῆναι 1962, σσ. 33 ἐπ. βλ. ἐπίσης Π. Ἀργυροπούλου, Οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν ὑπηρεσίαν τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, εἰς «Ἡ πεντακοσιοστὴ ἐπέτειος ἀπὸ τῆς Ἀλώσεως τῆς Κωνσταντινουπόλεως», Ἀθῆναι 1953, σσ. 254 ἐπ. Βλ. Q. Vossler, Der Nationalgedanke von Rousseau bis Ranke, München - Berlin 1937. Κ. Τσάτσου, Τὸ νόημα τοῦ Ἔθνους, ἀνάτ. ἐκ τῶν «Πρακτ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν», τ. 38 (1963) σσ. 467 ἐπ.

1. Βλ. μελέτας μου. Ἡ πτώσις τοῦ Βυζαντίου, σ. 19, Ἑλλήνων συσσωματώσεις, σ.

Παράλληλον ἀλλὰ προοδευτικώτερον τῶν κοινοτήτων τῆς τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδος, ἐξ ἐπόψεως δικαίου, τροχιᾶν διαγράφει ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς διασπορᾶς, συνησιπισμένος εἰς πολιτικὰς καὶ θρησκευτικὰς συσσωματώσεις καλυπτούσας οἰκονομικὰς συναρθρώσεις.

Ἀπηλλαγμένος τῶν δεσμῶν τῆς δουλείας καὶ διαβιῶν ὑπὸ καθεστῶς ἐλευθερίας, συλλαμβάνει ἐνωρὶς τὴν ἰδιάζουσαν σημασίαν τοῦ κλασσικοῦ πολιτισμοῦ, ὡς ἀνανεωτικοῦ στοιχείου ὄχι μόνον τῆς ἑλληνικῆς ἀλλὰ καὶ τῆς εὐρωπαϊκῆς, ἰδιαιτέρως δὲ τῆς γαλλικῆς πολιτιστικῆς παραδόσεως. Ἀναζητεῖ τὸν τρόπον καὶ τὰ μέσα νὰ ἀνασυνδεθῇ πνευματικῶς πρὸς τοὺς προγόνους, νὰ προβληθῇ πολιτικῶς πρὸς τοὺς συγχρόνους καὶ νὰ ἐπιβληθῇ ἔθνικῶς εἰς τοὺς τυράννους.

Ὑπὸ τὰς συνθήκας ταύτας ἡ ἀκολουθουμένη ὑπὸ τὸν κοινοτήτων πολιτικὴ εἰς τὸ δίκαιον θὰ ἠδύνατο νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς «προοδευτικὴ».

Ἐνῶ ὅμως τὰ κηρύγματα τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως ἐλκύουν ἰδεολογικῶς τὸν Ἑλληνισμὸν τῆς διασπορᾶς, πολιτικῶς ἐξακολουθεῖ οὗτος νὰ ἐξαφτᾶται καὶ νὰ ἐπηρεάζεται ἐκ τῆς Ρωσίας, ἐκ τῆς συνδρομῆς τῆς ὁποίας προσδοκᾷ τὴν ἐθνικὴν του ἀποκατάστασιν. Ὁ μῦθος τοῦ ξανθοῦ γένους τοῦ βορρᾶ τροφοδοτεῖ, ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος, τὸ θρύλον τοῦ μαρμαρωμένου βασιλιᾶ καὶ δι' αὐτοῦ ἐξυπηρετεῖ ξένα πολιτικὰ συμφέροντα, τὸ τίμημα τῶν ὁποίων καταβάλλουν οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες ὑπὸ μορφὴν φορολογίας πρὸς τὴν ἐλπίδα τῆς Ἐλευθερίας, εἰς αἶμα, εἰς χρῆμα, εἰς ἀπογοήτευσιν.

Ἀμφότεραι αἱ τάσεις αὗται, διαμορφωθείσαι εἰς κοσμοθεωρίας, ἐκδηλώνονται κατὰ τὸ 1821 διὰ ἐπαναστατικῶν ἐνεργειῶν, ἀποσκοποῦσάν εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν παρ' ἑκατέρας ἐπιδιωκομένων σκοπῶν.

Ἐκδηλώσιν τῆς «*συντηρητικῆς*» παρατάξεως ἀποτελεῖ ἡ εἰς τὰς Παραδουναβίους Ἡγεμονίας πραγματοποιηθεῖσα ἐπαναστατικὴ ἐνέργεια τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου ἀποσκοποῦσα εἰς τὴν δημιουργίαν ὑπὸ τοῦ Κλήρου καὶ τῶν Φαναριωτῶν ἐνὸς πολυεθνικοῦ χριστιανικοῦ Κράτους, εἰς ἀντικαταστάσιν τοῦ ὀθωμανικοῦ. Ἐκφρασιν ἀφ' ἑτέρου τοῦ ἐπαναστατικοῦ φρονήματος τῶν αὐτοδιοικουμένων κοινοτήτων ἀποτελεῖ ἡ ταυτόχρονος σχεδὸν ἔκρηξις τῆς Ἐπαναστάσεως εἰς τὴν Πελοπόννησον, ἐπιδιώκουσα τὴν δημιουργίαν ἐνὸς πολυκρατικοῦ Κράτους βασιζομένου ἐπὶ τῆς ἰδέας τοῦ Ἔθνους.

32. σημ. 44. Öffentlich - rechtliche Institutionen der Griechen während der türkischen Herrschaft, ἀνάτ. ἐκ τῶν «Internationalrechtliche und Staatsrechtliche Abhandlungen, Festschrift für W. Schätzeln», Düsseldorf - Hamm, 1960, σσ. 369 ἐπ. (καὶ εἰς ἀνάτ. σσ. 7 ἐπ.) Κοινοτικὸς βίος εἰς τὴν Θετταλομαγνησίαν ἐπὶ Τουρκοκρατίας (1967).

1. Βλ. Οἱ ἄθλοι τῆς ἐν Βλαχίᾳ Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως τὸ 1821 ἔτος, συγγραφεύτης παρὰ Ἡλία Φωτεινοῦ..., Ἐν Λειψίᾳ τῆς Σακσονίας 1845 (φωτοτ. ἀνάτ. ὑπὸ τοῦ ἐκδ. οἴκου Ν. Καραβία, Ἀθῆνα 1964).

Ὁ συγχρονισμὸς τῶν δύο τούτων ἐπαναστατικῶν ἐνεργειῶν δὲν σημαίνει συντονισμὸν, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον ταυτισμὸν τῆς προσπάθειας πρὸς ἀποτίναξιν τοῦ ζυγοῦ. Ἀποτελεῖ μᾶλλον παράλληλον προσπάθειαν δύο ἀντιλεγόμενων κοσμοθεωριῶν, ἡ ὁποία φαίνεται ἀκατανόητος, δοθέντος ὅτι ἑκατέρα ἐκκινεῖ ἐκ τοῦ αὐτοῦ αἰτίου: στέρησις ἐλευθερίας, καὶ ἀποβλέπει - πέραν τοῦ πολιτειακοῦ συστήματος — εἰς κοινὸν ἀπότερον σκοπὸν: τὴν ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας.

Τοιαύτη ὅμως ὑπῆρξεν ἡ διάσπασις τῶν πολιτιστικῶν στοιχείων τοῦ Ἔθνους συνεπείᾳ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως, ὥστε νὰ εἶναι δύσκολος ἡ χάραξις κοινῆς ἀπελευθερωτικῆς πολιτικῆς καὶ ἀνέφικτος ὁ συντονισμὸς τῆς δράσεως τῶν ὑπὲρ, κοινῶν ιδεώδους μαχομένων ἐθνικῶν παρατάξεων.

Τὸ τραγικὸν ἐν προκειμένῳ εἶναι ὅτι ἑκατέρα τῶν κοσμοθεωριῶν τούτων, ἡ «συντηρητικὴ» καὶ ἡ «προοδευτικὴ» περιεῖχεν ἐν ἑαυτῇ σπέρματα ἢ καὶ διαμορφωμένα στοιχεῖα τῆς ἐτέρας, εἰς τρόπον ὥστε νὰ εἶναι δυνατὸς ὁ συγκερασμὸς τῶν ἀντιτιθεμένων ἀπόψεων καὶ ἐπομένως ὁ συντονισμὸς τῶν πρὸς ἀποτίναξιν τῆς δουλείας ἐνεργειῶν. Οὔτε ὑπῆρξεν αἰτία τῆς κατατμήσεως τῆς δυναμικότητος τοῦ Ἔθνους ἡ γεωγραφικὴ ἀπόστασις, ἀλλὰ ἡ ἐσωτερικὴ μεταξὺ τῶν διαφορὰ καὶ νοοτροπία.

Αἱ προϋποθέσεις κατὰ ταῦτα τοῦ συγκερασμοῦ τῆς ἐκ τῶν ξενικῶν κατακτήσεων δημιουργηθείσης καὶ εἰς τὸ Δίκαιον ἀντιθέσεως ὑφίσταντο. Δὲν κατέστη ὅμως οὗτος δυνατὸς, ἔνεκεν ἑλλείψεως αὐτοχθόνου ἐπιστήμης τοῦ δικαίου, λόγῳ τῆς ὑπὸ τοῦ κλήρου ἐμμονῆς εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ἐνότητος τῶν τριῶν πρωταρχικῶν πολιτιστικῶν στοιχείων τοῦ Ρωμαϊκοῦ Κράτους: τῆς θρησκείας, τῆς γλώσσης καὶ τοῦ δικαίου. Εἰς τὸν ἱστορικὸν δὲ τοῦτον λόγον θὰ ἔπρεπε νὰ προστεθῇ καὶ ὁ ἐξ αὐτοῦ πηγάζων πολιτικός: τῆς προσπάθειας δηλαδὴ πρὸς διατήρησιν τῆς ἡγετικῆς θέσεως τοῦ κλήρου ἐπὶ τῶν κοινοτήτων, αἱ ὁποῖαι διὰ τῆς κωδικοποιήσεως τοῦ ἐθνικοῦ των δικαίου ἀντετάσσοντο εἰς τὴν ὀλοκληρωτικὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ἐπισήμου¹.

Τρεῖς ὑπῆρξαν αἱ βάσεις διὰ τῶν ὁποίων αἱ αὐτοδιοικούμεναι κοινότητες ἀπέβλεπον εἰς τὴν ἐσωτερικὴν ἀφ' ἐνὸς ἀνανέωσιν καὶ εἰς τὴν ἀναπροσαρμογὴν ἀφ' ἐτέρου τοῦ δικαίου πρὸς τὰς ἐν τῷ μεταξὺ ἐξελιχθείσας ἱστορικὰς συνθήκας:

- α. Ὁ παραγκωνισμὸς τοῦ ὀθωμανικοῦ δικαίου.
- β. Ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσοτιμίας τῶν διαπλαστικῶν πηγῶν: ἐθίμου - νόμου, καὶ
- γ. Ἡ προσφυγὴ εἰς ξένα σύγχρονα νομοθετικὰ πρότυπα².

1. Βλ. Ν. Πανταζοπούλου, Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή εἰς τὰς πηγὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου, σσ. 8 ἐπ. (: Τὸ Δίκ. τῶν Ἑλλ. τ. Α', σσ. 8 ἐπ.). Ρωμ. Δίκαιον, τεύχ. Γ', σσ. 383 ἐπ.

2. Ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 10 ἐπ. καὶ 409 ἐπ., ἀντιστοίχως.

Εϊδικώτερον:

I. Ὅσον ἀφορᾷ τὸν παραγκωνισμόν τοῦ ὀθωμανικοῦ δικαίου, καὶ ἡ «συντηρητικὴ» καὶ ἡ «προοδευτικὴ» παράταξις συνεφώνουν, ἐπιδιώκουσαι τὸν διὰ ρητῶν ἢ συγκεκαλυμμένων διατάξεων ἐξοβελισμόν του.

II. Ὡς πρὸς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἰσοτιμίας τοῦ ἐθιμοῦ πρὸς τὸν νόμον, ἀπαραιτήτου διὰ τὴν ὁμαλὴν λειτουργίαν τοῦ δικαίου, παρατηροῦμεν τὰ ἐξῆς: Ὁ κλῆρος, ζηλοτύπως ἐχόμενος τοῦ βυζαντινορρωμαϊκοῦ δικαίου, ἐπέδωκε τὴν ὀλοκληρωτικὴν τούτου ἐφαρμογὴν εἰς βάρος τοῦ ἐθιμικοῦ. Ἀντιθέτως, αἱ πολιτικαὶ συσσωματώσεις (κοινοτήτες) εἶχον εἰς τὸ δημόσιον δίκαιον διὰ τοῦ θεσμοῦ τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως, παραγκωνίσει τὰς ξένας ἢ παλαιὰς μορφὰς διοικήσεως, εἰς δὲ τὸ ἰδιωτικὸν ἔτεινον πρὸς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἰσοτιμίας τῶν διαπλαστικῶν πηγῶν (ἐθιμοῦ - νόμου), ἡ ὅποια ἤδη πρὸ τῆς νομοθετικῆς αὐτῆς ἀναγνωρίσεως κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν εἶχε καταστῆ πραγματικὴ κατάστασις, διὰ τοῦ καθορισμοῦ τῆς δικαιοδοσίας τῶν ἐκκλησιαστικῶν καὶ τῶν λαϊκῶν δικαστηρίων. Ἐκ τούτων τὰ μὲν πρῶτα ἐδίκαζον οἰκογενειακὰς διαφορὰς βάσει τοῦ ἐπισήμου, τὰ δὲ δεύτερα ἐπέλυον τὰς λοιπὰς ἰδιωτικὰς βάσει τοῦ λαϊκοῦ δικαίου.

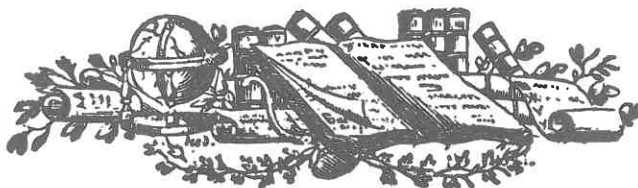
Ἄλλὰ καὶ εἰς τὰς Παραδουναβίους Ἐγεμονίας εἶχεν ἀπὸ μακροῦ ἀναγνωρισθῆ ἡ ἰσοτιμία ἐθιμοῦ-νόμου διὰ τῶν πρὸς τὴν συντηρητικὴν παράταξιν προσκειμένων Φαναριωτῶν Ἐγεμόνων. Δυσεξήγητος ἐπομένως ἐμφανίζεται ἡ ἐπιμονὴ τοῦ κλήρου εἰς τὴν κυρίως Ἑλλάδα, πρὸς ὀλοκληρωτικὴν ἐφαρμογὴν τοῦ ἐπισήμου βυζαντινορρωμαϊκοῦ δικαίου¹.

III. Ὅσον ἀφορᾷ τὴν προσφυγὴν εἰς ξένας νομοθεσίας, πρὸς τὸν σκοπὸν συμπληρώσεως τῶν κενῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ ἀναπροσαρμογῆς πρὸς τὴν διεθνῶς ἰσχύουσαν τάξιν δικαίου ἀφ' ἑτέρου, παρατηροῦμεν ὅτι αὕτη εἶχεν ἐπιτεχθῆ καὶ ἐντὸς καὶ ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος. Ἐκτὸς τῆς Ἑλλάδος: εἰς τὰς Παραδουναβίους Ἐγεμονίας ὁ μὲν Κῶδιξ Μολδαβίας (1817) εἶχε διὰ συγκαλύψεως τῶν πηγῶν στραφῆ πρὸς τὸν Αὐστριακὸν Πολιτικὸν Κώδικα, ὁ δὲ Κῶδιξ Οὐγγροβλαχίας (1818) πρὸς τὸν Γαλλικὸν Πολιτικὸν Κώδικα. Ἀμφότεροι ὅμως οἱ Κώδικες οὗτοι ἐβασίζοντο ἐπὶ ἀνανεωμένων στοιχείων τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, ἀποτελούντων ἔκφρασιν τῆς «συντηρητικῆς» παραδόσεως². Ἐντὸς τῆς Ἑλ-

1. Καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις (ὑπὸ στοιχεῖα α-β), παρὰ τὴν βασικὴν ἀντίθεσιν τοῦ λαϊκοῦ δικαίου τῶν κοινοτήτων ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ ἐπισήμου δικαίου τοῦ κλήρου ἀφ' ἑτέρου, παρατηρεῖται ἐνίοτε καὶ τάσις ἑναρμονισμοῦ, ἤδη πρὸ τῆς Ἐπαναστάσεως, ἐκατέρου τούτων πρὸς τὸ ἕτερον. Βλ. *μελέτας μου*, *Λαϊκαὶ καὶ ἀλόγια* ἐπιδράσεις εἰς τὸ δίκαιον τῆς Ἐπαναστάσεως, σσ. 17 ἐπ.· *Ρωμαϊκὸν δίκαιον*, τεύχ. Γ', σσ. 370. Περὶ τῆς ἀναγνωρίσεως κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσοτιμίας τῶν πηγῶν, βλ. *μελέτας μου*, Ἀπὸ τῆς «ἀλογίας» παραδόσεως, σσ. 130 ἐπ.· 160 ἐπ., *Ρωμαϊκὸν Δίκαιον*, τεύχ. Γ', σσ. 393-397 ἐπ.

2. Βλ. *Ρωμαϊκὸν Δίκαιον*, τεύχ. Γ', σσ. 309 ἐπ.

λάδος, λαμβάνει χώραν συμπληρωματικὴ πρὸς τὸ γαλλικὸν προσφυγὴ τοῦ δικαίου τῶν συντεχνιῶν καὶ τῶν κοινοτήτων, ἀποτελουσῶν ἔκφρασιν τοῦ λαϊκοῦ δικαίου, πραγματοποιηθεῖσαν εὐθὺς μετὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Γαλλικοῦ Ἐμπορικοῦ Κώδικος τοῦ 1807, δι' ἐθιμικῆς τούτου ἐφαρμογῆς εἰς τὴν πράξιν. Τοῦτο προκύπτει καὶ ἐκ δύο ἰδιωτικῶν μεταφράσεων τοῦ Κώδικος αὐτοῦ εἰς τὴν ἑλληνικὴν, ἐκδοθεισῶν τῆς μὲν πρώτης ἐν Βιέννῃ ὑπὸ τοῦ Νικολάου Παπαδοπούλου τὸ 1817¹, τῆς δὲ δευτέρας εἰς Παρισίους τὸ 1820 ὑπὸ τοῦ Θεοδώρου Ράκου².

1. «Ὁ Ἐμπορικὸς Κώδηξ τῆς Γαλλίας. Μεταφρασθεὶς ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ πρωτοτύπου, καὶ πολλὰς σημειώσεσσι πλουτισθεὶς, ἔτι δὲ παραρτήματι τῶν ἀναγκαίων ἄρθρων ἐκ τοῦ Πολιτικοῦ Κώδικος, ἐπαυξηθεὶς, παρὰ Νικολάου τοῦ Παπαδοπούλου, παρ' οὗ προσενεχθεὶς τῶ ἐν Κωνσταντινουπόλει ἐντιμοτάτῳ συστήματι τῶν Ἑλληνορωμαίων Ἐμπόρων πρὸς κοινὴν ὠφέλειαν, ἀναλώμασι τοῦ τιμωτάτου κυρίου Μιχαῆλ Βασιλείου, τύποις ἐκδίδεται, ἐν Βιέννῃ 1817».

2. «Γαλλικὸς Ἐμπορικὸς Κώδηξ μεταφρασθεὶς εἰς τὴν καθομιλουμένην ἡμῶν διάλεκτον παρὰ Θ(εοδώρου) Ρ(άκου). Ἐν Παρισίοις 1820». Βλ. Ἐκ τῆς «λογίας» παραδόσεως σ. 158, σημ. 76.

II. Η ΠΡΟΣΩΠΙΚΟΤΗΣ ΤΟΥ ΡΗΓΑ ΕΙΣ ΤΑ ΠΛΑΙΣΙΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΤΟΥ

Κατόπιν τῶν μέχρι τοῦδε λεχθέντων, διὰ τῶν ὁποίων ἐπεχειρήθη νὰ σκιαγραφηθῇ ἡ ἐξ ἐπόψεως κοσμοθεωρίας καὶ δικαίου ὑφισταμένη διαφοροποίησις τῶν πολιτιστικῶν στοιχείων τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἐπέστη ἤδη ἡ στιγμή νὰ στραφῇ ὁ λόγος πρὸς τὸν Ρήγαν Βελεστινλῆν. Διότι αἱ συνθήκαι αὗται ὑπῆρξαν ἡ κονίστρα ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐνεφανίσθη, ἔδρασε καὶ ἀπέθανεν ὁ πρωτομάρτυς τῆς Ἑλληνικῆς Παλιγγενεσίας.

Ἡ σύντομος ζωὴ τοῦ Ρήγα εἶναι μεστὴ ἐναλλασσομένων βιωμάτων. Θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ἡ Μοῦρα συνήργησεν ὥστε ὁ εὐαίσθητος καὶ ἀτίθασος Θεσσαλὸς ραγιάς, νὰ διέλθῃ ἀπὸ ὄλα τὰ στάδια τὰ ὁποῖα τοῦ ἦσαν ἀπαραίτητα διὰ νὰ διαμορφωθῇ ὁ δυναμικὸς χαρακτήρ του καὶ ὀλοκληρωθῇ ἡ ἰσχυρὰ καὶ ἠφαιστειώδης προσωπικότης του. Ἐγενήθη τὸ 1757 εἰς τὸ Βελεστῖνον, ἀκραίαν κωμόπολιν τῆς μεγάλης Θεσσαλικῆς πεδιάδος στενάζουσαν ὑπὸ τὸ πέλημα φινατικῶν Τούρκων φεουδαρχῶν. Τὸ τυραννικὸν καὶ ἀνελεύθερον καθεστῶς τὸ ὁποῖον ἐπικρατεῖ εἰς τὴν γενέτειράν του, ἀφήνει βαθύτατα ἔχνη εἰς τὴν μνήμην τοῦ Ρήγα, ὁ ὁποῖος βραδύτερον, μεταφράζων εἰς τὴν ἑλληνικὴν τὸ ἔργον τοῦ Γάλλου *Ἀββᾶ Barthélemy*, «Τὸ ταξίδιον τοῦ νέου Ἀναρχαίσιδος εἰς τὴν Ἑλλάδα», παρατηρεῖ χαρακτηριστικῶς:

Οἱ συχνοὶ ἄδικοι φόνοι κατὰ τῶν χριστιανῶν ὅπου γίνονται τὴν σήμερον ἐδῶ, ἤθελον ἐρημώσῃ ἐξ ὀλοκλήρου αὐτὴν τὴν πόλιν, ἂν αἱ φυσικαὶ χάριτές της δὲν ἤθελον τοὺς ἀναγκάζει νὰ ὑπομένουν ὄλα, διὰ νὰ ἀφήσωσι κἂν τὰ κόκκαλά των ἐκεῖ ὅπου ἐτάφησαν καὶ οἱ προπάτορές των¹.

Δὲν εἶναι ἐξηκριβωμένον μέχρι ποίας ἡλικίας ὁ Ρήγας παρέμεινεν εἰς τὴν γενέτειράν του. Ἡ παράδοσις τὸν φέρει ὡς μαθητεύσαντα εἰς τὸ ὄνομαστον πνευματικὸν κέντρον τῆς Ζαγοραῖς καὶ ὡς διδάξαντα εἰς τὸ γειτονικὸν

1. Βλ. Νέος Ἀνάχαρις, τόμος τέταρτος. Μεταφρασθεῖς, τὰ μὲν 32, 33 καὶ 34 Κεφάλαια παρὰ τοῦ *Γεωργίου Βενδότη, Ζακυνθίου*. Τὰ δὲ 35, 36, 37, 38 καὶ 39 παρὰ τοῦ *Ρήγα Βελεστινλῆ, Θετταλοῦ*. Διορθωθεῖς καὶ ἐκδοθεῖς παρὰ τοῦ αὐτοῦ. Ἐν Βιέννῃ 1797, σ. 133, σημ. 7 (*Δ. Βρανούση, Ρήγας, Ἀθήναι 1953, σ. 342*). (*Χρ. Περραιβοῦ*) Σύντομος βιογραφία τοῦ ἀοιδίμου Ρήγα Φεραίου τοῦ Θετταλοῦ, Ἀθήναι 1860, σ. 8. Βλ. ἐπίσης *Γ. Δεληγιάννη, Καλλινίκου Γ' Πατριάρχου Κωνσταντινουπόλεως τοῦ ἐκ Ζαγοραῖς, Ἱστορικὰ σημειώματα ἐκ τοῦ 91 Κώδικος τῆς Βιβλιοθήκης Ζαγοραῖς, «Δελτ. Ἰστ. καὶ Ἑθν. Ἐταιρείας», τ. I (ν. σειρὰ) τευχ. α', 1928, σσ. 54 ἐπ.*

χωρίον τοῦ Ἀνατολικοῦ Πηλίου Κισσόν¹. Ἡ περιοχή αὐτὴ τῆς τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδος εἶναι κατὰ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος ἀπὸ τὰς πλέον εὐημερούσας. Τὰ 24 χωριά τοῦ Πηλίου ἀπετέλουν αὐτοδιοικουμένην περιοχὴν μὲ ἀξιόλογον πνευματικὴν καὶ οἰκονομικὴν ζωήν. Ὁ πληθυσμὸς των συγκροτεῖ συμπαγῆ ἐθνικὴν ἐνότητα μὲ σαφῶς διαμορφωμένην δικαιοκίην ἐθιμικὴν συνείδησιν. Αἱ γενικαὶ ρῆτραι τῆς αὐτονομίας καὶ αὐταρκειας, τῆς ὁμονοίας καὶ ἀλληλεγγύης διέπουν ὄχι μόνον ὡς ἐνδοκοινοτικαὶ ἀλλὰ καὶ ὡς διακοινοτικαὶ ἀρχαὶ τὰς σχέσεις τῶν Ἑλλήνων, ἐμπορουμένων ὑπὸ ἀραγοῦς πίστεως καὶ συλλογικῆς πεποιθήσεως διὰ τὰ κοινὰ πεπρωμένα των².

Ὁ ἴδιος ὁ Ρήγας οὐδεμίαν κατέλιπε διὰ τὴν περίοδον αὐτὴν τῆς ζωῆς του σχετικὴν μαρτυρίαν. Ἀσφαλῶς ὅμως τὸ περιβάλλον αὐτὸ θὰ τὸν ἐπηρέασεν καὶ θὰ τὸν ἐνέπνευσεν. Θὰ ἠδυνάμεθα ἴσως νὰ συμπληρώσωμεν τὴν ἐλλείπουσαν ἐν προκειμένῳ μαρτυρίαν τοῦ Ρήγα μὲ πληροφορίας τὰς ὁποίας ἀντλοῦμεν ἐξ ἀνεκδότων ἐγγράφων τοῦ Πηλίου, μὴ ἀπεχόντων χρονικῶς πολὺ τῆς ἐποχῆς καθ' ἣν ἐξῆσεν ἐδῶ (1757-1777 ἢ 1782;) ὡς μαθητῆς καὶ νεαρὸς διδάσκαλος ὁ Ρήγας³. Εἰς τὸ ἕνα διακηρύσσεται πρὸς τὸν Βεζύρην Ἰωαννίνων ἡ ἀξίωσις ὅπως ἀνασταλῆ ἡ φορολογικὴ καταπίεσις τῶν κοινοτήτων· ἄλλως ἀπειλοῦν ὅτι θὰ σκορπίσουν ὄλοι⁴. Εἰς ἄλλο δὲ ἐγγράφον, διὰ τοῦ ὁποίου

1. Βλ. (Ἀνωνύμου) *Notizie intorno Riga Velestino*, συνταχθὲν πρὸ τοῦ 1831 ἐπὶ τῇ βάσει πληροφοριῶν τοῦ Γ. Καλαφάτη, «συμπατριώτου καὶ φίλου» τοῦ Ρήγα, εἰς *Σπ. Θεοτόκη*, Οἱ τελευταῖοι χαιρετισμοὶ τοῦ Ρήγα. Ἐξ ἀνεκδότων χειρογράφων τοῦ ἀρχείου τοῦ Ἰ. Α. Καποδίστρια, Ἀθῆναι 1931, σσ. 31 καὶ 37. Βλ. ἐπίσης Ν. Πολίτου, Ἡ νεότης τοῦ Ρήγα, «Ἐστία» τ. 19, Ἀθῆναι 1885, σσ. 13 ἐπ.· Ν. Μάγνητος, Περιήγησις ἡ τοπογραφία τῆς Θεσσαλίας καὶ Θετταλικῆς Μαγνησίας, Ἀθῆναι 1860, σ. 86· Α. Νικαρούση, Ὁ Ρήγας ἡ σχολὴ καὶ ἡ βιβλιοθήκη τῆς Ζαγοράς, «Δελτ. Ἱστορ. καὶ Ἐθνολ. Ἐταιρείας», τ. Α' (νέα σειρά) τευχ. γ', 1929, σσ. 53 ἐπ.· Α. Βρανούση, Ρήγας, σσ. 8 ἐπ., μετὰ βιβλιογραφίας. Ἐκ τῆς ἐρεύνης τοῦ ἀρχιερατικοῦ ὑλικοῦ τῆς βιβλιοθήκης Ζαγοράς προκύπτει ὅτι διδάσκαλος τοῦ Ρήγα ὑπῆρξεν ὁ «λογιώτατος» Κωνσταντῖνος Ἰ. Τριανταφυλλίδης, ἐλθὼν τὸ 1770 ἐκ Βλαχίας. Βλ. Β. Σκουβαρά, Ἰωάννης Πρίγγος (1725(;)-1789). Ἡ ἐλληνικὴ παροικία τοῦ Ἄμστερνταμ, ἡ σχολὴ καὶ ἡ βιβλιοθήκη Ζαγοράς, Ἀθῆναι 1965, σσ. 235 ἐπ.

2. Βλ. τὴν *μελέτην μου*, Κοινοτικὸς βίος, εἰς τὴν Θετταλομαγνησίαν ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἀνωτ., σσ. 351 ἐπ.

3. Λεπτομερείας βλ. εἰς Βρανούση, Ρήγας, σσ. 10 ἐπ.

4. Εἰς *ἀχρονολόγητον ἐγγράφον (ἀνεκδοτόν) τῆς βιβλιοθήκης Μηλεῶν, Πηλίου*, ἀπευθυνόμενον πρὸς τὸν Βεζύρην Ἰωαννίνων, εἰς τὸν ὁποῖον ὑπήγγοτο διοικητικῶς ἡ Θεσσαλία, συνταχθὲν κατὰ πάσαν πιθανότητα περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 19ου αἰῶνος ἀναγράφονται: *Θέλομε νὰ ρίχνωμε τὰ τεκλίφια μας (φορολογικὰς ὑποχρεώσεις) χωριστὰ καὶ νὰ ἐξεύρωμεν πού δίδομεν τὸν παρᾶ μας καὶ παρακαλοῦμεν τὸν ὑψηλότατον Βεζύρ ἐφέντη μας νὰ μᾶς δώσῃ ὑψηλὸν Μπουγιουρδὶ πρὸς τὸν Μουδρίην (διοικητὴν τοῦ Βόλου) νὰ μᾶς χωρίσῃ τοὺς τεμέδες μας (φόρους), ἄλλως ἐφέντη μας θέλομεν σκορπίσει ὄλοι.*

εφοδιάζονται οί υπό τῆς κοινότητος ἐκλεγέντες πρὸς προάσπισιν τῶν συμφερόντων τῆς προεστοί, διαδηλοῦται ἡ συλλογικὴ ἀπόφασις αὐτῆς ὅπως τεθῆ ἔν περιπτώσει κινδύνου ἀλληλέγγυος πρὸς τοὺς ἐκπροσώπους τῆς: Ὑποσχόμεθα μὲ τὴν ζωὴν μας καὶ μὲ τὴν ζωὴν τῶν παιδιῶν μας καὶ μὲ τὸ ἔχειν μας νὰ διαυθεντεύσωμεν αὐτοὺς τοὺς προεστῶτας¹.

Ἐκκολουθῶν τὴν συνθήειαν τοῦ καιροῦ του, ἡ μᾶλλον συνεχίζων παναρχαίαν ἑλληνικὴν παράδοσιν, ὁ Ρήγας ἀφήνει τὴν ἰδιαιτέραν του πατρίδα διὰ νὰ ταξιδεύσῃ μὲ κάποιον ἴσως ἀπὸ τὰ φημισμένα ζαγοριανὰ καράβια τοῦ δημοτικοῦ μας τραγουδιοῦ πρὸς τὴν Κωνσταντινούπολιν. Ὑπὸ τοῦ ἀνωνόμου συγγραφέως τῆς «Ἑλληνικῆς Νομαρχίας», ἐπαναστατικοῦ βιβλίου διὰ τοῦ ὁποίου στηλιτεύεται ἡ πολιτικὴ τοῦ κλήρου καὶ τῶν φιλοτοῦρκων προεστῶν, ἀφιερωθέντος τὸ 1806 «χάριν ἐδνωμοσύνης» εἰς τὸν τύμβον τοῦ μεγάλου καὶ ἀειμνήστου Ἑλληνοῦ Ρήγα, τοῦ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς Ἑλλάδος ἐσφαγιασθέντος, πληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ Ρήγας μεταβάς εἰς Κωνσταντινούπολιν «ἐξ ἀρχῆς ἐπιχειρήσθη τὸ ἐμπορικὸν ἐπάγγελμα»². Κατὰ μαρτυρίαν δὲ τοῦ Ἰωάννου Φιλήμονος, προσλαμβάνεται μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1782-1785 ὡς γραμματεὺς τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, ἐπὶ τῆς ἡγεμονίας τοῦ ὁποίου εἶχεν ἐκδοθῆ ἔν Οὐγγροβλαχίᾳ τὸ 1780 τὸ «Συνταγμάτιον Νομικόν», Κῶδιξ εἰς τὴν ἑλληνικὴν διὰ τοῦ ὁποίου ἐνηρμονίζετο, ὡς εἶδομεν ἀνωτέρω, ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ ἐπισήμου καὶ λαϊκοῦ δικαίου διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἰσοτιμίας τοῦ ἐθίμου πρὸς τὸν νόμον. «Εἶχε τότε - γράφει ὁ Φιλήμων - ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης γραμματεῖα ἴδιον τὸν Ρήγαν Φεραῖον, ὃν ἐξε-

1. Ἀνέκδοτον ἔγγραφον τῆς βιβλιοθήκης Μηλεῶν Πηλίου, ἀπὸ 19ης Μαρτίου 1816: Καθότι αὐτοὶ οἱ προεστοὶ διὰ τὴν καλὴν κατάστασιν τῆς χώρας μας καὶ διὰ τὸ σαλαμέτι (:σωτηρίαν) καὶ συμφέρον τῶν ἐδικῶν μας ἔγνωαν ἐχθροὶ μετ' αὐτοὺς καὶ μὲ ἄλλους ἐδικούς των, διὰ τοῦτο ὑποσχόμεθα μὲ τὴν ζωὴν μας καὶ μὲ τὴν ζωὴν τῶν παιδιῶν μας καὶ μὲ τὸ ἔχειν μας νὰ διαυθεντεύσωμεν (ὑπερασπίσωμεν) αὐτοὺς τοὺς προεστῶτας.

2. Εἰς ἐπίσημον αὐστριακὸν ἔγγραφον ἀπὸ 23ης Δεκ. 1797, ὁ Ρήγας χαρακτηρίζεται ὡς griechischer Handelsmann. Βλ. Αἰμ. Λεγρόνδ- Σπ. Λάμπρου, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή, Ἀθήναι 1891, σσ. 22· 23· βλ. ἐπίσης ἔκθεσιν Pregel ἀπὸ 26ης Δεκ. 1797, εἰς Κ. Ἀμάντου, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή, Ἀθήναι 1930, σσ. 16/17, εἰς δὲ τὴν ἀνταπόκρισιν ἐκ Σεμλίνου, τὴν καταχωρηθεῖσαν εἰς τὴν γαλλικὴν ἐφημερίδα «Moniteur», No 271 τῆς 10ης Ἰουνίου, τοῦ ἔτους 1798, ἀναγράφεται: «Un certain Riga, riche marchand» (A. Daskalakis, Rhigas Velestinlis, Paris 1937, σ. 113). Εἰς τὴν «Neuste Weltkunde», τ. 2, ἀριθμ. 154, τῆς 3ης Ἰουνίου 1798, σ. 616, ὁ Ρήγας ἀναφέρεται ὡς «reicher Kaufmann aus der Wallachei», βλ. Π. Ἐνεπεκίδη, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν συντρόφων τοῦ Ρήγα, «Θεσσαλικὰ Χρονικά», τ. 6 (1955), σ. 49· βλ. ἐπίσης Μ. Λάσκαρι, Ὁπαδοὶ τοῦ Ρήγα στὴ Λιψία, περιοδ. «Φιλολογικὰ Νέα», τ. Α', Κέρκυρα 1945, σσ. 69 ἐπ.· Ἑλληνικὴ Νομαρχία, ἥτοι λόγος περὶ ἐλευθερίας... παρὰ Ἀνανύμου, τοῦ Ἑλληνοῦ, ἐν Ἰταλία 1806, σσ. 5 καὶ 49 (:Ἐκδοσις β' ὑπὸ Ν. Τωμαδάκη, Ἀθήναι 1948, σσ. 3 καὶ 39).

παίδευσε νέον ἔτι ἐν τῇ οἰκίᾳ αὐτοῦ μεθ' ὄλης τῆς πατρικῆς προνοίας»¹. Δικαιοῦμεθα λοιπὸν νὰ συμπεράνωμεν ὅτι ὁ Ρήγας ἐμυθήθη ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, ἐνὸς τῶν μεγαλοφυστέρων καὶ πολιτικωτέρων Ἑλλήνων τῆς ἐποχῆς του, εἰς τὰ μυστικά τῆς πολιτικῆς καὶ διπλωματικῆς δραστηριότητος τῶν Φαναριωτῶν. Αὕτη δὲ ἀπέβλεπεν εἰς τὴν διατήρησιν τῆς βυζαντιακῆς παραδόσεως, τὴν διάβρωσιν ἐκ τῶν ἔνδον τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας διὰ τῆς ἑλληνικῆς διοικητικῆς ἱεραρχίας καὶ τὴν ἴδρυσιν τοῦ ἑλληνικοῦ Κράτους τοῦ Γένους. Εἰς τὸ προηγμένον πνευματικῶς περιβάλλον τῆς Κωνσταντινουπόλεως ὁ Ρήγας συμπληρῶνει τὴν μόρφωσίν του, ἐξοικειοῦται πρὸς τὰς ξένας γλώσσας καὶ εὐρύνει τὸν κύκλον τῶν γνωριμιῶν του².

Ἐκ τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τὸ ἀνήσυχον πνεῦμα του ὠθεῖ τὸν Ρήγαν πρὸς τὰς Παραδουναβίους Ἡγεμονίας³ ὅπου ἡ πολιτικὴ καὶ διπλωματικὴ ὁυδέρκεια τῶν Φαναριωτῶν εἶχεν ἀρχίσει νὰ ἐφαρμόζη εἰς τὴν πράξιν τὰς τολμηρὰς ἐπιδιώξεις τῆς⁴. Ὁ Χριστόφορος Περραιβὸς εἰς τὴν ὑπ' αὐτοῦ συνταχθεῖσαν βιογραφίαν τοῦ Ρήγα, ἀναφέρει ὅτι οὗτος «ἐπορεύθη εἰς τόπον ἐλεύθερον καὶ ἀρμόδιον πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν ἰδεῶν του, ὅστις ἦν ἡ Δακία τὸ μόνον τότε ἄσυλον τῶν ἐλευθεροφρόνων Ἑλλήνων»⁵, ἐκεῖ δὲ προσελήφθη ὑπὸ τοῦ φιλέλληνος ἀρχοντος Μεγάλου Βαγκοβίνου ὡς γραμματεὺς, θέσις τὴν ὁποίαν διετήρησε μέχρι οὗ ὁ Νικόλαος Μαυρογένης, διορισθεὶς τὸ 1787 ἡγεμῶν τῆς Βλαχίας, τὸν ἀπέσπασεν εἰς τὴν ὑπηρεσίαν του διορίσας ἐν συνε-

1. Βλ. Ἰ. Φιλήμονος, Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Ἑλληνικῆς Ἐπαναστάσεως, τ. 2, Ἀθῆναι 1859, σσ. 10 ἐπ.: *Εἶχε τότε (1785) ἐν Κωνσταντινουπόλει ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης γραμματεῖα ἰδίων τὸν Ρήγαν Φεραῖον.*

2. Βλ. Ἀ. Δασκαλάκη, Μελέται περὶ Ρήγα Βελεστινλή, Ἀθῆναι 1964, σσ. 319 ἐπ.

3. Εἰς ὑποσημείωσιν (α) τῆς σ. 295 τοῦ «Νέου Ἀναχάρσιδος» ὁ Ρήγας ἀναφέρει: *τῷ 1788 ἔτει ὄντας εἰς τὸ Γυίγγιοβον (: Βρανούσης, Ρήγας, σ. 355).* Βλ. ἐπίσης *E. Virtosu, Non despre Riga Velestinul premergatorul Independentei Grecesti*, «Revista Istorică», τ. 32, Βουκουρέστιον (1946) σ. 4, ἐνθα εἰς ἐπίσημον ἔγγραφο ἀναφέρεται ἡ παρουσία τοῦ Ρήγα ἐν Βλαχίᾳ (: *Δ. Οἰκονομίδου, Ὁ Ρήγας Φεραῖος ἐν Βλαχίᾳ*, περιοδ. α' Ἀθηνᾶ, τ. 53, σ. 140).

4. Βλ. Γ. Παπαδοπούλου, Περὶ τοῦ ἐν Βλάχοις Ἑλληνισμοῦ, περιοδ. «Πανδώρα», τ. 10 (1859) σσ. 169 ἐπ.: *J. Filitti, Rôle diplomatique des Phanariotes de 1700 à 1821*, Paris 1901· *Κ. Ἀμάντου, Οἱ Ἕλληνες εἰς τὴν Ρουμανίαν πρὸ τοῦ 1821, ἀνάτ.*, ἐκ τῶν Πρακτ. Ἀκαδημ. Ἀθηνῶν, Ἀθῆναι 1944.

5. Βλ. Χρ. Περραιβοῦ, Σύντομος βιογραφία, σ. 8. Ὁ ἐκ Κοζάνης *Μιχαὴλ Πεδικάρης*, εἰς τὸ ὑπὸ ἐκδοσιν ὑπὸ τοῦ *Α. Βρανούσης*, (α' Ἐπετ. Μεσ. Ἀρχ. Ἀκαδ. Ἀθ), τ. 11, 1961, σ. 67) ἔργον τοῦ Ρήγα ἢ κατὰ ψευδοφιλελλήνων, ἀναφέρει: «*Καὶ μὴν ἐν Βουκουρεστίῳ τῆς Δακίας ποιούμενον τὰς διατριβάς καὶ γὰρ κατ' αἶσαν ἐκεῖσε παραγενόμενος τὸν ἄνδρα ἐγνώρισα παρὰ Βραγκοβάνῳ τῷ μεγάλῳ, ὄντα τότε γραφεῖα.*» Ἀποσπάσματα τοῦ ὡς ἄνω ἔργου ἐδημοσίευσεν ὁ *Α. Βρανούσης*, *Οἱ Πιρὸδρομοὶ* «Βασ. Βιβλιοθ.» τ. 11, Ἀθῆναι 1955, σσ. 189-200· βλ. *Κ. Ἀμάντου*, «*Νέα Ἐστία*», τ. 53 (1948) σ. 400 (: *Κ. Ἀμάντου*, Ἄρθρα καὶ Λόγοι, Ἀθῆναι 1953, σ. 25).

χεία αὐτὸν ἑπαρχὸν Κραϊόβας¹. Ὑπὸ τὴν ιδιότητα δὲ ταύτην ὁ Ρήγας ἐγνώρισεν ὑπὸ μυθιστορηματικὰς συνθήκας τὸν ἄσημον ἀκόμη τότε Πασβάνογλου².

Ἡ ἔκρηξις τοῦ β' ρωσοτουρκικοῦ πολέμου (1787-1792) δίδει τὴν εὐκαιρίαν εἰς τὸν αὐτόπτην Ρήγαν νὰ παρακολουθήσῃ μίαν κρίσιμον φάσιν τῆς διεθνοῦς πολιτικῆς, πρὸς τὴν ὁποίαν εὐρίσκετο στενώτατα συνυφασμένη καὶ ἡ ὅλη ἔθνικὴ ὑπόθεσις τῶν Ἑλλήνων. Ἡ συμμετοχὴ τῆς Αὐστρίας εἰς τὸν κατὰ τῆς Τουρκίας πόλεμον τῆς «ὀμοδόξου» Ρωσίας, ἀναπτέρωνει τὰς προσδοκίας τῶν Ἑλλήνων οἱ ὅποιοι, παρὰ τὰς ἐκ τῆς ρωσικῆς πολιτικῆς συνεχεῖς ἀπογοητεύσεις, ἐξακολουθοῦν νὰ προσβλέπουν εἰς τὸ «ξανθὸν γένος τοῦ βορρᾶ» καὶ νὰ ἐλπίζουν εἰς τὴν βοήθειαν καὶ συμπαραστάσιν του πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας των.

Ἐνῶ οἱ ὑπὸ τῆς Πύλης διορισθέντες ἡγεμόνες τῆς Μολδαβίας Ἀλέξανδρος Μαυροκορδάτος καὶ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης αὐτομολοῦν ὁ μὲν πρῶτος πρὸς τοὺς Ρώσους (1786), ὁ δὲ δεύτερος πρὸς τοὺς Αὐστριακοὺς (1788) ὁ ὀσποδάρος τῆς Βλαχίας Νικόλαος Μαυρογένης προχειρίζεται εἰς ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας (1788-1790) καὶ εἰς γενικὸν ἀρχιστράτηγον (σερασκέρην) τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων. Ἡ δυσμενὴς διὰ τὴν Τουρκίαν ἔκβασις τῶν πολεμικῶν ἐπιχειρήσεων ἀπέβη μοιραία διὰ τὸν Μαυρογένην, ὁ ὁποῖος κατὰ διαταγὴν τοῦ Σουλτάνου καρατομεῖται (1 Ὀκτωβρίου 1790)³.

Ὀλίγους ἔν τούτοις μῆνας ἐνωρίτερον (1 Ἰουνίου 1790) ὁ Ρήγας εἶχεν ἐγκαταλείψει τὰς Παραδουναβίους Ἠγεμονίας καὶ εἶχε μεταβῆ εἰς Βιέννην προσληφθεὶς ὡς γραμματεὺς ὑπὸ τοῦ τοπικοῦ ἄρχοντος Οὐγγροβλαχίας Χριστοφόρου Κιρλιάνου, ὀνομασθέντος, διὰ τὰς πρὸς τοὺς Αὐστριακοὺς κατὰ τὸν πόλεμον παρασχεθείσας ὑπηρεσίας του, βαρῶνου τοῦ Langenfeld⁴. Τὰ κατὰ

1. Βλ. Χρ. Περραιβοῦ, Σύντομος βιογραφία, σσ. 9 ἐπ.· Δ. Στωϊκοῦ, Βιογραφία Ρήγα τοῦ Βελεστινλή, περιοδ. «Προμηθεὺς» τ. 7, Ἀριθ. ΟΔ' ἐπ., Βῶλος, Ἰανουάριος 1895' σσ. 594 ἐπ., 601, 609 ἐπ., 617, 625, 633, 641 ἐπ., 657, 681, 697, 705.

2. Βλ. Θούριος, στίχ. 87 ἐπόμε. εἰς Βρανούση, Ρήγας σ. 393, καὶ παρατηρήσεις αὐτόθι, σσ. 55 ἐπ.· Ἰ. Φιλήμονος, Ἱστορ. Δοκίμ. περὶ τῆς Φιλικ. Ἐταιρείας, ἐν Νεαπλίᾳ 1834, σ. 91, σημ. α'. Χρ. Περραιβοῦ, Σύντομος βιογραφία, σσ. 10 ἐπ.· Μ. Lascaris, Le rôle des Grecs dans l'insurrection Serbe sous Carageorges, περιοδ. «Les Balcans», τ. 4 (1933), σσ. 585 ἐπ.

Παρὰ τοῖς Πομάκοις σῶζεται παράδοσις, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ρήγας ἦτο «μπράτιμος» (ἀδελφοποιτὸς) τοῦ Πασβάνογλου, βλ. Δ. Βογαζλή, Φυλετικὴς καὶ ἔθνικες μειονότητες στὴν Ἑλλάδα καὶ Βουλγαρία, Ἀθήναι 1954, σ. 29, σημ. 3. Βλ. ἐπίσης Βιογραφία τοῦ Πασβάνογλου... συλλεχθεῖσα ἀπὸ τὰ γερμανικὰ (μετάφρ. Κ. Γεωργιάδη Κούτζικου) Πέστη 1800.

3. Βλ. Διον. Φωτεινοῦ, Ἱστορία τῆς Πάλαι Δακίας, τανῦν Τρανσυλβανίας, Βλαχίας καὶ Μολδαβίας, τ. 2, Βιέννη 1818, σ. 373, Th. Blancard, Quelques details additionnels à la monographie des Mavroyéne, Marseille 1921, σσ. 62 ἐπ.

4. Βλ. Ν. Jorgia, Une carte de la Valachie vers 1780 et un géographe origi-

τὴν παραμονὴν τοῦ Ρήγα εἰς τὰς Παραδουναβίους Ἑγεμονίας διαδραματισθέντα γεγονότα προσέφερον εἰς τοῦτον τὴν εὐκαιρίαν νὰ παρακολουθήσῃ ὡς ιδιωτικὸς ἢ διοικητικὸς ὑπάλληλος ἐκ τοῦ πλησίον τὴν κατάστασιν καὶ νὰ διαμορφώσῃ ἢ ἀκόμη νὰ ἀναθεωρήσῃ τοὺς προσωπικοὺς ἰδεολογικοὺς καὶ πολιτικοὺς του προσανατελισμοὺς¹.

Ἡ ἔλλειψις πολιτιστικῆς καὶ διοικητικῆς συνοχῆς τῆς Ὀθωμανικῆς Αυτοκρατορίας, ἡ πολιτικὴ ἰσχύς τοῦ Ἑλληνισμοῦ εἰς τὰς Παραδουναβίους Ἑγεμονίας, ἡ παρασκηνιακὴ διπλωματία τῶν Φαναριωτῶν, ἡ ἰδιοτελὴς πολιτικὴ τῶν ὁμοδόξων μεγάλων δυνάμεων Ρωσίας καὶ Αὐστρίας, ἡ ἐπαφὴ πρὸς τὰς ἰδέας τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, ἡ ἔλλειψις αἰσθήματος ἀσφαλείας διὰ Χριστιανοὺς καὶ Μουσουλμάνους, συνεπέα τῆς τυραννικῆς διοικήσεως, συντείνουν εἰς τὴν βαθμιαίαν ἀποκρυστάλλωσιν τῶν ἰδεολογικῶν πεποιθήσεων τοῦ Ρήγα.

Ἡ μετάβασίς του εἰς τὴν Βιέννην συντελεῖ εἰς τὸ νὰ γνωρίσῃ μίαν ἄλλην μορφήν τοῦ Ἑλληνισμοῦ ἐν διασπορᾷ καὶ νὰ ὑποστῇ ἐπὶ τοῦ ἰδεολογικοῦ καὶ πολιτικοῦ πεδίου τὴν ἐπίδρασίν του. Κοινὸν χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς διασπορᾶς ἀποτελεῖ ἡ πρὸς τὰ κλασσικὰ ἰδανικὰ προσήλωσις, ὡς μέσου φωτισμοῦ καὶ ὡς ὄργανου ἀνακτήσεως τῆς ἐλευθερίας. Ἐνῶ ὅμως ὁ Ἑλληνισμὸς τῶν Παραδουναβίων Ἑγεμονιῶν ἀποτελεῖ ἔκφρασιν τῆς ὑπὸ τοῦ κλήρου καὶ τῶν Φαναριωτῶν ἀκολουθουμένης «*συντηρητικῆς*» ἢ «*λογίας*» παραδόσεως τοῦ Γένους, ὁ Ἑλληνισμὸς τῆς Αὐстроουγγαρίας ἦτο φορεὺς τῆς «*δημοτικῆς*» ἢ «*λαϊκῆς*» παραδόσεως τοῦ Ἔθνους. Τετρακόσαι περίπου χιλιάδες Ἑλλήνων, φλογιζομένων ὑπὸ πατριωτισμοῦ, συνεχρότουں πολυαριθμοὺς καὶ πολυμόρφους «*κομπανίας*» ἢ «*συντροφίας*»², οἰκονομικὰς δηλαδὴ συσσωματώσεις λειτουργούσας ἐπὶ τῇ βάσει τῶν γενικῶν ρητρῶν τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου: τῆς αὐτονομίας, τῆς ἀλληλεγγύης, τῆς καλῆς πίστεως τῆς δαιτησίας κ.ἄ.

Εἶχον δὲ οἱ Ἕλληνες τῆς Αὐстроουγγαρίας ἐπὶ τοσοῦτον προαγάγει τὴν ἰδέαν τῆς οἰκονομικῆς καὶ πολιτιστικῆς αὐτοτελείας καὶ αὐταρκειας, ὥστε δι' ἰδίω̄ν μέσων νὰ ἐπιχειρήσουν νὰ προσδώσουν εἰς αὐτὰς καὶ αὐτόχρομα πολιτικὴν μορφήν. Τοῦτο ἐπεδίωξαν ἀφ' ἑνὸς μὲν διὰ τῆς δαπάναις των συγ-

naire de la Dobroudscha, «Académie Roumaine, Bull. de la section Historique», τ. 2, 1914, σσ. 286-288. Γ. Λαῖου, Ὁ βαρῶνος Λάνγκεφελντ καὶ ὁ Ρήγας Βελεστυνλῆς, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα ἀπὸ τὰ Αὐστριακὰ ἀρχεῖα, Ἀθήνα 1955.

1. Βλ. Α. Οἰκονομίδου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 131.

2. Βλ. Π. Κοιτογιάννη, Οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸν πρῶτον ἐπὶ Αἰκατερίνης Β' ρωσοτουρκικὸν πόλεμον (1768-1774), Ἀθήναι 1903, σ. 394. Α. Horwarth, Ἡ ζωὴ καὶ τὰ ἔργα τοῦ Γ. Ζαβίρα, Βουδαπέστη 1937, σ. 33.

κροτήσεως καταδρομικής μοίρας υπό τὸν Λάμπρον Κατσώνη¹ πρὸς ἔνοπλον ἐνίσχυσιν τῆς οὐδέποτε κατασταλείσης ἀπελευθερωτικῆς προσπαθείας τῶν ἀρματολῶν καὶ κλεφτῶν, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ διπλωματικῆς ἐνεργείας ἐκδηλωθείσης κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ Ρωσοτουρκικοῦ πολέμου πρὸς Αἰκατερίνην τὴν Μεγάλην, πραγματοποιηθείσης διὰ τῆς ὑποβληθείσης, ἐν ἔτει 1790, εἰς αὐτὴν ἀναφορᾶς ὑπὸ τῶν «ἀπεσταλμένων τῶν λαῶν (δηλαδὴ τῶν κοινοτήτων) τῆς Ἑλλάδος»².

Κατὰ τὴν ἐπὶ ἐξάμηνον μόνον διαρκέσασαν πρώτην παραμονὴν του ἐν Βιέννῃ (Ἰούνιος - Δεκέμβριος 1790) ὁ Ρήγας ὡς προκύπτει ἐκ τῶν δημοσιευθέντων βιβλίων του: «Τὸ Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν» καὶ «Φυσικῆς Ἀπάνθισμα», ἀρχίζει νὰ προσανατολίζεται πρὸς τὰς ἰδέας τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Ἀποφασίζει δὲ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐκλαίκευσιν τῶν νέων ἰδεῶν διὰ τοῦ «φωτισμοῦ», ἐπιδιώκων τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν τοῦ «πεπτωκότος Γένους τῶν Ἑλλήνων», εἰς τρόπον ὥστε τοῦτο «βοηθούμενον πανταχόθε νὰ ἀναλάβῃ»³. Παραλλήλως προαναγγέλει τὴν ἔκδοσιν τῆς μεταφράσεως τοῦ «Πνεύματος τῶν νόμων» τοῦ *Montesquieu* καὶ ἀποδοκιμάζει τοὺς Ἕλληνας τοὺς ἐζυπηρετοῦντας τὰ κατακτητικὰ σχέδια τῶν Τούρκων⁴.

Ἀπὸ τοῦ 1791-1796 συναντῶμεν καὶ πάλιν τὸν Ρήγα εἰς τὴν Βλαχίαν, ὅπου παραλλήλως πρὸς τὴν ἐπίδοσίν του εἰς τὸ ἐμπόριον, φέρεται διατελέσας γραμματεὺς τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Μιχαὴλ Σούτσου (1791-1792)⁵, κατ' ἄλλας δὲ μαρτυρίας «διερχομένης τῆς (Γαλλικῆς) Δημοκρατίας εἰς τὸ προξενεῖον τῆς Βλαχίας»⁶.

Ἀντιλεγόμενον ἐξακολουθεῖ νὰ εἶναι τὸ ζήτημα τῆς ὑπὸ τοῦ Ρήγα ιδρύ-

1. Βλ. Π. Μαγιάκου, Ὁ Λάμπρος Κατσώνης, Ἀθήναι 1932, σσ. 78 ἐπ.· Ν. Τωμαδάκη, Ἡ συμβολὴ τῶν ἐλληνικῶν κοινοτήτων τοῦ Ἐξωτερικοῦ εἰς τὸν ἀγῶνα τῆς Ἐλευθερίας, Ἀθήναι 1953, σ. 12.

2. Βλ. Κ. Σάθα, Τουρκοκρατούμενη Ἑλλάς, Ἀθήναι 1869, σσ. 539 ἐπ. Ὁ Ἀθανάσιος Ψαλίδας τὴν ὑπ' αὐτοῦ ἐν Βιέννῃ τὸ 1781 ἐκδοθεῖσαν «Ἀληθῆ Εὐδαιμονία» ὡς «ἔκγονος τῆς Ἑλλάδος» ἀφίεροί εἰς τὴν «Κραταιοτάτην Ἀνασσαν τῆς μακαρίας καὶ πανοβλίου Ρωσσίας» Αἰκατερίνην Β' ὡς τὴν «ἐσομένην Μητέρα τῆς Ἑλλάδος».

3. Βλ. «Φυσικῆς ἀπάνθισμα διὰ τοὺς ἀγχίνους καὶ φιλομαθεῖς Ἕλληνας... παρὰ τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, Θετταλοῦ... Βιέννη 1790» σ. θ' (:Βρανούση, Ρήγας, σ. 268). R. Milliez, Ὁ Ρήγας καὶ ἡ Γαλλία, περιοδ. «Ἱστορία καὶ ζωὴ», τ. 3 (1957), σσ. 76 ἐπ.

4. Βλ. Βρανούση, Ρήγας, σσ. 33 ἐπ.· Δασκαλάκη, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 229 ἐπ.

5. Βλ. Δ. Οἰκονομίδην, ἔνθ' ἄνωτ., σ. 130 ἐπ., παραπέμποντα εἰς τὴν μελέτην τοῦ E. Virtosu, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 4 ἐπ.

6. Βλ. ἔγγραφον τοῦ Γάλλου προξένου ἐν Τεργέστη *Bréchet*, ἀπὸ 5ης Φεβρουαρίου 1798 καὶ τὴν εἰς τοῦτο ἀπάντησιν ἀπὸ 9ης Φεβρουαρίου 1798, καθὼς καὶ ἀπόσπασμα ἐπιστολῆς τοῦ αὐτοῦ ἀπὸ 31ης Ἰανουαρίου 1798 πρὸς τὸν πρεσβευτὴν τῆς Γαλλίας παρὰ τῇ αὐλῇ τῆς Βιέννης στρατηγὸν Βερναδότην..., εἰς Κ. Ἀμάντου, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινλή, Ἀθήναι 1930, σσ. 123· 125 καὶ 169.

σεως συνωμοτικής οργανώσεως.¹ Τινές τῶν σύγχρονων του, ὡς οἱ Περραιβός, Νικόλαος Ὑψηλάντης, Κ. Νικολόπουλος κ.ἄ. ὑποστηρίζουν ὅτι ὁ Ρήγας συνέπνευσε πρὸς ἐπιτυχίαν τῶν σκοπῶν του μυστικὴν ἑταιρείαν. Ὁ συναγωνιστὴς τοῦ Ρήγα Περραιβὸς βεβαιεῖ ὅτι ὑπενθύμισεν εἰς τὸν Ρήγαν «να κάωσσι καὶ ἀφανίσωσι τινὰ μυστικὰ ἔγγραφα τῆς ἑταιρείας, πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ κινδύνου πολλῶν ἄλλων σημαντικῶν συνεταίρων»². Ὁ Νικόλαος Ὑψηλάντης ἀναφέρει εἰς τὰ Ἀπομνημονεύματά του ὅτι ὁ Ρήγας «μέσω μιᾶς ἀδελφότητος (confrérie) τὴν ὁποίαν διέδωκεν, ἐπέτυχεν νὰ ἀνασῶρῃ βαθμηδὸν ἀπὸ τὰ βάθη τῶν δασῶν καὶ τὰ σπήλαια τῶν βράχων... τοὺς συμπατριώτας του καὶ νὰ τοὺς συνασπίσῃ δι' ὄρκον ὁμοῦ μετὰ τῶν Μουσουλμάνων... ἐνώτων αὐτοὺς ὡς ἀδελφοποιτούς, ἀδελφούς»³. Ὁ Κ. Νικολόπουλος παραδίδει ὅτι ὁ Ρήγας «ἰδρυσεν μίαν μυστικὴν ἑταιρείαν (société) πρὸς ἐξέγερσιν συμπάσης τῆς Ἑλλάδος... καὶ ἀπαλλαγὴν τῶν δυστυχῶν συμπατριωτῶν του ἐκ τοῦ ἐποχθοῦς ζυγοῦ τῶν βαρβάρων»⁴. Παρὰ ταῦτα ἕλλειπει εἰσεῖτι ἀποφασιστικὴ περὶ τοῦ ζητήματος τούτου μαρτυρία⁵.

Αἱ ἐλπίδες τῶν ὑποδούλων ὅτι διὰ τῆς βοηθείας τῶν «ὁμοδόξων» χριστιανικῶν δυνάμεων θὰ ἀνέκτων τὴν ἐλευθερίαν των διεψεύσθησαν διὰ μίαν ἀκόμη φοράν διὰ τῆς συνομολογηθείσης εἰρήνης μεταξὺ τῆς Τουρκίας πρὸς τὴν Αὐστρίαν (Σιστόβ: 4 Αὐγούστου 1791) ἀφ' ἑνὸς καὶ τὴν Ρωσίαν (Ίάσιον: 9 Ἰανουαρίου 1792) ἀφ' ἑτέρου. Τὴν ἐπακολουθήσασαν ἀπογοήτευσιν μεταξὺ τῶν Ἑλλήνων διαδέχεται μία μεταστροφή πρὸς τὴν Γαλλίαν, ὡς ὁμόδοξον δύναμιν ὅχι μόνον συνεχίζουσιν τὴν κλασσικὴν ἑλληνικὴν παράδοσιν ἐπὶ τοῦ θεωρητικοῦ πεδίου ἀλλὰ καὶ ἐπιτυχῶς πραγματοποιοῦσαν αὐτὴν ἐπὶ τοῦ πρακτικοῦ. Εἰς τὴν ἐν Βιέννην ἐκδιδομένην ὑπὸ τῶν ἀδελφῶν Μαρκιδῶν

1. Βλ. A. Ubicini, La grande carte de la Grèce, par Rhigas εἰς L. Drapeyron, «Revue de Géographie», Paris 8 (1881) σσ. 241-253· A. Xenopol, Istoria Românilor, τ. 10, Βουκουρέστιον 1930, σ. 129· Φ. Μιχαλοπούλου, Ὁ Ρήγας Βελεστινλῆς καὶ οἱ πολιτικοὶ προσανατολισμοὶ τοῦ Ἔθνους, Ἐφημ. «Καθημερινή» τῆς 25ης Δεκεμβρίου 1945· Γ. Κορδάτου, Ρήγας Φεραῖος καὶ ἡ Βαλκανικὴ Ὁμοσπονδία, Ἀθῆναι 1945, σσ. 107 ἐπ. Κλ. Τσοῦρα, Τὸ ἑλληνικὸν ἐκστρατευτικὸν σῶμα τοῦ 1806, Τρία ἄρθρα εἰς τὴν Ἐφημ. «Καθημερινή», τῆς 25ης, 27ης καὶ 28ης Μαρτίου 1961.

2. Σύντομος βιογραφία, σ. 27 (βλ. ἐπίσης αὐτόθι, σσ. 23 καὶ 36). Ἀπομνημονεύματα πολεμικά, τ. I. Ἀθῆναι 1836, σ. η', καὶ Ἱστορία τοῦ Σουλίου καὶ τῆς Πάργας, Ἀθῆναι 1857 σ. ε'.

3. Βλ. Mémoires du Prince Nicolas Ypsilanti... publié par D. Kambouroglous, Ἀθῆναι ἄ.έ., σσ. 101 ἐπ. Στ. Μακρυμύχαλου, Ἡ ἑταιρεία τοῦ Ρήγα καὶ τ' ἀπομνημονεύματα τοῦ Νικ. Ὑψηλάντου, περιοδ. «Βιβλιόφιλος», ἔτος ΣΤ' (1952), σσ. 132 ἐπ.

4. Notice sur la vie et les écrits de Rhigas, «Rev. Encyclopédique», Φεβρουαρίου 1824 (:Δασκαλάκη, Μελέται, σ. 219).

5. Βλ. Βρανούση, Ρήγας, σσ. 71 ἐπ. Δασκαλάκη, Μελέται, σ. 211 ἐπ. Ἐμμ. Πρωτοπαλάτη, Ἡ Φιλικὴ Ἐταιρεία, Ἀθῆναι 1964, σ. 16.

Πούλιου «*Εφημερίδα*» φαίνεται καθαρά ή μεταστροφή την όποίαν ύφίστανται αί αντίληψεις και πεποιθήσεις τών Ἑλλήνων τῆς διασποράς. Ἐκ τού πρώτου αὐτῆς φύλλου ἡ «*Εφημερίς*» ἔταξεν ὡς σκοπόν της τὴν ἀνάκτησιν τῆς αὐτονομίας τών Ἑλλήνων τὴν όποίαν οὗτοι θά ἠδύνατο νά ἐπιτύχουν «*μιμούμενοι τοὺς παλαιοὺς τῶν προπάτορας*».

Παρά τὸ γεγονός δὲ ὅτι ἐξ ὄλων τῶν εὐρωπαϊκῶν λαῶν μόνον οἱ Γάλλοι κατὰ τὴν ἐποχὴν αὐτὴν ἐπεχείρουν διὰ τῆς διακηρύξεως τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων νά προσδώσουν σύγχρονον περιεχόμενον εἰς τὰς περὶ ἐλευθερίας, ἰσότητος, δημοκρατίας καὶ δικαιοσύνης ἀρχὰς τοῦ κλασσικοῦ πολιτισμοῦ, ἡ προσοχὴ τῆς «*Εφημερίδος*» εἶναι ἐστραμμένη πρὸς τὰς δύο «*τουρκομάχους ὁμοδόξους δυνάμεις*» καὶ τὰς πολεμικὰς ἐπιχειρήσεις εἰς τὰς Παραδουναβίους Ἡγεμονίας, ἐκ τῶν όποίων προσδοκᾶται ἡ κατάλυσις τῆς τουρκικῆς τυραννίας καὶ ἡ ἀνάκτησις τῆς ἐλευθερίας.

Βαθμηδὸν ὅμως τὸ ἐνδιαφέρον τῆς «*Εφημερίδος*» μετατοπίζεται πρὸς τὰ ἐν Γαλλίᾳ συμβαίνοντα· δημοσιεύονται δὲ λεπτομερῶς αἱ περὶ δικαιωμάτων τοῦ ἀνθρώπου συζητήσεις καὶ ἀποφάσεις τῆς Γαλλικῆς Ἐθνουνοσυλεύσεως¹. Ἐκ Παρισίων ὁ Κοραῆς διαπιστώνει τὴν στενὴν σχέσιν ἡ όποία ὑφίσταται μεταξὺ τῶν ἀρχῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ Πολιτισμοῦ καὶ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, τονίζων τὴν συνειδητὴν προσπάθειαν τῶν Γάλλων ὅπως τὰς ἐφαρμόσουν εἰς τὴν πράξιν. Ἀποκαλυπτικὰ εἶναι ὅσα γράφει ὁ Κοραῆς πρὸς τὸν φίλον του Πρωτοψάλτην εἰς Σμύρνην τὸ 1792: «*Εἰς τὸν παρόντα πόλεμον, φίλε μου, εἶδον πράγματα ὄντως ἑλληνικά... Μόνον οἱ Ἕλληνες ἔδειξαν εἰς τὸν κόσμον τοιαύτας τόλμας καὶ μόνον οἱ Γάλλοι τὰς μιμοῦνται τὴν σήμερον... Δὲν ἀκούεις ἄλλο τὴν σήμερον πάρεξ Μαραθῶνα, Σαλαμίνα, Ἀρτεμίσιον, Λεῦκτρα, Πλαταιάς...*»².

Ἡ «*Εφημερίς*» τῆς Βιέννης κυκλοφορεῖ εὐρύτατα εἰς τὰς Παραδουναβίους Ἡγεμονίας, μεταξὺ δὲ τῶν συνδρομητῶν αὐτῆς καταλέγεται καὶ ὁ Ρήγας. Ἄλλ' ὁ Ρήγας δὲν ἀντλεῖ μόνον ἐκ τῆς «*Εφημερίδος*» τῆς Βιέννης τὰς πληροφορίας του περὶ τῶν ἐξελίξεων καὶ ἐπιπτώσεων ἐπὶ τοῦ διεθνοῦς πολιτικοῦ πεδίου τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Παρακολουθεῖ ἐπίσης, λόγῳ τῆς θέσεως καὶ τῶν γνωριμιῶν του, τὰς ἐκ Γαλλίας τακτικῶς διαβιβαζόμενας πληροφορίες καὶ εἰδήσεις, διὰ τῶν Γάλλων πρακτόρων, τῶν ἀναφορῶν τῶν διερμηνέων τῶν Παραδουναβίων Ἡγεμονιῶν καὶ τῶν εἰς τὴν ἑλληνικὴν ἐντύ-

1. Βλ. Φ. Μιχαλοπούλου, Ρήγας ὁ Βελεστινλής, Ἀθήναι 1930, σσ. 38 ἐπ.: Δ. Ρούσσου, Αἱ πρώται ἑλληνικαὶ ἐφημερίδες, περιοδ. «Τὸ Νέον Κράτος», τ. 4 (1940) σσ. 569 ἐπ. Βλ. καὶ ἔκθεσιν Αὐστριακῆς ἀστυνομίας ἀπὸ 27ης Νοεμβρίου-9ης Δεκεμβρίου 1796, εἰς *Λεγρᾶνδ - Λάμπρου*, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 3.

2. Βλ. Ἐπιστολαὶ Ἀδαμαντίου Κοραῆ... ἐπιμελεῖα Ν. Δαμαλά τ. Ι, Ἀθήναι 1885, σσ. 295, 299, 287.

πων του Κωνσταντίνου Σταμάτη, ενθέρμου οπαδοῦ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως καὶ θιασώτου τῆς διαδόσεως τῶν ἀρχῶν τῆς εἰς τὴν Ἀνατολήν¹.

Ἄλλο σπουδαῖον γεγονός, συντελέσαν ἴσως εἰς τὴν ἀποκρυστάλλωσιν τῶν πολιτικῶν πεποιθήσεων τοῦ Ρήγα, ὑπῆρξεν ἡ ἀνταρσία τοῦ τοπάρχου τοῦ Βιδινίου Πασβάνογλου, ἀποτελοῦσα εὐγλωττον ἔνδειξιν τῆς ἐκ τῶν ἔνδον χωρούσης ἀποσυνθέσεως τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας².

Ἡ γενικωτέρα ἐξέλιξις τῶν διεθνῶν πραγμάτων συντελεῖ εἰς τὴν πλήρη μεταστροφήν τῶν πεποιθήσεων τοῦ Ρήγα, ὁ ὁποῖος τώρα στρέφεται καὶ πολιτικῶς πρὸς τὴν Γαλλίαν³. Παραλλήλως ἐμπεδοῦται εἰς αὐτὸν ἡ σταθερά

1. Βλ. Βρανούση, Ρήγας, σσ. 42 ἐπ.

2. Βλ. Διον. Φωτεινοῦ, ἔνθ' ἄνωτ., τ. 2, σ. 382 (ὑπόσημ.).

3. Ἐνῶ τὰ συντηρητικὰ τοῦ Ἔθνους στοιχεῖα προπαγανδίζουσιν τὴν ιδέαν τῆς διὰ τοῦ ξανθοῦ γένους τοῦ βορρᾶ ἀπελευθερώσεως τῆς Ἑλλάδος, τὰ προοδευτικὰ προσανατολίζονται πρὸς τὰ κηρύγματα τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Λήγοντος τοῦ 18ου αἰ. ὁ ρωσίζων διδάσκαλος Πανταζῆς ὁ Λαρισαῖος, ἐξηγῶν παλαιότερους χρησμούς, ὡς ξανθὸν γένος χαρακτηρίζει τοὺς Ρώσους: «Τότε τὸ τῶν ξανθῶν γένος θέλει τεφρώσῃ καὶ κατακαύσῃ τὴν εἰρημένην πόλιν ὀμοῦ μὲ τὸ Ὀθωμανικὸν Κράτος τῆς, ὅταν ὁ Γιουρτζῆς ἀφ' οὗ κηρυχθῆ Βασιλεὺς, ἤθελε φανῆ μὲ Ρωσικὰς δυνάμεις κινούμενος κατὰ τῶν Ἀγαρηῶν διὰ ξηρᾶς καὶ θαλάσσης, καὶ ὡς δάκτυλος Θεοῦ, ἐναντίον εἰς τὸν νέον Φαραῶ τὸν Βασιλέα τῶν Ἀγαρηῶν». βλ. Π. Δ. Στεφανίτζη Λευκαδίου, Συλλογὴ διαφόρων προρρήσεων... (καὶ) τῆς ὀπτασίας τοῦ Ἀγαθαγγέλου, ὀλοκληρωθείσης ἐκ 12 παλαιῶν χειρογράφων... Ἀθῆναι 1838, σσ. 127 ἐπ. (ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ ἀναφορὰ εἰς τὸν Γιουρτζῆ τὴν ὁποῖαν πρβλ. μὲ στ. 95 τοῦ Θουρίου, εἰς Βρανούση, Ρήγας σ. 393). Βλ. ἐπίσης ἈΧρηστοῦ τοῦ μακαρίου Ἱερομονάχου Ἀγαθαγγέλου... παρὰ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Θεοκλήτου τοῦ Πολυείδου... παρ-Ο.Ι.Κ.). Ἀθῆναι 1837. Πλείονα εἰς *Εὐλογίον Κουρίλα Λαυριώτου*, Θεολόγος ὁ Πολυείδης, ἀνάτ. ἐκ τῶν «Θρακικῶν», τ. Ἀθῆναι 1932, σσ. 158 ἐπ. Ἀφ' ἑτέρου εἰς τὸ ἀνέκδοτον «Χρονικόν» του, ὁ ἐν Ὀλλανδία ἐκ Ζαγορᾶς ἐγκατεστημένος ἔμπορος Ἰωάννης Πρίγγος, σημειῶνει ἐν ἔτει 1768: «Ὁ Θεὸς νὰ ἐνεύσῃ εἰς τὴν καρδίαν τῆς Βασιλείας Ρουσίας, ὅπου εἶνε ὀμόπιστη, νὰ μᾶς ἐλευθερώσῃ ἀπὸ τὸν ζυγὸν τὸν βαρὺν καὶ ἀβάστακτον, τὸν ἄδικον, τὸν ἄρπαγον τὸν ἄπιστον Τοῦρκο, δι' αἰξίαν, στερέωσιν τοῦ Χριστιανισμοῦ». βλ. Ν. Ἀνδριώτη, Τὸ χρονικὸ τοῦ Ἀμστερδαμ, περιοδ. «Νέα Ἔστια» τ. 10 (1931) σ. 852. Βλ. ἐπίσης Σκουβαρά, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 201. ἐπ. Περίπου σύγχρονοι (τέλη 18ου αἰ.) εἶναι καὶ οἱ δημῶδεις στίχοι: Ἀκόμα τούτ' τὴν ἀνοιξὴ | ραγιαῖδες ραγιαῖδες / Τοῦτο τὸ καλοκαίρι, Ὅσο νὰ ῥθῆ ὁ Μόσκοβος | Νὰ φέρῃ τὸ σφέρι / Μοριά καὶ Ρούμελη. βλ. Δ. Πετροπούλου, Ἱστορικὰ δημοτικὰ τραγούδια τῆς Πελοποννήσου, ἀνάτ. ἐκ τῶν «Πελοποννησιακῶν», τ. 1, Ἀθῆναι 1955, σσ. 194 ἐπ. Ἡδὴ ὅμως ἀπὸ τῶν ἀρχῶν τοῦ 17ου αἰ. (1618) οἱ νουνεχέστεροι καὶ διορατικώτεροι κρίνουν ἀντικειμενικώτερον. Ὁ Μητροπολίτης Μυθῶν Ματθαῖος εἰς τὴν ἔμμετρον «Ἱστορίαν τῶν κατὰ τὴν Οὐγγροβλαχίαν τελεσθέντων, ἀρξαμένην ἀπὸ Σερμπάνου βοηβόνδα μέχρι Γαβριήλ βοηβόνδα» (βλ. E. Legrand, *Bibliothèque Grecque vulgaire*, τ. 2, Paris 1882, σσ. 314 ἐπ.) χαρακτηρίζει τοὺς πιστεύοντας εἰς τὴν διὰ ξενικῆς βοήθειας ἀπελευθέρωσιν τῆς Ἑλλάδος ὡς ἀνθρώπους χωρὶς μυελὰ (στ. 2325) καὶ μὲ ὀλίγην γνώσιν (στ. 2328). Εἰδικώτερον δὲ περὶ τῶν Ρώσων ἀναφέρεται εἰς τοὺς στ. 2333 ἐπ.: Ἐλπίζομεν καὶ εἰς τὰ ξανθὰ γένη νὰ μᾶς γλυτώσων / ἄλλοθῶν ἀπὸ τὸν Μόσκοβον, νὰ μᾶς ἐλευθερώσων / Ἐλπίζομεν εἰς τοὺς χρησμούς 'ς ταῖς ψευδο-

ἀπόφασις, ὅπως προετοιμάσῃ δι' ἐπαναστατικῆς ἐνεργείας τὴν ἀπελευθέρωσιν τῶν ὑπὸ τὸν τουρκικὸν ζυγὸν στεναζόντων λαῶν. Πρὸς τὸν σκοπὸν τοῦτον συνεχίζει μὲ ἐντατικώτερον ρυθμὸν τὴν προσπάθειαν προπαρασκευῆς τῶν πνευμάτων διὰ τοῦ «φωτισμοῦ» τοῦ Γένους¹, τὴν ὁποίαν, ὅπως εἶδομεν, εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἀπὸ τοῦ ἔτους 1790. Μεταφράζει ξένους συγγραφεῖς², συνθέτει κατὰ πᾶσαν πιθανότητα τὸν *Θούριον* καὶ συντάσσει τὴν *Χάρταν τῆς Ἑλλάδος*³.

Διὰ τοῦ ἔργου του τούτου ἐπέδωκε νὰ καταστήσῃ συνειδητὴν εἰς τοὺς συγχρόνους του Ἑλληνας τὴν ἰδέαν τῆς πολιτιστικῆς ἐνότητος τῆς ἑλληνικῆς φυλῆς εἰς ὁλόκληρον τὴν χερσόνησον τοῦ Αἴμου καὶ τὴν Νοτιοανατολικὴν Μεσόγειον κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ νὰ ὑπεκκαύσῃ τὸν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας καὶ αὐτονομίας πόθον των.

Ἡ κατάληψις τῆς Ἑπτανήσου ὑπὸ τῶν Γάλλων ἀναπτερώνει τὰς ἐλπίδας τῶν Ἑλλήνων. Ὁ ἐπὶ κεφαλῆς τῶν γαλλικῶν ἀποβατικῶν δυνάμεων στρατηγὸς Gentily διὰ διακηρύξεώς του (18/29 Ἰουνίου 1797) καθιστᾷ γνωστὸν εἰς τοὺς Ἑλληνας ὅτι οἱ Γάλλοι ἔρχονται νὰ ἀποδώσουν τὴν ἐλευθερίαν «εἰς τοὺς ἀπογόνους τοῦ πρώτου λαοῦ, ὁ ὁποῖος ἔγινε λαμπρὸς διὰ πολιτικὰς νομοθεσίας», ἀναμένοντες ἐκδήλωσιν τῆς ἐπαναστατικῆς πρωτοβουλίας τῶν Ἑλλήνων. «*Ἄς ἀναβλαστήσουν εἰς Ἐσᾶς οἱ ἀρετὲς τῶν προγόνων σας. Ἀποδώσατε εἰς τὸ ὄνομα τῶν Ἑλλήνων τὴν πρώτην του λαμπρότητα καὶ δόξαν, κάμνοντες νὰ ἀποκτήσῃ πάλιν, τὴν παλαιάν του δύναμιν καὶ ἐνέργειαν*». Εἰς

προφητείας, / καὶ τὸν καιρὸν μας χάνομεν ε' ταῖς ματαιολογίαις». Βλ. καὶ *Μ. Λάσκαρι*, Τὸ Ἀνατολικὸν ζήτημα 1800-1923, τ. 1 τεύχ. Β', Ἀθῆναι 1955, σ. 233· περὶ παρερμηνείας χρησμῶν βλ. αὐτόθι, σσ. 231 ἐπ.

1. Βλ. *Δασκαλάκη*, Μελέται, σσ. 177 ἐπ., 339 ἐπ.

2. Ἐπανεκδοσὶν τῶν ἔργων τοῦ Ρήγα, βλ. εἰς *Λ. Βρανούση*, Ρήγας, σσ. 119-397, ἐκ τοῦ ὁποίου ἐλήφθησαν (βλ. σ. 391) καὶ αἱ φωτοτυπίαί τῶν εἰς τὴν παρούσαν μελέτην ἀναδημοσιευμένων αὐτογράφων τοῦ Ρήγα, φιλικῶς παραχωρηθεῖσαι.

3. «Χάρτα τῆς Ἑλλάδος, ἐν ἣ περιέχονται αἱ νῆσοι αὐτῆς καὶ μέρος τῶν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ Μικρὰν Ἀσίαν πολυαριθμῶν ἀποικιῶν αὐτῆς... Πρὸς δὲ 9 ἐπιπεδογραφίαι τινῶν περιφημῶν πόλεων καὶ τόπων αὐτῆς συντείνουσαι εἰς τὴν κατάληψιν τοῦ νέου Ἀναχάρσιδος... παρὰ τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, Θετταλοῦ, χάριν τῶν Ἑλλήνων καὶ Φιλελλήνων 1779 ἐν Βιέν(ν)η». Βλ. ταύτης «Ἀνατύπωσιν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου... γενομένην παρὰ τῆς Δ/σεως Ἑθνικῆς Ἀγωγῆς Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ», Ἀθῆναι 1948. Ἐκτὸς τῆς Χάρτας τῆς Βλαχίας καὶ τὴν «Γενικὴν Χάρταν τῆς Μολδαβίας», βλ. *Κ. Ἀμάντου*, Ρήγας Βελεστινλής, περιοδ. «Ἑλληνικά», τ. 5 (1932) σσ. 52-53. Γ. Λαῖου, *Οἱ χάρτες τοῦ Ρήγα, ἀνάτ. ἐκ τοῦ «Δελτ. Ἰστ. καὶ Ἐθν. Ἐτ.»*, τ. 14, Ἀθῆναι 1960· τῆς 12φύλλου Χάρτας τῆς Ἑλλάδος τοῦ Ρήγα, διαστάσεων 2×2μ. περίπου, «μικρογραφίαν» ἐδημοσίευσαν οἱ Ἄ. Κωνῆς, κατ' εὐγενῆ παραχώρησιν τοῦ ὁποίου ἀναδημοσιεύεται εἰς τὸ τέλος τῆς παρούσης μελέτης, *Λ. Βρανούσης* (: Ρήγας Βελεστινλής, ἐκδ. β', 1964, σ. 150) καὶ *Α. Μάνσης* εἰς τὸ περιοδικὸν «Balkan Studies», τ. 3 (1962) σσ. 118 ἐπ.,

τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὁ Στρατηγὸς Gentily ὑπέσχετο βοήθειαν: «Σᾶς ὑπόσχομαι ἐξ ὀνόματος τοῦ Γενεράλι Βοναπάρτε καὶ τῆς Ρεπούβλικας τῶν Φραντζέζων... ἢ ὅποια ἐχάρισε τῆς Ἰταλίας τὴν Ἐλευθερίαν... (ἢ ὅποια εἶναι φυσικὴ σύμμαχος καὶ βοηθὸς ὁλονῶν τῶν ἐλευθέρων λαῶν) μεγάλας καὶ ἐπίσημας εὐεργεσίαις»¹.

Ὁ Ρήγας τὴν ἐποχὴν αὐτὴν εὐρίσκεται εἰς τὴν Βιέννην, παρακολουθῶν ἀγρύπτως τὰς διεθνεῖς πνευματικὰς καὶ πολιτικὰς ἐξελίξεις. Συμπαραλαβῶν χειρόγραφα καὶ χρήματα εἶχεν ἐγκαταλείψει κατ' Αὐγούστον τοῦ 1796 τὸ γινώριμον περιβάλλον τῆς Βλαχίας καὶ εἶχεν ἀποφασίσει νὰ ἀφιερωθῇ ὀλοψύχως εἰς τὴν προσπάθειαν διαφωτισμοῦ τῶν ὑποδούλων συμπατριωτῶν του².

Διὰ τῆς κυκλοφορήσεως τῆς εἰκόνας τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τοῦ ἐνδόξου προγόνου ὁ ὁποῖος εἶχε δημιουργήσει τὸ πρῶτον ἑλληνικὸν ὑπερεθνικὸν Κράτος εἰς τὴν Ἀνατολήν, διὰ τῆς ἐκτυπώσεως τῆς Χάρτας τῆς Ἑλλάδος καὶ τῶν πολυαρίμων αὐτῆς ἀποικιῶν, πού ἀπέβλεπεν εἰς τὴν «κατάληψιν (:κατανόησιν) τοῦ ταξιδίου τοῦ νέου Ἀναχάρσιδος εἰς τὴν Ἑλλάδα», τοῦ νεαροῦ Σκύθου ὁ ὁποῖος μνηθεῖς εἰς τὰ ἀγαθὰ τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ μετελέμβανε τοῦ ἑλληνικοῦ τρόπου ζωῆς, συνεπληροῦτο τὸ τρίπτυχον ἐπὶ τοῦ ὁποῖου ὁ Ρήγας εἶχε κατὰ νοῦν θεμελιώσει τὴν ἰδέαν τοῦ νέου ἑλληνικοῦ Κράτους, τὸ ὁποῖον ἀνατρέπον τὸν δυνάστην θὰ ἀνεβίου τὴν ὑπερεθνικὴν καὶ κοσμοπολιτικὴν παράδοσιν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου³.

Διὰ τῆς ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τῶν συνεργατῶν του μεταφράσεως καὶ ἐκδόσεως τοῦ περιφήμου ἔργου τοῦ Ἀββᾶ *Barthélemy* «Τὸ ταξίδιον τοῦ νέου

1. Βλ. διακήρυξιν στρατηγοῦ Gentily εἰς τὴν ἰταλικήν, εἰς *Σπ. Μ. Θεοτόκη*, Ἀναμνηστικὸν τεῦχος τῆς Πανιονίου Ἀναδρομικῆς Ἐκθέσεως. Μέρους Β', Δημοκρατούμενοι Γάλλοι, Κέρκυρα 1917, σ. 214. Φωτοτυπία τῆς ἐν λόγῳ διακηρύξεως εἰς τὴν γαλλικὴν, ἰταλικὴν καὶ ἑλληνικὴν, ἐκ τοῦ ἀρχείου τοῦ Ἱ Γενναδίου, βλ. εἰς *Δ. Πετρακάκου*, Κοινοβ. Ἱστορία τῆς Ἑλλάδος, τ. 1, Ἀθῆναι 1935, σσ. 114-115. Ἐνδιαφερούσας, ἐν πολλοῖς ἀνεκδότους, πληροφορίας περὶ τῆς δράσεως τῶν δημοκρατικῶν Γάλλων εἰς τὰ Ἐπτάνησα βλ. εἰς *Ντ. Κονόμου*, Ἐπτανησιακὸς τύπος 1798-1864, περιοδ. «Ἐπτανησιακὰ Φύλλα», τ. Ε', Ἀθῆναι 1964, σσ. 8 ἐπ.

2. Ἡ προκήρυξις τοῦ Gentily εἶχε περιέλθει εἰς γνῶσιν τῶν συντρόφων τοῦ Ρήγα Κορωνιοῦ καὶ Μασούτη. βλ. *Λεργάνδ-Λάμπρου*, Ἀνέκδ. ἔγγραφα, σ. 99.

3. Βλ. «ὁμολογίαν» τοῦ Ρήγα εἰς περιληπτικὴν ἀναφορὰν τοῦ διενεργήσαντος τὴν ἀνάρισιν Αὐστριακοῦ ἀνακτορικοῦ συμβούλου *I. B. Ρέννερ*, ἀπὸ 24 Μαρτίου/3 Ἀπριλίου 1798, εἰς *Λεργάνδ-Λάμπρου* Ἀνέκδοτα ἔγγραφα, σσ. 59 ἐπ.· *N. Kalitshas*, Introduction to the Constitutional History of Modern Greece, New York 1940, σσ. 20 ἐπ.· *Γ. Γενεκίδου*, Αἱ ἀρχαιοελληνικαὶ ρίζαι τοῦ εἰκοσιένα, Ἀθῆναι 1962, σσ. 17 ἐπ. Εἰς τὸ ἀνέκδοτον «Χρονικόν» του, ὁ Ἱω. Πρίγγος γράφει: «Ὀλλάνδα 12 Ἰουνίου 1763... Ἀσήμεσε Θεὸς μὲν ἕναν ἄλλον Ἀλέξανδρον, ὡς ποτε ἐκεῖνος Πέρσας ἐδιώξε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἔτσι καὶ αὐτὸν τὸν τύραννο νὰ τὸν διώξῃ, νὰ λάμψῃ πάλε ἡ Χριστιανοσύνη στοὺς τόπους τῆς Ἑλλάδος καθὼς πρῶτα, βλ. *N. Ἀνδριώτη*, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 852.

Ἄναχάρσιδος εἰς τὴν Ἑλλάδα» ὁ Ρήγας εἶχεν ἀποβλέψει εἰς τὴν ἀναζωπύρῃσιν τῆς πρὸς αὐτόνομον ἔθνικὸν βίον ὀργώσης διαπύρου ἐφέσεως τῶν ἀπανταχοῦ Ἑλλήνων¹. Ἡ ἐπὶ ἑλληνικοῦ ἐδάφους ἐκδηλωθεῖσα πολιτικὴ πρωτοβουλία τῶν δημοκρατικῶν Γάλλων προκαταλαμβάνει τὸν Ρήγαν, παρωθήσασα ἴσως αὐτὸν πρὸς ἄμεσον δρᾶσιν. Ἐμπλεως πυρετώδους ἐνθουσιασμοῦ προσπαθεῖ νὰ ἐπωφεληθῇ τῆς εὐνοικῆς αὐτῆς διὰ τὴν ἑλληνικὴν ὑπόθεσιν τροπῆς τῆς μοίρας. Ἐπιχειρεῖ νὰ ἔλθῃ εἰς ἐπαφὴν μὲ τὸν Ναπολέοντα² καὶ ζητεῖ ἐπειγόντως ἀπὸ τὸν ἐν Τεργέστη φίλον καὶ ὁμοιδεάτην Κορωνιὸν νὰ μεταφράσῃ καὶ τοῦ στείλῃ τὰ κείμενα τῶν γαλλικῶν διακηρύξεων καὶ συνταγμάτων διὰ νὰ συντάξῃ ἐπὶ τῇ βάσει τούτων τὸν καταστατικὸν χάρτην τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας³.

1. Ἐκ τοῦ ἑπτατόμου ἔργου τοῦ *J. Barthélemy, Voyage du jeune Anacharsis en Grèce*, Paris 1788, μετεφράσθησαν οἱ μὲν τρεῖς πρῶτοι ὑπὸ τοῦ συνεργάτου τοῦ Ρήγα *Γ. Σακελλαρίου*, ἐκτυπωθέντες ἐν Βιέννῃ εἰς τὸ τυπογραφεῖον τῶν Ἀδελφῶν Πούλιου τὸ 1797, ὁ δὲ τέταρτος ὑπὸ τοῦ *Γ. Βενδότου* (κεφ. 33-34) καὶ τοῦ *Ρήγα* (κεφ. 35-39) ἐκτυπωθεὶς ἐν Βιέννῃ ἐπίσης τὸ 1797. Ὁ ἔθνικὸς σκοπὸς ὁ ἐπιδιωκόμενος διὰ τῆς μεταφράσεως τοῦ ἔργου τούτου, τῆς ἐκδόσεως τῆς Χάρτας τῆς Ἑλλάδος, καθὼς καὶ τῆς Προκηρύξεως (περὶ ἧς βλ. κατωτέρω) ἐπεσημάνθη εἰς τὴν ἀπὸ 28ης Δεκεμβρίου 1797 ἔκθεσιν τῆς Αὐστριακῆς ἀστυνομίας: *Τὸ βιβλίον Ἀνάχαρσις ἦτο προωρισμένον νὰ δεῖξῃ εἰς τὸ Ἑλληνικὸν ἔθνος πόσον μεγάλη ἦτο ἄλλοτε ἢ πατρίς του· ἢ ὑπάρχουσα προκηρύξεις ἐμελλε νὰ ὑποδείξῃ πῶς θὰ ἀποτινάξουν τὸν τουρκικὸν ζυγὸν διὰ τῆς χρησιμοποιοῦσας τῶν λαϊκῶν δικαιωμάτων καὶ δυνάμεων καὶ πῶς θὰ ἐπανεέλθουν εἰς τὸ ἄλλοτε μεγαλεῖον... ὁ Ρήγας Βελεστινλής ἐζήτησε νὰ παρασκευάσῃ τὸ κύριον σχέδιόν του διὰ τοῦ ἐντεῦθεν (ἐκ Βιέννης) ἐξαποσταλέντος Χάρτου (δηλ. τῆς Χάρτας), τὸν ὁποῖον ἐδῶ ἐπεξεργάσθη καὶ ὁ ὁποῖος παρίστατε τὸ μεγαλεῖον τῆς Ἑλλάδος. Βλ. *Κ. Ἀμάντου*, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα, σ. 29.*

2. Βλ. «ὁμολογίαν» τοῦ Ρήγα περιεχομένην εἰς τὸ ἀνωτέρω σ. 693 σημ. 3 ἀναφερόμενον ἐπίσημον αὐστριακὸν ἔγγραφο, εἰς *Λεγρὰνδ-Λάμπρου*, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 65 καὶ τὰς ἐπ' αὐτῆς παρατηρήσεις τοῦ *Α. Βρανούση*, Ρήγας, σσ. 75 ἐπ.

3. Βλ. *Λεγρὰνδ-Λάμπρου*, ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 69 καὶ 97.

Εἰκὼν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου κατὰ τὴν ἔκδοσιν τοῦ Ρήγα (1797).
(βλ. Γ. Λατοῦ, Οἱ Χάρτες τοῦ Ρήγα, σ. 67).

Εἰκὼν τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου
ἐπὶ πινακίου ἐκ πορσελλάνης (διαμ. 0,24 μ.).

III. ΟΙ ΠΟΛΙΤΙΚΟΙ ΚΑΙ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΟΙ ΔΡΑΜΑΤΙΣΜΟΙ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

Φαίνεται ἐν τούτοις πιθανόν, ὅτι ὁ Ρήγας δὲν κατώρθωσε νὰ προμηθευθῇ ὅλα τὰ ἐπίσημα κείμενα τῶν γαλλικῶν διακηρύξεων καὶ συνταγμάτων, μετὰ τῶν μεταγενεστέρως ἐπινεχθεισῶν εἰς αὐτὰ τροποποιήσεων καὶ συμπληρώσεων¹. Ὡς ἐκ τούτου, στεροῦμενος εἰδικῆς νομικῆς καταρτίσεως καὶ ἐπειγόμενος νὰ συντάξῃ τὸ συντομώτερον τὸ *Πολίτευμά του*, ὑπέπεσεν ἐνίοτε εἰς παρανοήσεις, συγχύσεις καὶ λάθη, τὰ ὅποια θὰ καθίσταν ἴσως δυσεφάρμοστον τὴν ἐν τῇ πράξει ἐφαρμογὴν ὀρισμένων τούλάχιστον διατάξεων τούτου².

Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα, ὁ Ρήγας περατώσας τὴν σύνταξιν τοῦ *Πολιτεύματος* καὶ ἐποπτεύσας κατ' Ὀκτώμβριον τοῦ 1797 αὐτοπροσώπως τὴν μυστικὴν ἐκτίπωσιν 3.000 ἀντιτύπων αὐτοῦ³, ἀνεχώρησεν ἀρχομένου τοῦ Δεκεμβρίου τοῦ 1797⁴ ἐκ Βιέννης διὰ Τεργέστην, ὁπόθεν προετίθετο νὰ διαπεραιωθῇ εἰς τὴν Ἑλλάδα⁵. Ἀτυχῶς, τὰ ἔντυπα ταῦτα, ἐπὶ τῶν ὁποίων τόσας ἐλπίδας ἐστήριζεν ὁ Ρήγας, περιῆλθον κατόπιν προδοσίας εἰς χεῖρας

1. Ἐκ τῶν ἐν τῷ ἀπὸ 24ης Μαρτίου - 3 Ἀπριλίου 1798 ἐπισήμῳ Αὐστριακῷ ἐγγράφῳ (ἀνωτ., σ. 693) περιεχομένων «ὁμολογιῶν» τοῦ Ρήγα καὶ τοῦ Κορωνιοῦ προκύπτουν τὰ ἑξῆς: Ὁ Ρήγας ἐδήλωσε διὰ τῆς μεταγενεστέρως αὐτοῦ ἀπὸ 26 Ἰουλίου (1797 ἐπιστολῆς) πρὸς τὸν Κορωνιὸν ὅτι εἰ καὶ τὸ (γαλλικὸν) πολίτευμα δὲν εἶναι ἐκεῖνο, ὅπερ αὐτὸς ἔλαβε παρὰ τοῦ (Γάλλου) προξένου ἐν τῇ Βλαχίᾳ, παρακαλεῖται ἐν τούτοις ὁ Κορωνιὸς νὰ ἐξακολουθήσῃ τὴν μετάφρασίν του, ἐπειδὴ αὐτός, ὁ Ρήγας, μόνον τὸν τύπον θέλει νὰ παραλάβῃ ἐξ αὐτοῦ, θὰ συντάξῃ δὲ ἄλλο κατὰ τὸ ἐλληνικὸν πνεῦμα, καὶ θὰ τυπώσῃ 70.000 ἀντίτυπα αὐτοῦ. Ἄφ' ἑτέρου ὁ Ἀντώνιος Κορωνιδὸς ὁμολογεῖ ὅτι κατὰ τὸ παρελθὸν ἔτος (1797) ἐπὶ τῇ αἰτήσει τοῦ Ρήγα μετέφρασεν καὶ ἔστειλεν εἰς τὸν Ρήγαν ἐννέα κεφάλαια ἐκ τοῦ γαλλικοῦ πολιτεύματος τοῦ ἔτους 1793, ὅπερ ἔλαβε παρὰ τινος πλοιάρχου ἐκ Βενετίας καὶ ὅπερ ὁ Ρήγας ἐσκόπει νὰ διαδώσῃ εἰς τὴν Ἑλλάδα ἐν πολλοῖς ἀνατίποις. Βλ. Λεγρὰνδ - Λάμπρου, ἔνθ' ἀνωτέρω, σσ. 69 καὶ 97. Ἀντίτυπον τοῦ γαλλικοῦ πολιτεύματος ἀνεκοίνωσεν ὁ Πούλιος εἰς τὸν Ρήγαν, αὐτόθι, σ. 71. Βλ. ἐν τούτοις καὶ Θ. Τσάτσου, Προσθήκη περὶ τοῦ πολιτεύματος τοῦ Ρήγα, εἰς Κ. Ἀμάντου, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα, 1930, σσ. λ-λβ, ὑποστηρίζοντος ὅτι ὁ Ρήγας εἶχεν ὑπ' ὄψιν του ὄχι μόνον τὸ σύνταγμα τῆς 24ης Ἰουνίου 1793, ἀλλὰ καὶ τὸ βασιλικὸν τοῦ 1791 καὶ τὸ δημοκρατικὸν τοῦ 1795, καθὼς καὶ τὰ σχέδια τοῦ Sieyès καὶ τοῦ Condorcet, ὡς καὶ τὴν ἀντίκρουσιν τῶν ἀπόψεων τούτων ὑπὸ Δασκαλάκη, Μελέται, σσ. 55 ἐπ.

2. Βλ. Δασκαλάκη, Μελέται, σσ. 60 ἐπ.

3. Βλ. Λεγρὰνδ - Λάμπρου, ἔνθ' ἀνωτ., σ. 17.

4. Βλ. Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 73.

5. Βλ. Ἐνθ' ἀνωτ., σ. 71.

τῆς Αὐστριακῆς Ἀστυνομίας, προκαλέσαντα, τὴν 20ὴν τοῦ αὐτοῦ μηνός, τὴν σύλληψιν τοῦ συντάκτου καὶ τῶν συνεργατῶν του¹ καὶ ὀδηγήσαντα αὐτοὺς τὴν 24ὴν Ἰουνίου 1798 εἰς μαρτυρικὸν θάνατον².

Ἔνεκα τούτου οὐδὲν τῶν ἐντύπων αὐτῶν διεσώθη. Ὅ,τι γνωρίζομεν περὶ τοῦ περιεχομένου των, τὸ ὀφείλομεν εἰς τρία ἐν ὄλῳ ἔγγραφα. Ἐκ τούτων, τὰ δύο εἶναι χειρόγραφα ἀντίγραφα τοῦ ἑλληνιστὶ ἐκτυπωθέντος ἐπαναστατικοῦ φυλλαδίου τοῦ Ρήγα, τὸ δὲ τρίτον γερμανικῆ τούτου μετάφρασις ἐπὶ τῆς ὁποίας ἐκτὸς τῶν ἄλλων στοιχείων, ἐστηρίχθη ἢ κατὰ τοῦ Ρήγα κατηγορία. Ἐκ τῶν πηγῶν τούτων, προκύπτει ὅτι τὸ «Πολίτευμα» τοῦ Ρήγα, ἐκτυπωθὲν ἴσως εἰς τετράφυλλον μεγάλου σχήματος καὶ φέρον τὸν γενικώτερον τίτλον «*Νέα Πολιτικὴ Διοικήσις τῶν κατοίκων τῆς Ρούμελης τῆς Μικρᾶς Ἀσίας τῶν Μεσογείων Νήσων καὶ τῆς Βλαχομπογδανίας*», περιεῖχε^{3,4}:

α. Τὴν Ἐπαναστατικὴν Προκήρυξιν, δι' ἧς «ἐκηρύττετο λαμπροφανῶς ἡ δημοσία φανέρωσις τῶν δημοσίων δικαίων τοῦ ἀνθρώπου», περιλαμβάνουσαν ἐπεξεργασίαν τῆς μεταφράσεως τῆς γαλλικῆς διακηρύξεως τῆς 24ης Ἰουνίου 1793, ἀποτελουμένην ἐκ 35 ἀρθρων ὑπὸ τὸν ἑλληνικὸν τίτλον «*Τὰ δίκαια τοῦ ἀνθρώπου*».

1. Βλ. Ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 7 ἐπ.

2. Βλ. Ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 166-167. II. Ἐνεπεκίδη, Συμβολαὶ εἰς τὴν ἱστορίαν τῶν συντρόφων τοῦ Ρήγα, «Θεσσαλικά Χρονικά», τ. 6 (1955) σσ. 49 ἐπ.

3. Τὸ περιεχόμενον τοῦ ἐνὸς τῶν ἑλληνιστὶ διασωθέντων ἀντιγράφων (χειρογράφων), εὑρεθὲν μετὰξὺ τῶν καταλοίπων τοῦ Κερκυραίου νομοδιδασκάλου Ν. Μανιάκη, ἐδημοσιεύθη τὸ πρῶτον ὑπὸ τοῦ II. Χιώτου ὑπὸ τὸν τίτλον «Ρήγα τοῦ φιλοπάτριδος Ἐλευθερία-ισοτιμία-ἀδελφότης. Νέα πολιτικὴ διοικήσις τῶν κατοίκων τῆς Ρούμελης, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῶν Μεσογείων Νήσων καὶ τῆς Βλαχομπογδανίας, ὑπὲρ τῶν νόμων καὶ τῆς πατρίδος.» εἰς τὸ περιοδ. «Παρθενών», τ. I (Ἀθήναι) 1871-72 σσ. 506-512 (:Προοίμιον καὶ τὰ δίκαια τοῦ ἀνθρώπου, ἀρθρ. 1-35) καὶ σσ. 545-556 (:Ἀρχὴ τῆς νομοθετημένης πράξεως..., ἀρθρα 1-124, παράρτημα), ἀναδημοσιευθὲν ὑπὸ: Θ. Βολίδου, Τὸ Πολίτευμα τοῦ Ρήγα, Ἀθήναι 1924. Γ. Κορδάτου, Ρήγα Βελεστινλή (Φεραίου) I. Τὰ δίκαια τοῦ ἀνθρώπου. II. Τὸ πολίτευμα τῶν Ἑλλήνων. III. Ὁ Θούριος, Ἀθήναι 1954. Τ. Βουργᾶ, Ὁ πολίτης Ρήγας Βελεστινλής, Ἀθήναι 1956, σσ. 156 ἐπ. καὶ Ἡ. Κυριακοπούλου, Τὰ Συντάγματα τῆς Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1960, σσ. 5 ἐπ. Γαλλικὴν μετάφρασιν βλ. εἰς Ν. Botzaris, Visions balkaniques dans la préparation de la révolution grecque (1789-1821), Genève-Paris, 1962, σσ. 183 ἐπ.

4. Τὸ δευτέρον χειρόγραφον τῆς ἐπαναστατικῆς προκηρύξεως τοῦ Ρήγα, γραφὲν τὸ 1807, διεσώθη εἰς ἑλληνικὸν κώδικα τῆς Ρουμανικῆς Ἀκαδημίας, ἀνακαλυφθὲν τελευταίως ὑπὸ τοῦ Α. Βρανούση, ὁ ὁποῖος καὶ δημοσιεύει ὠρισμένας παραλλαγὰς του εἰς τὴν β' ἔκδοσιν τοῦ βιβλίου του: Ρήγας Βελεστινλής 1798, Ἀθήναι 1963 (Σύλλογος πρὸς διάδοσιν ὀφελίμων βιβλίων, ἀριθμ. 3). Βλ. ἐπίσης τοῦ αὐτοῦ, Ὁ «πατριωτικὸς ὕμνος» τοῦ Ρήγα καὶ ἡ ἑλληνικὴ «καρμανίλλα», εἰς Τόμον εἰς νημέην Κ. Ἀμάντου, Ἀθήναι 1960, σ. 299, σημ. 1. Βλ. ἐπίσης Δασκαλάκη, Μελέται σσ. 73 ἐπ.

β. Τὸ Γαλλικὸν Σύνταγμα (*Acte Constitutionnel*) τοῦ 1793, ὑπὸ τὸν ἑλληνικὸν τίτλον «*Ἀρχὴ τῆς νομοθετημένης πράξεως καὶ ψυχῆ τῆς Διοικήσεως*», ἀποτελούμενον ἐκ 124 ἀρθρῶν καὶ

γ. Τὸν *Θούριον* τοῦ *Ρήγα*.

Α' Τὸ Πολίτευμα

Δοθέντος ὅτι τὰ δύο πρῶτα κείμενα (α - β) ἀποτελοῦν ὡς ἐπὶ τὸ πολὺ μετάφρασιν τῶν γαλλικῶν προτύπων, θὰ περιορισθῶμεν εἰς τὴν περιγραφὴν τῶν γενικῶν γραμμῶν τῆς προσπάθειάς του, τονίζοντες ἰδιαίτερος τὰ σημεῖα ἐκεῖνα, εἰς τροποποίησιν ἢ συμπλήρωσιν τοῦ ἀρχικοῦ κειμένου τῶν ὁποίων ὁ *Ρήγας* ἐκ προθέσεως προέβη. Χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τῶν προσθηκῶν καὶ διορθώσεων τοῦ *Ρήγα* εἶναι ἀπὸ γενικῆς μὲν πλευρᾶς ὅτι ἐπιδιώκουν νὰ διαπαιδαγωγήσουν πολιτικῶς τοὺς ὑποδούλους ἀκόμη Ἕλληνας, ἀπὸ εἰδικῆς δὲ ὅτι παρεμβάλλονται ἄλλαι μὲν διὰ νὰ ἀνασυνδεθῇ τὸ «*Πολίτευμά*» του πρὸς τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα, ἄλλαι δὲ διὰ νὰ προσαρμοσθῇ πρὸς τὴν τότε ἰσχύουσαν ἑλληνικὴν καὶ διεθνῆ πραγματικότητα, τὴν ὁποίαν ὡς εἴπομεν ἀνωτέρω ἐγνώριζεν ὁ *Ρήγας* ἐκ τοῦ συνέγγυς.

Ἐνῶ εἰς τὴν *Χάρταν* του ὁ *Ρήγας* ὠραματίσθη τὴν ἑδαφικὴν ἔκτασιν, εἰς τὸ «*Πολίτευμά*» του εὐαγγελίζεται τὴν καταστατικὴν μορφήν τοῦ νέου δημοκρατικοῦ Κράτους τὸ ὁποῖον προτίθεται νὰ ἰδρῦσῃ. Ὁ κλασσικὸς πολιτισμὸς εἶναι τὸ κοινὸν στοιχεῖον, διὰ τοῦ ὁποῖου συνδέεται, διὰ μέσου τῆς βυζαντιακῆς, ἡ ἑλληνικὴ πρὸς τὴν γαλλικὴν πολιτιστικὴν παράδοσιν¹.

Ἡ Ἑλληνικὴ Δημοκρατία προβλέπεται ἐνιαία, ἀδιαίρετος καὶ ἀδιάλυτος². Τὸ δόγμα τῆς λαϊκῆς κυριαρχίας, ὡς ἐνιαίας, ἀδιαρέτου, ἀπροσδιορίστου καὶ ἀναφαιρέτου ἀναγνωρίζεται³. Ὡς πολιτικὸν σύστημα εἰσάγεται τὸ ἡμιαντιπροσωπευτικὸν (*gouvernement semi-représentatif*), κατὰ τὸ ὁποῖον ἡ μὲν κυριαρχία καὶ νομοθετικὴ ἐξουσία ἀσκοῦνται ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων τοῦ λαοῦ ἐκλεγομένων διὰ καθολικῆς ψηφοφορίας, συμμετέχει ὅμως ἀμέσως καὶ

1. Πρὸς ἀποφυγὴν συγχύσεως αἱ παραπομπαὶ εἰς τὸ *Πολίτευμα* τοῦ *Ρήγα* θὰ ἀναφέρονται ἐφεξῆς εἰς τὰ σχετικὰ ἄρθρα τῶν «*Δικαίων τοῦ ἀνθρώπου*» καὶ τῆς «*Ἀρχῆς τῆς νομοθετημένης πράξεως*». Ἐχω ὑπ' ὄψιν μου τὰς δύο ἐπανεκδόσεις τοῦ «*Πολιτεύματος*» ὑπὸ τοῦ Λ. Βρανούση, *Ρήγας* (ἔκδ. «*Βασ. Βιβλιοθήκης*»), Ἀθῆναι 1953, σσ. 370-388, καὶ *Ρήγας Βελεστινῆς* (β' ἔκδ. ἐπηρεξημένη) Ἀθῆναι 1963, περιλαμβάνουσαν τὰς κατὰ τὸ χειρόγρ. τοῦ Βουκουρεστίου διορθώσεις (:σσ. 153-165), καθὼς ἐπίσης καὶ τὴν ἐπανέκδοσιν τοῦ *Πολιτεύματος* ὑπὸ Ἀ. Δασκαλάκη, Μελέται περὶ *Ρήγα Βελεστινῆ*, Ἀθῆναι 1964, σσ. 74-111, παραθέτοντος καὶ τὰ ἀντίστοιχα γαλλικὰ πρότυπα καὶ προβαλλόντος αὐτόθι, σσ. 112-138, εἰς κριτικὰς καὶ εἰς ἐρμηνευτικὰς σημειώσεις εἰς τὸ *Πολίτευμα*.

2. *Ἀρχὴ Νομοθετικῆς πράξεως*, ἀρθρ. 1.

3. *Δίκαια τοῦ ἀνθρώπου*, ἀρθρ. 25· *Ἀρχὴ Νομοθ. Πράξεως*, ἀρθρα 7-10.

ὁ λαός, δικαιοῦμενος νὰ ἐγκρίνη ἢ νὰ ἀπορρίψῃ τὸν ὑπὸ τῶν ἀντιπροσώπων του «προβαλλόμενοι νόμοι»¹. Ἄξιον παρατηρήσεως εἶναι ὅτι ἡ ἔννοια λαός ἔχει κατὰ τὸν Ρήγαν εὐρύτερον περιεχόμενον ἐκείνης τῆς Γαλλικῆς Διακηρύξεως, διότι περιλαμβάνει «ὄλον τὸν λαόν», ἤτοι καὶ ἄλλας ἐθνότητα ἀπολύτως ἰσοτίμους κατὰ τὰ πολιτικά καὶ θρησκευτικά δικαιώματα². Ὡς ἐκ τούτου καὶ ἡ ἔννοια τοῦ πολίτου εἶναι εὐρύτερα. Ὁ λαός αὐτὸς «χωρὶς ἐξαίρεσιν θρησκείας καὶ γλώσσης» ἐν τῇ ἐνασχῆσει τῆς κυριαρχικῆς του ἐξουσίας «βουλεύεται ἂν εἶνε οἱ διωρισμένοι νόμοι καλοὶ διὰ τὴν εὐδαιμονίαν του καὶ εἰ μὲν εἶνε καλοὶ τοὺς φυλάττει, εἰ δὲ καὶ ἔχει λόγον νὰ ἀντεῖται, προβάλλει εἰς τὴν Διοίκησιν τὸ τί τὸν πειράζει». Ἡ διατύπωσις αὕτη ἀποτελεῖ συμπλήρωσιν τοῦ ἀρθροῦ 10 τοῦ γαλλικοῦ προτύπου: (*Acte Constitutionnel*), θεσπίζοντος ἀπλῶς ὅτι «ὁ λαός βουλεύεται περὶ τῶν νόμων»: (*le peuple*) *délibère sur les lois*)³. Διὰ τῆς τροποποιήσεως τοῦ Ρήγα ἀποδίδεται ἡ ἑλληνικὴ κλασσικὴ ἀντίληψις, καθ' ἣν οἱ πολῖται συμμετέχουν ἀμέσως εἰς τὴν ἀσκήσιν τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας, προβαίνοντες διὰ ψηφισμάτων εἰς τὴν ἀνανέωσιν τοῦ γραπτοῦ δικαίου διὰ τοῦ ἀγράφου, καθισταμένου οὕτω διὰ τῆς διαδικασίας τῆς «ἐπιχειροτονίας» γραπτοῦ. Τοιοῦτοτρόπως ἐναρμονίζεται ἡ ἀντίθεσις μεταξὺ παλαιοῦ καὶ νέου δικαίου, διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἰσοτιμίας τοῦ ἐθίμου πρὸς τὸν νόμον⁴.

1. Ἀρχὴ Νομοθ. Πράξεως ἀρθρα 21 καὶ 56-60. Τὰς σχετικὰς πρὸς τὰ ἐν λόγῳ ἀρθρα ἀτελείας περὶ τὴν διατύπωσιν καὶ τὰς παρανοήσεις τοῦ Ρήγα βλ. εἰς *Δασκαλάκη*, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 127 ἐπ. 131.

2. Βλ. *Δίκαια τοῦ ἀνθρώπου*, ἀρθρα 8· 34. Ἀρχὴ Νομοθ. Πράξεως, ἀρθρ. 7.

3. Διὰ τοῦ ὅρου «διωρισμένοι νόμοι» ἀρμόζει νὰ δεχθῶμεν ὅτι νοοῦνται ὄχι μόνον οἱ ὑπὸ τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας προβλεπόμενοι νὰ θεσπισθοῦν νόμοι, ἀλλὰ καὶ τὸ ἤδη ἰσχύον καθ' ὅλην τὴν Ὀθωμανικὴν Ἐπικράτειαν ἐπίσημον βυζαντινορωμαϊκὸν δίκαιον. Τοῦτο, ἀποτελοῦν ἐν τῶν κυριωτέρων πολιτιστικῶν στοιχείων τῆς βυζαντινῆς παραδόσεως, θὰ ἔπρεπε νὰ μεταρρυθμισθῇ καὶ προσαρμοσθῇ πρὸς τὰς νέας συνθήκας, αἱ ὁποῖαι θὰ προέκυπτον ἐκ τῆς ἐφαρμογῆς τῶν ἀρχῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, διὰ τῶν ὁποίων ἀναγνωρίζονται τὰ φυσικὰ καὶ ἀπαράγραπτα δίκαια τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου. Αἱ ἀρχαὶ αὗται συνιστοῦν κατὰ τὸν *Γενικὸν Ὀργανισμὸν Πελοποννήσου*, τὸν θεσπισθέντα ἐν Βερβένιοις, κατ' Ἰούλιον τοῦ 1821, τὸ «*καθῆκον τῆς ἀνθρωπότητος*». Δὲν ἀποκλείεται ἐπομένως τὸ ἀρθρον 10 τῆς Ἀρχῆς τῆς Νομοθ. Πράξεως τοῦ Ρήγα νὰ ἀπετέλεσε τὸ πρότυπον τῆς ἀπαντωμένης εἰς τὸν ἐν λόγῳ Ὀργανισμὸν διατυπώσεως, κατὰ τὴν ὁποίαν αἱ ἐκ τῆς Ἐπαναστάσεως προκύψασαι ἀρχαὶ ὑπόκεινται «εἰς τὸ καθῆκον τῆς ἀνθρωπότητος, εἰς τοὺς νόμους καὶ εἰς τὰ τοπικὰ ἔθιμα, ὅσα συμφωνοῦν μὲ τὸ καθῆκον τῆς ἀνθρωπότητος καὶ μὲ τοὺς νόμους» (βλ. *Ἡ. Κυριακοπούλου*, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 621), ἐνῶ οἱ κριταὶ (δικασταὶ) κρῖνον περὶ τῶν πολιτικῶν ἀμαρτημάτων (παραβάσεων) κατὰ τοὺς διωρισμένους νόμους, τὸ καθῆκον τῆς ἀνθρωπότητος καὶ τὰ ἔθιμα τὰ τοπικὰ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 619, 621.

4. Βλ. *μελέτην μου*, Γένεσις καὶ ἀνέλιξις τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου μέχρι τοῦ Ἀστικοῦ Κώδικος, ἀνάτ. ἐκ τῆς «Ἐφημ. Ἑλλ. καὶ Ἀλλοδ. Νομολ.», τ. 67, Ἀθῆναι 1949, σσ. 22 ἐπ.

Εἰς τὸν αὐτὸν δὲ σκοπὸν ἀποβλέπει καὶ ἑτέρα προσθήκη τοῦ Ρήγα εἰς τὸ ἄρθρον 99 τοῦ «Πολιτεύματος» (: Ἀρχὴ Νομοθ. Πράξεως), κατὰ τὴν ὁποίαν «τὸ καθαιρετικὸν κριτήριον», δηλ. τὸ ἀνώτατον ἀκυρωτικόν, «ἀποφασίζει ὅταν παραβιάζωνται αἱ νομοθετημέναι συνήθειαι καὶ... οἱ νόμοι»¹, Ὁ λαὸς θεωρεῖται «ἀπόγονος» τῶν Ἑλλήνων². Τὸ μέλλον του «χωρὶς ἐξαιρέσειν θρησκείας καὶ γλώσσης» ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν παιδείαν. «Ἐκ τῶν γραμμάτων γεννᾶται ἡ προκοπὴ μὲ τὴν ὁποίαν λάμπουν τὰ ἐλεύθερα ἔθνη». Ὡς ἐκ τούτου ἡ παιδεία εἶναι ὑποχρεωτική, παρέχεται δὲ ὑπὸ τοῦ Κράτους δωρεάν καὶ ἀποβλέπει εἰς ἀνασύνδεσιν πρὸς τὰ κλασσικὰ ἰδανικὰ (: νὰ ἐξηγοῦνται οἱ παλαιοὶ ἱστορικοὶ συγγραφεῖς). Ἐπίσημος γλῶσσα προβλέπεται ἡ ἑλληνική³.

Διὰ τῆς καταργήσεως τῆς δουλείας, ὁ πολίτης ἀνακτᾶ τὴν θέσιν αὐτοῦ ἐν τῇ κοινωνίᾳ ὡς «μορίον» τῆς πολιτείας. «Δὲν ἠμπορεῖ νὰ πωλήσῃ τὸν ἑαυτὸν του, μήτε ἄλλος νὰ τὸν πωλήσῃ, ἐπειδὴ καὶ τὸ ὑποκείμενόν του δὲν εἶναι εἰς μόνην τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἑαυτοῦ του ἀλλὰ καὶ τῆς πατρίδος⁴». Ἡ κατοχύρωσις τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας ἐπιδιώκεται διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως ὑπὲρ τῶν ἀτόμων καὶ τῶν ὁμάδων δικαιώματος ἀντιστάσεως κατὰ τῆς τυραννίας. «Κανένας δὲν ἀντιστέκεται ὅταν ἠξέυρη πῶς θὰ λάβῃ τὸ δίκαιόν του μὲ τὴν συνδρομὴν τοῦ νόμου» καὶ «Ὅταν ἡ Διοίκησις βιάζῃ, ἀθετῇ, καταφρονῇ τὰ δίκαια τοῦ λαοῦ... τὸ νὰ κάμῃ ὁ λαὸς... ἐπανάστασιν... εἶναι τὸ πλέον ἱερὸν ἀπὸ ὅλα τὰ δίκαιά του καὶ τὸ πλέον ἀπαραίτητον ἀπὸ ὅλα τὰ χρέη του»⁵.

Ἐν τούτοις ὁ Ρήγας τροποποιῶν ἐπὶ τὸ φιλάνθρωπότερον τὸ ἄρθρον 27 τῆς *Déclaration des droits de l'homme et du citoyen* τοῦ 1793, προβλέπον ἄμεσον ἐπιβολὴν θανατικῆς ποινῆς κατὰ τοῦ ἄρπαγος τῆς κυριαρχίας τοῦ λαοῦ, θεσπίζει οὗτος «εὐθὺς νὰ φυλακῶνεται... νὰ κρινεταὶ καὶ κατὰ τὸν νόμον νὰ παιδεύεται». Παραλλήλως συμπληρῶν τὸ ἄρθρον 13 τῆς αὐτῆς Διακηρύξεως ὀρίζει ὅτι κατὰ τὴν σύλληψιν καὶ προφυλάκισιν «κάθε αὐστηρότης, καθὼς δέσιμον, ὕβρισμοί, δαρμοί... νὰ εἶνε ἐμποδισμένα»⁶. Συγχρό-

1. Ἡ φράσις αἱ νομοθετημέναι συνήθειαι εἶναι προσθήκη τοῦ Ρήγα, βλ. ἐπίσης Δίκαια τοῦ ἀνθρώπου, ἄρθρον 28 καὶ Ἀρχὴ τῆς Νομοθ. Πράξεως, ἄρθρ. 56.

2. Βλ. τὴν προτασσομένην τῶν Δικαιῶν τοῦ ἀνθρώπου διακήρυξιν.

3. Βλ. Δίκαια τοῦ ἀνθρώπου, ἄρθρ. 22: «Ὅλοι χωρὶς ἐξαιρέσειν ἔχουν χρέος νὰ ἠξέυρουν γράμματα... Ἐκ τῶν γραμμάτων γεννᾶται ἡ προκοπὴ, μὲ τὴν ὁποίαν λάμπουν τὰ ἐλεύθερα ἔθνη. Νὰ ἐξηγοῦνται οἱ παλαιοὶ συγγραφεῖς... ἡ δὲ ἑλληνικὴ νὰ εἶνε ἀπαραίτητος. Βλ. ἐπίσης Ἀρχὴ τῆς Νομοθ. Πράξεως, ἄρθρ. 53.

4. Βλ. Δίκαια τοῦ ἀνθρώπου, ἄρθρ. 18 καὶ 34.

5. Ἐνθ' ἄνωτ. ἄρθρ. 35.

6. Ἀντιθέτως, ἀποβλέπων εἰς τὴν διασφάλισιν τῆς ἀκεραιότητος τῆς «ἑλληνικῆς γῆς», εἰσάγει εἰς τὸ ἄρθρ. 55 § ιδ' τῆς Ἀρχῆς τῆς Νομοθ. Πράξεως ἰδικὴν του διάταξιν καθ. ἦν: ἀντιπας ἠθελε φανῆ προδότης τῆς πατρίδος, αὐτὴ νὰ τὸν ξεγυμνῶναι ἀπὸ τὴν γῆν, ὅπου ἐξουσίαζε, καὶ νὰ τὴν δίδει εἰς ἄλλον.

ως διασφαλίζεται, διά συμπληρώσεως τοῦ Ρήγα εἰς τὸ γαλλικὸν κείμενον, κατὰ τὰ κλασσικὰ πρότυπα, ἡ ἀπαλλαγὴ ἀπὸ τῆς οἰκονομικῆς ὑποδουλώσεως διὰ τῆς θεσπίσεως «σεισαρχείας» τῶν δημοσίων καὶ ἰδιωτικῶν χρεῶν¹. Τὸ δικαίωμα τοῦ πολίτου τοῦ «εἰσαγγέλειν», τοῦ ἀναφέρεσθαι δηλαδὴ πρὸς τὰς ἀρχάς, ζητοῦντος ἐπιανόρθωσιν τῆς προσγενομένης εἰς αὐτὸν ἀδικίας, διασφαλίζεται διὰ προσθήκης τοῦ Ρήγα, ἐπενεχθείσης εἰς τὸ γαλλικὸν κείμενον².

Διὰ τῶν διατάξεων τούτων, διὰ τῶν ὁποίων ἄλλοτε ἀφομοιοῦνται καὶ ἄλλοτε συμπληροῦνται τὰ γαλλικὰ πρότυπα, θὰ ἔλεγε κανεὶς ὅτι ὁ Ρήγας ἀποβλέπει εἰς τὴν πραγματοποίησιν τῶν κοσμοπολιτικῶν ἀντιλήψεων τοῦ ἑλληνικοῦ κλασσικοῦ πολιτισμοῦ, κατὰ τὰς ὁποίας «Ἕλληνες καλοῦνται οἱ μετέχοντες τῆς ἑλληνικῆς παιδεύσεως»³, δηλαδὴ οἱ παραδεχόμενοι καὶ ἐφαρμοζοντες τὰ ἑλληνικὰ πολιτιστικὰ ἰδανικά.

Αἱ γενικαὶ ρῆτραι τῆς ἰσότητος⁴, τῆς ἐλευθερίας⁵ καθὼς καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας⁶, γνωστὰ εἰς τὸ ἀρχαῖον ἑλληνικὸν δίκαιον⁷ προσλαμβάνουν, συμφώνως πρὸς τὰ γαλλικὰ αὐτῶν πρότυπα, ἰδιαίτερον περιεχόμενον θεωρούμενα ἀπὸ κοινοῦ μετὰ τοῦ δικαιώματος τῆς προσωπικῆς ἀσφαλείας⁸, ὡς «τὰ φυσικὰ δίκαια τοῦ ἀνθρώπου, τὰ ὅποια δὲν ἔχει τὴν ἄδειαν νὰ τοὺς τὰ ἀφαιρέση κανένας ἐπὶ τῆς γῆς»⁹.

Ἡ ἑλληνικὴ γενικὴ ρῆτρα τῆς δαιτησίας, ὡς μέσον ἐπιλύσεως τῶν ἰδιωτικῶν διαφορῶν, εἰσάγεται καὶ ὑπὸ τὰς δύο αὐτῆς μορφάς, τῆς ἰδιωτικῆς¹⁰ καὶ τῆς δημοσίας¹¹, τῶν δαιτητῶν ἐκλεγόμενων εἰς μὲν τὴν πρώτην περίπτωσιν ὑπὸ τῶν διαδίκων, εἰς δὲ τὴν δευτέραν ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Τοιοῦτοτρόπως, δοθέντος ὅτι ἐπὶ ἐκουσίας δαιτησίας οἱ δαιτηταὶ ὑπῆρξαν ἀνάκαθεν φορεῖς τῆς δημῶδους παραδόσεως, διασφαλίζεται ἐμμέσως ἡ ἐφαρμογὴ τοῦ λαϊκοῦ δικαίου.

1. Δίκαια τοῦ ἀνθρώπου, ἄρθρ. 35: Τὰ χρέη τῶν πόλεων, πολιτειῶν, χωρῶν καὶ τῶν κατὰ μέρος πολιτῶν, ὅπου ἔχρεωστοῦντο παρθέντα πρὸ πέντε χρόνων, καὶ εἰς αὐτὸ τὸ διάστημα ἐπληρώνετο διάφορον (:τόκος) εἰς τοὺς δανειστὰς, ἢ παροῦσα διοικήσεις τὰ ἀναίρεσι... διότι διπλώνουν (διπλασιάζονται) τὰ κεφάλαια εἰς πέντε χρόνους».

2. Δίκαια τοῦ ἀνθρώπου, ἄρθρ. 32.

3. Ἰσοκρ., Πανηγ., ιγ', 50.

4. Δίκαια τοῦ ἀνθρώπου, ἄρθρα 2· 3· 6. Ἀρχὴ Νομοθ. Πράξεως, ἄρθρ. 85· 101· 122.

5. Δίκαια τοῦ ἀνθρώπου, ἄρθρα 6· 7· 9· 18. Ἀρχὴ Νομοθ. Πράξεως ἄρθρ. 122.

6. Δίκαια τοῦ ἀνθρώπου, ἄρθρα 2· 4· 16· 19. Ἀρχὴ Νομοθ. Πράξεως ἄρθρ. 122.

7. Βλ. Ν. Πανταζοπούλου, Εἰσαγωγὴ εἰς τὴν Ἐπιστήμην τοῦ Δικαίου (Πανεπιστ. παραδόσεις) ἐκδ. β' Θεσσαλονίκη 1963, σσ. 80 ἐπ.

8. Διασφαλιζομένης διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἀρχῆς *nullum crimen, nulla poena sine lege*, ὑπὸ τῶν ἄρθρων 10 καὶ 14 τῶν Δικαίων τοῦ ἀνθρώπου.

9. Δίκαια τοῦ ἀνθρώπου, ἄρθρ. 1· 2· 3· 6.

10. Ἀρχὴ Νομοθ. Πράξεως, ἄρθρα 86-90.

11. Ἀρχὴ Νομοθ. Πράξεως, ἄρθρα 91-95.

Ὁ Ρήγας ὀραματίζεται τὸν ἑλληνικὸν λαὸν εἰς διαρκῆ πολεμικὸν συναγεμὸν πρὸς κατοχύρωσιν τῆς ἐλευθερίας του κατὰ πάσης ἐκ τῶν ἔσω ἢ τῶν ἔξω προσπαθείας πρὸς ἀνατροπὴν τῆς¹, συμπληρῶν πρὸς τὸν σκοπὸν αὐτὸν τὰς διατάξεις τῶν σχετικῶν γαλλικῶν διατάξεων καὶ προβλέπων ὑποχρεωτικὴν στρατεύσειν καὶ διὰ τὰς γυναῖκας². Διὰ τοῦ ἀρθροῦ 35 τῶν «*Δικαίων τοῦ ἀνθρώπου*», προβλέπεται ἡ καταστολὴ τῶν αὐθαιρέτων ἐνεργειῶν τῆς διοικήσεως, διὰ τῆς ὁμαδικῆς ἀσκήσεως τοῦ φυσικοῦ δικαιοῦματος ἀντιστάσεως τοῦ λαοῦ κατὰ τῆς τυραννίας: «*τοῦ πλέον ἱεροῦ ἀπ' ὅλα τὰ δίκαιά του, τοῦ πλέον ἀπαραιτήτου ἀπὸ ὅλα τὰ χρέη του*»³. Ἄφ' ἑτέρου διὰ τοῦ ἀρθροῦ 123 τῆς «*Ἀρχῆς τῆς Νομοθετημένης Πράξεως*», ἀναθέτει τὴν τήρησιν τοῦ «*Πολιτεύματός*» του «*εἰς τὴν ἀγροπνον φύλαξιν ὄλων τῶν ἐναρέτων φιλελευθέρων ἀνδρῶν (οἴτινες) ἐνηγκαλίσθησαν τὴν στρατιωτικὴν ζωὴν καὶ ὤμωσαν αἰώνιον πόλεμον κατὰ τῶν τυράννων*».

Ἀποβλέπων ὁ Ρήγας εἰς τὴν ἰδιάζουσαν παιδαγωγικὴν ἀποστολὴν τῶν νόμων καὶ ἀκολουθῶν κλασσικὰ πρότυπα, προβλέπει διὰ συμπληρώσεως τοῦ γαλλικοῦ κειμένου, τοῦ τελευταίου, ἤτοι τοῦ 124ου ἀρθροῦ τῆς «*Ἀρχῆς τῆς νομοθετημένης πράξεως*», νὰ στηθοῦν «*εἰς ὅλας τὰς πόλεις, χώρας καὶ χωρία τῆς Δημοκρατίας εἰς τὰ μεσοχώρια χάλκιναι πλάκες*» εἰς τὰς ὁποίας «*νὰ χαραχθοῦν ἡ κήρυξις τῶν δικαίων τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ νομοθετικὴ αὐτὴ προᾶξις ὅπου κάθε ὥραν νὰ βλέπη κάθε πολίτης, εἰς τί συνίσταται ὁ ἀτίμητος θησαυρὸς τῆς φιλτάτης ἐλευθερίας του*». Εἰς τὰ πλαίσια ἐξ ἄλλου τῶν συνταγματικῶν διατάξεων, ἀναγνωρίζονται, ἐκτὸς τοῦ δικαιοῦματος πρὸς ἐλευθέραν συσσωμάτωσιν⁴, ἄφ' ἑνὸς μὲν ὁ ἐθιμικὸς θεσμὸς τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως καὶ κατὰ τοὺς τρεῖς αὐτῆς βαθμοὺς⁵, ἄφ' ἑτέρου δὲ τὸ δικαίωμα καθολικῆς ψη-

1. Διὰ τὸν κατ' ἐξοχὴν ἑλληνικὸν χαρακτῆρα τῆς προσπαθείας τοῦ Ρήγα καὶ τὰ ὑπὲρ τῆς ἀπόψεως ταύτης ἐπιχειρήματα βλ. Ἄ. Καψῆ, Ὁ Ρήγας Φεραῖος καὶ αἱ διεκδικήσεις τοῦ ὑποδούλου Ἑλληνισμοῦ κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα, Ἀθήναι, β' ἔκδ. 1949.

2. Ἀρχὴ Νομοθ. Πράξεως, ἀρθρ. 109: ὅλοι οἱ Ἕλληνες εἶνε στρατιῶται καὶ αἱ Ἑλληνίδες βαστοῦν μισθράκια (ἰσόντια) εἰς τὸ χέρι, ἀν δὲν εἶνε ἐπιτήδειαι εἰς τὸ τουφέκιον.

3. Βλ. ἐπίσης *Δίκαια τοῦ ἀνθρώπου*, ἀρθρ. 35.

4. *Δίκαια τοῦ ἀνθρώπου*, ἀρθρ. 7. Ἀρχὴ Νομοθ. Πράξεως, ἀρθρ. 122.

5. Ἦτοι ἐπαρχίας, τοπαρχίας καὶ προεστᾶται, ἄλλως πολιταρχίας ἢ πλάσας καλούμενα. Ἀρχὴ Νομοθ. Πράξεως, ἀρθρ. 3· 78-84. Εἰς τὸ γαλλικὸν κείμενον τῶν ἀρθρων 3 καὶ 78 ἐπ. γίνεται λόγος ἀντιστοίχως περὶ *departements, districts καὶ communes* ἢ *municipalités*. Διαφορετικὸν περιεχόμενον προσδίδει ὁ Ρήγας εἰς τὸν α' βαθμὸν τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως: τὴν *commune* ἢ τὴν *municipalité*, ὀρίζων ὅτι οὗτος ἀποτελεῖται ἀπὸ ὁμάδας χωρίων, ἐνῶ ἄφ' ἑτέρου διὰ μὲν τῆς λ. *ἐπαρχία* ἀποδίδεται ἡ κατὰ νομοῦς, διὰ δὲ τῆς λ. *τοπαρχία*, ἡ κατὰ ἐπαρχίας διαίρεσις. Βλ. Ἀρχὴ Νομοθ. Πράξεως, ἀρθρ. 3: Ἐπαρχία λέγεται ἡ Θεσσαλία, τοπαρχία ἡ Μαγνησία (ἦγον τοῦ Βόλου τὰ χωρία) καὶ προεστᾶτον ἢ πολιταρχία τῆς Μακρονήτσας ἐπάνω εἰς δώδεκα χωρία. Βλ. τὴν μελέτην μου, Κοινοτικὸς βίος εἰς τὴν Θετταλομαγνησίαν ἐπὶ Τουρκοκρατίας, *passim*.

φοφορίας, καταργουμένων τῶν τυχόν ὑπὲρ τῶν πλουσίων ἢ προεστῶν (κοτζιαμπασίδων) ὑφισταμένων διακρίσεων¹. Ὁλοκληρώνων δὲ τὰς γαλλικὰς διατάξεις τῶν ἀρθρ. 118-121 τῆς «Ἀρχῆς τῆς Νομοθ. Πράξεως» διὰ τῶν ὁποίων ρυθμίζονται αἱ διεθνεῖς σχέσεις τῆς Δημοκρατίας καὶ ἀναγνωρίζεται ἡ νομικὴ ὑπόστασις τοῦ διεθνοῦς δικαίου, βασιζομένη ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτονομίας, προβλέπει ἀναγνώρισιν τῆς διπλωματικῆς ἀσυλίας καὶ ἐλευθέραν ἐμπορικὴν πρὸς τοὺς ξένους ἐπικοινωνίαν².

Β' Ὁ «Θούριος» καὶ τὰ ἄλλα ἐπαναστατικὰ ἔργα τοῦ Ρήγα

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ ἀνωτέρω ἐκτεθέντα, αἱ προσωπικαὶ—θὰ ἔλεγε κανεῖς—ἀντιλήψεις τοῦ Ρήγα περιλαμβάνονται εἰς τὸν *Θούριον*, ὅπου κατὰ τρόπον μοναδικὸν ἀφομοιώνονται τὰ κλασσικὰ πρὸς τὰ σύγχρονα πολιτιστικὰ ἰδανικὰ καὶ διαμορφοῦνται ἐξ αὐτῶν τὸ διάγραμμα ἑνὸς νέου ἑλληνικοῦ κανόνος ρυθμιστικοῦ τῆς ἀτομικῆς καὶ κοινωνικῆς ζωῆς. Ὁ *Θούριος* δὲν εἶναι μόνον ἐπαναστατικὴ προκήρυξις καὶ ἐκλαϊκευμένον διάγραμμα τῶν πολιτιστικῶν καὶ πολιτειακῶν ἐπιδιώξεων τοῦ Ρήγα. Εἶναι μία ὑπερήφανος καὶ πλήρης πάθους διακήρυξις τῆς ἀξιοπρεπείας τοῦ ἀνθρώπου, ἐξαίρουσα μὲ ἀδράς ἀπλᾶς καὶ παραστατικὰς εἰκόνας, τὴν ἀνδρείαν ὡς τὴν κατὰ ἐξοχὴν ἀρετὴν τῶν γενναίων, τὴν καταξιώνουσαν τὴν ἐλευθερίαν ὡς πρωταρχικὸν σκοπὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἀνώτερον καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς:

«Ὡς πότε παλληκάρια, νὰ ζοῦμε στὰ στενὰ
μονάχοι σὰν λιοντάρια, στὲς ράχες, στὰ βουνά;
σπηλιὲς νὰ κατοικοῦμεν, νὰ βλέπωμεν κλαδιὰ
νὰ φεύγωμ' ἀπ' τὸν κόσμον, γιὰ τὴν πικρὴ σκλαβιά;
.....
Κάλλιό' ναι μιᾶς ὥρας ἐλεύθερη ζωὴ
παρὰ σαράντα χρόνοι, σκλαβιά καὶ φυλακή!»³.

Διὰ τῆς διεκτραγωδήσεως τῶν φρικτῶν συνεπειῶν τῆς τυραννίας, αἱ ὁποῖαι ἰσοπεδώνουν ἀξιωματούχους καὶ ὑπηκόους, ξαγιάδες καὶ Τούρκους, ὑποκειμένους ἀδιακρίτως εἰς τὴν τυραννικὴν διάθεσιν τοῦ Σουλτάνου, ἐπιδιώκεται ἡ διαπαιδαγώγησις τῶν ὑποδούλων πρὸς συνειδητοποίησιν τῆς ἀδικίας

1. Ἀρχὴ Νομοθ. Πράξεως, ἀρθρα 7-38.

2. Βλ. Γ. Τενεκίδου, Ἡ πορεία τοῦ ἔθνους πρὸς πλήρη ἀνεξαρτησίαν, Ἀθήναι 1957, σ. 16· τοῦ αὐτοῦ, Δημόσιον Διεθνὲς Δίκαιον, τ. I, Ἀθήναι, 1959, σσ. 49 ἐπ.

3. Στ. 1-4 καὶ 68. Αἱ παραπομπαὶ εἰς τὸν *Θούριον*, γίνονται κατὰ τὴν ἔκδοσιν Α. Βρανούση, Ρήγας (ἔκδ. Βασ. Βιβλιοθ.) Ἀθήναι 1953, σσ. 391 ἐπ.

καὶ ἡ διὰ τῆς αὐτογνωσίας ἀναζήτησις καὶ χρησιμοποίησις τῶν προσφόρων μέσων πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας:

«Τί σ' ὠφελεῖ νὰ ζήσης καὶ εἶσαι στὴ σκλαβιά;
 Στοχάσου πὼς σὲ φέρονν καθ' ὥραν στὴ φωτιά,
 Βεζύρης Δραγουμάνος Ἀφέντης κι' ἄν σταθῆς
 ὁ Τύραννος ἀδίκως σὲ κάμει νὰ χαθῆς
 δουλεύεις ὄλ' ἡμέρα σὲ δ,τι κι' ἄν σοι πῆ
 κι αὐτὸς πασχίζει πάλιν τὸ αἷμα σου νὰ πιῆ.
 Ὁ Σοῦτζος, κι ὁ Μουρούζης, Πετροάκης, Σκαναβῆς,
 Γκίκας καὶ Μαυρογένης καθρέπτῃς εἶν' νὰ ἰδῆς.
 Ἀνδρεῖοι καπετάνοι, παπάδες λαϊκοί,
 σκοτώθηκαν, κι ἀγάδες, μὲ ἄδικον σπαθί.
 κι' ἀμέτρητ' ἄλλοι τόσοι, καὶ Τοῦρκοι καὶ Ρωμηοὶ
 ζωὴν καὶ πλοῦτον χάνουν, χωρὶς καμμιά ᾿φορμή»¹.

Ἐκ τῶν στίχων τοῦ Θουρίου προκύπτει σαφῶς ἡ πρόθεσις τοῦ Ρήγα πρὸς δημιουργίαν Κράτους Δικαίου, ἐδραζομένου ἐπὶ τοῦ δικαιώματος αὐτοδιαθέσεως τῶν συγκροτουσῶν αὐτὸ ομάδων. Ἡ Πατρις ἐμφανίζεται ὡς ἡ χωρικὴ ἔννοια τῆς συναρτήσεως τοῦ κοινοῦ τόπου καὶ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, ἡ συνδέουσα τὰς ἐπὶ μέρους αὐτοτελῶς ὀργανωμένας ομάδας τῶν ὑποδούλων, ἀνεξαρτήτως φυλετικῆς ἢ θρησκευτικῆς προελεύσεως. Ὁ συντονισμὸς τῆς ἀγωνιστικῆς προσπάθειας τῶν ομάδων τούτων, θεμελιούμενος ἐπὶ τῆς συλλογικῆς ἀλληλεγγύης, θὰ ὀδηγήσῃ διὰ τοῦ νόμου εἰς τὴν καταστολὴν πάσης μορφῆς ἀναρχίας καὶ τὴν θεμελίωσιν τῆς δικαιοσύνης. Αἱ πεποιθήσεις αὐταὶ τοῦ Ρήγα διακηρύσσονται διὰ τῶν κάτωθι στίχων τοῦ Θουρίου:

«Συμβούλους προκομμένους, μὲ πατριωτισμόν,
 νὰ βάλωμεν, εἰς ὅλα νὰ δίδουν ὄρισμόν.
 Οἱ Νόμοι νᾶν' ὁ πρῶτος καὶ μόνος ὀδηγός,
 καὶ τῆς Πατρίδος ἕνας νὰ γένη ἀρχηγός.
 γιὰτὶ κ' ἡ ἀναρχία ὁμοιάζει τὴν σκλαβιά.
 νὰ ζοῦμε σὰ θηρία, εἶν' πλιὸ σκληρὴ φωτιά».

Τὸ ὑφιστάμενον ἀνέκαθεν ἐθιμικὸν καθεστῶς τῶν «προνομίων», ἀναγνωρίζοντων εἰς τὰς διαφόρους μειονότητας τὰ βασικὰ ἀτομικὰ δικαιώματα ζωῆς, ἰδιοκτησίας, θρησκείας καὶ ἑτεροδικίας², κατοχυρώνεται. Προβλέπεται ὁ ἐπα-

1. Στ. 9-20.

2. Βλ. μελέτην μου, Τινὰ περὶ τῆς ἐννοίας τῶν «προνομίων» ἐπὶ Τουρκοκρατίας,

ναπατρισμός τῶν μελῶν τῶν κοινοτήτων τοῦ ἐξωτερικοῦ, καθὼς καὶ ἡ ἔνταξις εἰς τὸν διοικητικὸν τοῦ Κράτους μηχανισμόν τῶν ἐκπατρισθέντων στρατιωτικῶν καὶ ἄλλων ἀξιωματοῦχων¹. Τὸ ἐπαναστατικὸν μένος τῶν διαφόρων μαχητικῶν ομάδων ὑποδαυλίζεται. Οἱ «ἀρματολοὶ» τῶν βουνῶν², οἱ «κουρσάροι», τῆς θαλάσσης³, οἱ ἀπανταχοῦ τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας δυσηρεστημένοι τοπάρχαι προσκαλοῦνται, ἐνίοτε ὀνομαστικῶς, νὰ συμμετάσχουν ἐνεργῶς εἰς τὴν κοινὴν προσπάθειαν⁴.

Τὸ ἰδανικὸν τῆς κατὰ τὴν δουλείαν ἀναμορφωθείσης κοινοτικῆς ἀρετῆς, θεμελιουμένης ἐπὶ τῆς γενικῆς ρήτρας τῆς ὁμονοίας - ἀλληλεγγύης⁵, διέπει τὸν Θούριον ἐμπλουτιζόμενον ἀπὸ τὰ δικαιώματα τοῦ ἀνθρώπου καὶ τοῦ πολίτου, ὅπως ταῦτα διεμορφώθησαν ὑπὸ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ κλασσικοῦ πολιτισμοῦ διὰ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Τὰ δικαιώματα τοῦ Θουρίου, ὅμως, ἐπεκτείνονται πέραν τοῦ ἀτομικοῦ πλαισίου τοῦ προβλεπομένου ὑπὸ τῶν γαλλικῶν διακηρύξεων, προσλαμβάνοντα κοινωνικότερον, ἤτοι πανανθρώπινον περιεχόμενον⁶. Δὲν εἶναι δικαιώματα ἀτόμων μόνον. Καταξιώνονται καὶ συλλογικῶς ὡς δικαιώματα ομάδων καὶ ἐκτείνονται εἰς τὰ τέσσαρα ἄκρα τοῦ ὀρίζοντος, τείνοντα νὰ ἐγγίσουν τὸ ἄπειρον:

*«Σὺ Ἀνατολὴ καὶ Δύσι καὶ Νότον καὶ Βοριά
γιὰ τὴν Πατρίδα ὄλοι νὰ ἴχωμεν μιὰ καρδιά.
στὴν πίστιν του καθένας ἐλεύθερος νὰ ζῆ,
στὴν δόξαν τοῦ πολέμου νὰ τρέξωμεν μαζί.
Βουλγάροι κι Ἀρβανῖτες, Ἀρμένιοι καὶ Ρωμοί,
ἀράπηδες καὶ ἄσπροι μὲ μιὰ κοινὴ δρομῆ,
γιὰ τὴν Ἐλευθερίαν νὰ ζώσωμεν σπαθί»⁷.*

ἀνάτ. ἐκ τοῦ «Ἀρχ. Ἰδ. Δικαίου», τ. 10, Ἀθήναι 1943, καὶ στ. 59-60 τοῦ Θουρίου: *Καὶ ὄσοι προσκνήσουν, δὲν εἶναι πλιὸ ἐχθροί· ἀδέλφια μας θὰ γένουν, ἄς εἶναι κ' ἐθνικοί.*

1. Θούριος, στ. 49-54. *«Ὅσοι ἀπ' τὴν Τυραννίαν πῆγαν στὴν ξενιτεία/στὸν τόπον του καθένας ἄς ἐλθῆ τώρα πιά/ καὶ ὄσοι τοῦ πολέμου τὴν τέχνην ἀγροικοῦν,|ἐδῶ ἄς τρέξουν ὄλοι, Τυράννους νὰ νικοῦν/ ἢ Ρούμελη τοὺς κράζει μ' ἀγκάλες ἀνοιχτές,|τοὺς δίδει βιὸ καὶ τόπον, ἀξίες καὶ τιμές, Βρανούση, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 392· πρβλ. καὶ Ἀρχὴν Νομοθ. Πράξεως ἀρθρ. 5.*

2. Θούριος, στ. 63-71.

3. Θούριος, στ. 76-84.

4. Θούριος, στ. 87-104.

5. Βλ. *A. Manassis, L'activité et les projets politiques d'un patriote Grec dans les Balkans, vers la fin du VXIII siècle, ἀνάτ. ἐκ περιοδ. «Balkan Studies», τ. 3, 1962, σ. 113.*

6. Βλ. *μελέτην μου, Öffentlich-rechtliche Institut. σσ. 8 ἐπ. (: ἀνωτ., σ. 125 ἐπ.).*

7. Στ. 41-47.

Ἡ μεγάλη, ἡ γενναία καρδιά τοῦ Ρήγα δὲν γνωρίζει θρησκευτικά, φιλετικά, ἑδαφικά, ταξικά, ἐμπόδια. Ἡ ἰδέα τῆς Ἐλευθερίας, ὡς ἰδέα μητέρα, ἀγκαλιάζει ὅλους τοὺς σκλάβους, ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, οἱ ὅποιοι συνδέονται μεταξύ των διὰ τοῦ δεσμοῦ τοῦ κοινοῦ τύπου — τῆς πατρίδος — καὶ τοῦ κοινοῦ σκοποῦ: τῆς ἀποτινάξεως τοῦ ζυγοῦ. Αὐτοί, οἱ πλήρεις πίστεως, ἐνθουσιασμοῦ καὶ ἀγάπης πρὸς τὸν πλησίον στίχοι, ἀποτελοῦν τὴν γνησίαν ἠχὴν μιᾶς ταυτοσύμου καὶ ταυτοῦχου κραυγῆς ἢ ὅποια εἶχεν ἀκουσθῆ, ὑπὸ ἄλλας συνθήκας, εἰς ἄλλην ἐποχὴν ἀλλὰ καὶ εἰς τὴν ἑλληνικὴν καὶ πάλιν γλῶσσαν:

«Ἐλευθέρους ἀφῆκεν ἡμᾶς ὁ Θεός,
οὐδένα δοῦλον ἢ φύσις πεποίηκεν»¹

Αὐτὸς εἶναι ὁ πολιτικὸς ἀστὴρ τῆς ἑλληνικῆς ψυχῆς, ἡ κεντρικὴ ἰδέα διακηρυσσομένη ὑπὸ Ἑλλήνων, τοῦ σοφιστοῦ Ἀλκιδάμαντος, ἢ τοῦ ἀγωνιστοῦ Ρήγα, ἀλλ' ἐπεκτεινομένη ἀδιακρίτως ἐφ' ὅλων τῶν ἀνθρώπων. Ἐντὸς τοῦ πλαισίου τῆς ρητῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἀνεξιθρησκείας, ὁ Χριστιανισμὸς προβάλλεται εἰς τρία σημεῖα τοῦ Θεοῦ, ὡς ἐπίσημος θρησκεία τοῦ Κράτους καὶ ὁ Σταυρὸς, ὅπως ἐπὶ Μεγάλου Κωνσταντίνου, ἀποτελεῖ τὸ σύμβολον τῆς πίστεως, τοῦ ἀγῶνος καὶ τῆς νίκης:

«Ἐλᾶτε μ' ἕναν ζῆλον σὲ τοῦτον τὸν καιρὸν
νὰ κάμωμεν τὸν ὄρκον ἐπάνω στὸν Σταυρὸν
.....
Ψηλὰ στὰ μπαϊράκια σηκῶστε τὸν Σταυρὸν
καὶ σὰν ἀστροπελέκια κτυπάτε τὸν ἐχθρὸν
.....
στεριάς καὶ τοῦ πελάγου νὰ λάμψη ὁ Σταυρὸς
κ' εἰς τὴν Δικαιοσύνην νὰ σκύψη ὁ ἐχθρὸς»²

Εἰς τὸν Θεοῦρον, ἐνῶ ἀφομοιώνονται καὶ ἐφαρμόζονται αἱ ἰδέαι τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, οὐδεὶς ἀπολύτως λόγος ἢ νύξεις γίνεται περὶ τῆς δυνατότητος παροχῆς βοήθειας ἐκ μέρους τῆς Γαλλίας, ἢ οἰασδῆποτε ἄλλης Εὐ-

1. Ἀριστ., Ρητ., 1, 13, 1373β (σχόλ.).

2. Στ. 21-22. 109-110. 123-124. Βλ. καὶ Ρήγα, Νέα Πολιτικὴ Διοίκησις, Παράρτημα: Ἡ σημαία ὅπου βάνεται εἰς τὰ μπαϊράκια καὶ παντιέρας τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας, εἶνε ἐν ῥόπαλον τοῦ Ἡρακλέους, μὲ τρεῖς σταυροὺς ἐπάνω (: Δασκαλάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 11). Ἀξιοσημειωτὸν δὲ εἶναι ὅτι εἰς τὴν διακήρυξιν τοῦ Ρήγα τὴν προτασομένην τῶν Δικαίων τοῦ ἀνθρώπου ἀπηλείφθη ἢ εἰς τὸ γαλλικὸν κείμενον ἀπαντωμένη ἀναφορὰ εἰς τὸ ὑπέρτατον ὄν: (: *Être suprême*).

ρωπαϊκῆς δυνάμεως. Τὸ μέγα δίδαγμα τὸ ὁποῖον ἐκπηγάζει ἐκ τῆς μελέτης τοῦ *Θουρίου* εἶναι ὅτι ὁ ἀγὼν πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ἐλευθερίας καὶ ἐμπέδωσιν τῆς ἰσότητος καὶ τῆς δικαιοσύνης θὰ πρέπει νὰ βασισηθῇ ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς δυνάμεις τῶν ὑποδούλων¹.

Ἐκτὸς τοῦ ἐπαναστατικοῦ φυλλαδίου, τοῦ περιέχοντος τὸ «*Πολίτευμα*» καὶ τὸν «*Θούριον*», ὁ Ρήγας συνέγραψε καὶ δεύτερον τὸ ὁποῖον κατ' ἐντολὴν τοῦ ἐξετυπώθη, κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1797, ἐν Βιέννῃ εἰς 1000 ἀντίτυπα, κατασχεθέντα καὶ ταῦτα καὶ καταστραφέντα, πρὶν ἢ κυκλοφορήσουν, ὑπὸ τῆς Αὐστριακῆς Ἀστυνομίας. Ἐνῶ ὅμως παρά τὴν κατάσχεσιν καὶ καταστροφὴν τοῦ πρώτου φυλλαδίου γνωρίζομεν περίπου ἀκριβῶς τί περιελάμβανεν, ὑπὸ τὰς συνθήκας αἱ ὁποῖαι ἐξετέθησαν ἀνωτέρω, περὶ τοῦ περιεχομένου τοῦ δευτέρου φυλλαδίου πολλὴ σύγχυσις ἐπεκράτησε. Ἐκ τῶν ἐκθέσεων τῆς Αὐστριακῆς Ἀστυνομίας² συναγεται ὅτι τοῦτο, ὑπὸ τὸν γενικώτερον ἴσως τίτλον «*Στρατιωτικὸν ἐγκόλλιον*», περιεῖχε: α. «*μίαν ὄλως δημοκρατικὴν κατήχησιν*»³, β. «*δύο ἐπαναστατικώτατα ἄσματα*» κατ' ἀπομίμησιν τῆς γαλλικῆς *Carmaignole* καὶ τοῦ γερμανικοῦ *freut euch des Lebens* καὶ γ. μετάφρασιν στρατιωτικῶν κανονισμῶν σταχυολογημένων ἐκ τοῦ ἐγχειριδίου περὶ πολεμικῆς τέχνης τοῦ Αὐστριακοῦ Στρατάρχου *von Kevenhüller*⁴.

Ἐκ τοῦ δοθέντος ὑπὸ τῆς Αὐστριακῆς Ἀστυνομίας χαρακτηρισμοῦ «ἀπομίμησις δύο ἐπαναστατικώτατων ἀσμάτων» ὑπετέθη ὅτι ὁ Ρήγας εἶχε συνθέσει τὰ δύο ταῦτα ἄσματα κατ' ἐλευθέραν μετάφρασιν τῶν στίχων τῆς *Carmaignole* ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ *Freut euch des Lebens* ἀφ' ἑτέρου, δύο δηλαδὴ κατ' ἐξοχὴν δημοφιλῶν ἀσμάτων τῆς ἐποχῆς του. Ὡς ἐκ τούτου δὲν κατέστη δυνατὴ ἡ ἀναγνώρισις τῶν δύο τούτων ἔργων τοῦ Ρήγα⁵.

Τελευταίως, ἐν τούτοις, ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα ἐτέθη ἐπὶ τὰ ἔχνη τῶν πρωτοτύπων τούτων ἀσμάτων τοῦ Ρήγα⁶, καταδειχθέντος ὅτι οὗτος δὲν εἶχε μεταφράσει τοὺς στίχους, ἀλλ' εἶχε συνθέσει ἰδικούς του ἐπὶ τῇ βάσει τῆς

1. Βλ. κείμενον ἄνωτ., σσ. 702 ἐπ.

2. Βλ. *Λεγράνδ - Λάμπρου*, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 67. Ἐμάντου, Ἀνέκδοτα Ἐγγράφα, σσ. 165· 185.

3. Ὁ Α. Βρανούσης, «Ὁ Πατριωτικὸς ὕμνος τοῦ Ρήγα καὶ ἡ Ἑλληνικὴ Καρμαινόλα» ἀνάτ. ἐκ τοῦ «Τόμου εἰς μνήμην Κ. Ἀμαντου», Ἀθῆναι, 1960, σσ. 6 ἐπ. σημ. 3 ὡς πρότυπον τῆς δημοκρατικῆς κατήχησεως τοῦ Ρήγα θεωρεῖ τὸν *Catéchisme Républicain* τοῦ Γάλλου *Ange-Etienne-Xavier Poisson de la Chabeaussière* (1752-1820), μεταφρασθέντα καὶ ἑλληνιστῆ παρά Σ.Κ. Π[ρεβέτου] καὶ ἐκτυπωθέντα ἐν Ἐνετίᾳ τὸ 1797.

4. Βλ. Π. Ἐνεπεκίδη, Ἐκθεσις περὶ τῶν τελευταίων ἐρευνῶν περὶ Ρήγα Βελεστινλή, εἰς «Πεπραγμένα τοῦ Θ' Διεθνoῦς Βυζαντινολογικοῦ Συνεδρίου Θεσσαλονίκης», 1953, τ. 2, Ἀθῆναι 1956, σσ. 388 ἐπ.

5. Λεπτομερείας βλ. εἰς Βρανούση, ἐνθ' ἄνωτ.

6. Βλ. Ἀ. Δασκαλάκη, Rhigas Velestinlis, σσ. 36 ἐπ.

μουσικῆς τῆς *Carthagnole* ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ *Freut euch des Lebens* ἀφ' ἑτέρου. Τοιοῦτοτρόπως κατέστη δυνατόν νὰ διαπιστωθῇ ὅτι τὸ φερόμενον ὡς μετάφρασις τῆς *Carthagnole* ἄσμα, εἶναι ὁ γνωστὸς ὡς «Πατριωτικὸς ὕμνος»¹ ὁ ὑπὸ τοῦ Ἰ. Φιλήμονος² ἀναφερόμενος «παιὰν» τοῦ Ρήγα, ὁ ἀρχόμενος διὰ τῶν στίχων: «Ἔλα τὰ ἔθνη πολεμοῦν / καὶ στοὺς τυράννους των ὄρμουῦν / ἐκδίκησιν γυρεῦον / καὶ τοὺς ἐξολοθρεῦον...»

Ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τὸν «Θούριον» ἀποβλέποντα εἰς τὴν ἐξέγερσιν ἔλων τῶν λαῶν τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ὁ «Πατριωτικὸς ὕμνος» ἀπευθύνεται εἰδικώτερον εἰς τοὺς «ὀρθοδόξους Χριστιανοὺς» καὶ μάλιστα τοὺς Ἑλληνας, οἱ ὅποιοι προτρέπονται εἰς πλείστας περιπτώσεις ὀνομαστικῶς, λαμβάνοντες ὡς πρότυπον τὴν Ἰταλίαν, νὰ δράξουν τὰ ὄπλα καὶ «παραδειγματιζόμενοι ἀπὸ τὰς μνήμας τῶν προπατόρων» νὰ ἀποτινάξουν τὴν τυραννίαν καὶ νὰ «σώσουν ἰὸ Γένος» ἀποδίδοντας εἰς τὴν Γραικίαν τὴν Ἐλευθερίαν.

Συμπληροῦνται τοιοῦτοτρόπως αἱ γνώσεις μας περὶ τῶν ἐπαναστατικῶν προπαρασκευῶν τοῦ Ρήγα, τῶν προηγηθεισῶν τῆς δραματικῆς του κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1797 ἐν Τεργέστη συλλήψεως³.

1. Βλ. Βρανούση, ἐνθ' ἄνωτ., ἰδίᾳ σ. 27.

2. Δοκίμιον Ἱστορικὸν περὶ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας, ἐν Ναυπλίᾳ, 1834, σ. 98-99 ἐν ὑποσημ. Ὁ ὕμνος πατριωτικὸς τῆς Ἑλλάδος καὶ ἄλλης τῆς Γραικίας πρὸς ξαναπόκτησιν τῆς αὐτῶν ἐλευθερίας, ἐκδοθεὶς ἀρχικῶς ὑπὸ τοῦ Χρ. Περραιβοῦ, ἐν Κερκύρα, τὸ 1798, ἀνεδημοσιεύθη ἐκτὸς τῶν ἄλλων καὶ ὑπὸ Βρανούση, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 47-55 καὶ Δασκαλάκη, Μελέται σσ. 436-440.

3. Βλ. καὶ Δασκαλάκη, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 421 ἐπ.

IV. Η ΤΡΙΠΛΗ ΔΟΜΗ ΤΗΣ ΝΕΟΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΕΙΑΚΗΣ ΙΔΕΑΣ

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω ἐκτεθέντων προκύπτει ὅτι, μολονότι ἡ ἐξωτερικὴ ἐνόησις τοῦ δικαίου, συνεπεία τῶν ξενικῶν κατακτήσεων, ἐν προκειμένῳ δὲ τῆς τουρκικῆς, διασπᾶται εἰς ἐπίσημον - καὶ λαϊκὴν ἢ δημοτικὴν, ἐν τούτοις τὸ δίκαιον ὄχι μόνον ἐξακολουθεῖ νὰ ἀποτελεῖ ἐν τῶν σπουδαιότερων πολιτιστικῶν τοῦ Ἑθνους στοιχείων, ἀλλὰ καὶ χρησιμοποιεῖται ὑπὸ τούτου ὡς ὄργανον τεῖνον, διὰ μέσου τῆς ἐλευθερίας, πρὸς τὴν πολιτικὴν αὐτοῦ συγκρότησιν καὶ ὀργάνωσιν.

Πρὸς ὀλοκλήρωσιν ἐπομένως τῶν μέχρι τοῦδε ἀναπτυχθέντων, χρήσιμος ἀποβαίνει ἡ ὑπὸ τύπον συναγωγῆς συμπερασμάτων ἀξιολόγησις τῆς μορφῆς τῆς πολιτειακῆς ἰδέας ἑκατέρας τῶν παραλλήλως ἰσχυουσῶν τάξεων δικαίου: τῆς ἐπισήμου δηλαδὴ καὶ τῆς δημόδου. Ἡ ἀνάλυσις αὕτη εἶναι ἀπαραίτητος πρὸς τὸν σκοπὸν συμπαραβολῆς τούτων πρὸς τὴν ὑπὸ τοῦ Ρήγα σχεδιασθεῖσαν πολιτειακὴν μορφήν, ἡ ὁποία ἀπέβλεπεν ὄχι μόνον εἰς τὸν ἐναρμονισμόν καὶ συντονισμόν των ἀλλά, πέραν τούτου, εἰς τὴν ἀναμόρφωσιν καὶ ἀναπροσαρμογὴν των πρὸς τὴν τότε ἰσχύουσαν ἱστορικὴν πραγματικότητα.

Ἡ ἀξιολόγησις αὕτη θὰ λάβῃ χώραν ὑπὸ τριπλοῦν πρῖσμα. Ἐκάστη τῶν ὑπὸ ἔρευναν πολιτειακῶν προσπαθειῶν, ἥτοι ἡ συντηρητικὴ (*Γένος*), ἡ προοδευτικὴ (*Ἔθνος*) καὶ ἡ τοῦ Ρήγα (ὑπερεθνικὸν Κράτος) θὰ ἐξετασθῇ ἀπὸ πλευρᾶς ἐσωτερικῆς συνθέσεως, ἐξωτερικῆς μορφῆς καὶ χαρακτῆρος.

Α' Τὸ πολυεθνικὸν Κράτος τοῦ Γένους

α. Τοῦτο εἶναι, ἐξ ἐπόψεως ἐσωτερικῆς συνθέσεως, πολυεθνικόν. Ὁ Πατριάρχης ὡς *Μιλέτ-μπάσης*, ὡς *Ἐθνάρχης*, εἶναι ὁ ἀνώτατος θρησκευτικός, πολιτικός καὶ δικαστικός ἀρχηγὸς ὅλων τοῦ φόρου ὑποχρέων ὑποτελῶν χριστιανῶν τῆς Ὁθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας¹.

β. Ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν, τὸ Κράτος τοῦ Γένους εἶναι μονοκρατικόν. Τὸ ἐπίσημον δηλαδὴ δίκαιον τείνει, ὡς «οἰκουμενικόν», νὰ παραγκωνίσῃ τὰ παραλλήλως ἢ ἀντιρρόπως πρὸς αὐτὸ ἰσχύοντα δίκαια καὶ νὰ διαδοθῇ καὶ ἐφαρμοσθῇ ὀλοκληρωτικῶς. Ἡ τάσις αὕτη ἀποτελεῖ ἐπιβιοῦσαν πολιτιστικὴν ἐκδήλωσιν τῆς ἀρχῆς τοῦ *principium unitatis* τοῦ Ἰουστινια-

1. Βλ. μελέτην μου, Ἡ πτώσις τοῦ Βυζαντίου, σσ. 12 ἐπ. (: ἀνωτ., σσ. 6 ἐπ.).

νοῦ, καθ' ἣν ὑφίσταται ἐνιαῖον Κράτος, διεπόμενον ὑπὸ ἐνιαίας θρησκείας ἐνιαίας γλώσσης, ἐνιαίου δικαίου¹.

γ. Ὁ χαρακτήρ τοῦ Κράτους τοῦ Γένους εἶναι συντηρητικὸς - ἀριστοκρατικὸς. Ἡ τάσις αὕτη ἐκφράζεται διὰ τοῦ ὄρου *πατριαρχικὸν δίκαιον*. Ὁ Πατριάρχης διατηρεῖ τὰ σύμβολα καὶ τοὺς τίτλους τοῦ Βυζαντινοῦ Αὐτοκράτορος (δικέφαλος ἀετός, μίτρα, δεκανίκιον, τὰς προσηγορίας *Δεσπότης*, *Πατριαρχικὴ Μεγαλειότης*) καὶ περιβάλλεται ὑπὸ ὀλοκλήρου αὐτῆς συγκροτουμένης ἐκ κληρικῶν καὶ λαϊκῶν ἀξιωματούχων². Τὸ Κράτος τοῦ Γένους ἀντλεῖ τὴν δυνάμιν του κυρίως, ἀν ὄχι ἀποκλειστικῶς, ἐκ τῆς βυζαντιακῆς παραδόσεως. Δὲν ἀποβλέπει εἰς ἐσωτερικὴν ἀνανέωσιν. Ἐπομένως δὲν ἐπιδιώκει νὰ ἀνασυνδεθῇ ὀργανικῶς πρὸς τὰς ἀρχὰς τοῦ κλασσικοῦ πολιτισμοῦ. Δὲν ἐπιθυμεῖ ἀναπροσαρμογὴν πρὸς τὰ σύγχρονα πολιτιστικὰ ρεύματα, ἀφ' ὅσον ταῦτα ἀφίστανται τῆς βασικῆς τροχιάς τοῦ βυζαντινο-χριστιανικοῦ πολιτισμοῦ. Ὡς ἐκ τούτου εἶναι εἰς τὰς γενικὰς του γραμμὰς συντηρητικόν. Δὲν ἀποσκοπεῖ εἰς τὴν μίμησιν τῶν συγχρόνων νέων ἢ ξένων πολιτιστικῶν τάσεων, ἀλλὰ κυρίως εἰς τὴν διάσωσιν καὶ διατήρησιν τῆς παλαιᾶς «ιδίας» παραδόσεως, ἡ ὁποία εἶναι παγία, διαμορφωμένη τυποποιημένη. Τὸ Κράτος τοῦ Γένους ἐπιδιώκει διπλωματικῶς τὴν ἀνάκτησιν τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας διὰ τῆς διατηρήσεως, ἐπεκτάσεως καὶ ὀλοκληρωτικῆς ἐπιβολῆς τῆς βυζαντιακῆς πολιτιστικῆς κληρονομίας, ἀνευ ἐπαναστατικῆς ἐνεργείας διὰ τῆς βαθμιαίας διαβρώσεως καὶ ὑποκαταστάσεως τῆς τουρκικῆς ἐξουσίας³.

Β' Τὸ πολυκρατικὸν Κράτος τοῦ Ἔθνους

α. Ὡς πρὸς τὴν σύνθεσιν τοῦτο εἶναι πολυκρατικόν. Θεμελιούται δηλαδὴ ἐπὶ τῆς γενικῆς ρήτρας τῆς αὐτονομίας, - αὐταρκειᾶς τῶν ἀποτελουσῶν τοῦτο συγκεκροτημένων πολιτικῶν συσσωματώσεων ἀπολαμβανουσῶν πολιτικῆς, οἰκονομικῆς καὶ δικαστικῆς αὐτοτελείας⁴.

1. Βλ. *μελέτας μου*, Ἐπὶ τῆς «λογίας» παραδόσεως, σσ. 90 ἐπ. Ῥωμαϊκὸν Δίκαιον, Τεῦχ. Α', σσ. 270· 281.

2. Βλ. *μελέτην μου*, Ἐκκλησία καὶ δίκαιον εἰς τὴν Χερσόνησον τοῦ Αἴμου ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 685 ἐπ.· 699 ἐπ. (: ἄνωτ., σσ. 139 ἐπ. 154 ἐπ.).

3. Βλ. Δ. Βικέλα, Ἡ Ἑλλάς πρὸ τοῦ 1821, Ἀθῆναι 1844, σ. 21· Κ. Παπαρηγοπούλου, Ἱστορία τοῦ Ἑλλην. Ἔθνους, ἐκδ. β' τ. 5, τεύχ. 2, Ἀθῆναι 1932, σσ. 80 ἐπ. Ζακυνθνοῦ, Ἡ πολιτ. Ἱστορ. τῆς νεωτ. Ἑλλάδος, σσ. 36 ἐπ.· Δ. Τσάκωνα, Οἱ Φαναριῶτες καὶ οἱ Ἑλληγες τῆς Βενετίας, ἐπιφ. Ἐφημ. «Καθημερινῆ» τῆς 15ης Ἰαν. 1965 (τὴν ὑπόδειξιν ὀφείλω εἰς τὸν κ. Στ. Πουλόπουλον).

4. Βλ. *μελέτας μου*, Ἑλλήνων συσσωματώσεις κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, σσ. 14 ἐπ.· Öffentlich-rechtliche Institutionen, σσ. 3 ἐπ.· 7 ἐπ.· Community Laws and Customs, ἐνθ' ἄνωτ. σσ. 6 ἐπ. (ἄνωτ., σσ. 104· 125· 468 ἐπ. ἀντιστοίχως).

β. Ἐξ ἐπόψεως ἐξωτερικῆς μορφῆς, τὸ Κράτος τοῦ Ἔθνους εἶναι μονοεθνικόν. Ἀποβλέπει εἰς τὴν ἵδρυσιν ἑλληνικοῦ ἔθνικοῦ Κράτους, ἐδραζομένου ἐπὶ τῆς ἰδέας τῆς ἀναβιώσεως, συνεχίσεως καὶ διαδόσεως τῆς ἑλληνικῆς πολιτιστικῆς κληρονομίας, διὰ τῆς ἐντάξεώς της εἰς τὴν διεθνῶς ἰσχύουσαν δικαιοκῆν τάξιν¹.

γ. Ὁ χαρακτήρ τοῦ Κράτους τοῦ Ἔθνους εἶναι δημοκρατικός. Τοῦτο προκύπτει ἐκ τῆς παραδοχῆς τῶν γενικῶν ρητρῶν τῆς αὐτονομίας εἰς τὸ δημόσιον καὶ τὸ ἰδιωτικόν δίκαιον καὶ διαμορφώσεως τῆς ἐπὶ τῆς γενικῆς ρήτρας τῆς ὁμοιοῦς - ἀλληλεγγύης διαπλασθείσης ἐννοίας τῆς κοινωτικῆς ἀρετῆς. Ἡ ἀναγνώρισις τῆς καθολικῆς ψηφοφορίας εἰς ὅλα τὰ μέλη τῆς κοινότητος, τὸ ἐνιαύσιον - μετακλητὸν τῆς ἀρχῆς τῶν προεστῶν, ἡ εὐθυνοδοσία, ἡ διὰ τῆς γενικῆς ρήτρας τῆς δίκαιου ἐπιτευχθεῖσα ἀναγνώρισις τῆς ἀρχῆς τῆς ἰσοτιμίας ἐθίμου - νόμου, ἀποτελοῦν χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τοῦ διέποντος τὸ δίκαιον τῶν κοινοτήτων δημοκρατικοῦ πνεύματος. Τὸ Κράτος τοῦ Ἔθνους, ἀντλοῦν τὴν δυνάμιν τοῦ ἐκ τῶν πολιτιστικῶν στοιχείων τοῦ νεοελληνικοῦ πολιτισμοῦ ἀποβλέπει ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς ἀνασύνδεσιν πρὸς τὸ κλασσικὸν ἰδίᾳ παρελθόν, ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς ἀναπροσαρμογὴν πρὸς τὰς διεθνῶς διαμορφωθείσας νέας ἱστορικὰς συνθήκας². Τὸ Κράτος τοῦ Ἔθνους ἐπιδιώκει δυναμικῶς τὴν ἀνάκτησιν τῆς πολιτικῆς ἐλευθερίας διὰ τοῦ συντονισμοῦ καὶ τῆς ἀξιοποιήσεως κυρίως τῶν ἔθνικῶν δυνάμεων (:ἀρματολοί, κλέφτες, κουρσάροι), χωρὶς ἐν τούτοις νὰ ἀποκλείη καὶ ἐξωτερικὴν βοήθειαν. Ταύτην προσδοκᾷ ἀρχικῶς μὲν ἐκ τῆς Ρωσίας, βραδύτερον δὲ ἐκ τῆς Γαλλίας.

1. Ἡ τάσις αὕτη ἐκδηλωθεῖσα νομοθετικῶς κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν ὑπέστη διὰ τῆς ἐπιδράσεως τῆς «λογίας» δικαιοκῆς παραδόσεως ἐκτροπὴν ἀπὸ τῆς φυσιολογικῆς αὐτῆς τροχιάς. Ἀντὶ δὲ νὰ ἐπιδιώξη τὴν ὁμαλὴν ἀνασύνδεσιν τοῦ παρόντος πρὸς τὸ παρελθόν διὰ τῆς ἀναγνώσεως τῆς ἰσοτιμίας τοῦ ἐθίμου πρὸς τὸ ἐπίσημον βυζαντιανὸν δίκαιον καὶ τῆς συμπληρωματικῆς προσφυγῆς εἰς ξένα σύγχρονα νομοθετικὰ πρότυπα, προσέλαβε ὀλοκληρωτικὴν μορφήν διὰ τῆς Νομικῆς Διατάξεως τῆς Ἀνατολικῆς Χέρσου Ἑλλάδος (15 Νοεμβρίου 1821) διὰ τῆς ὁποίας ἐπεδιώχθη εἰς βᾶρος τοῦ ἐθίμου ἢ μονομερῆς ἐπιβολὴ τῶν Νόμων τῶν ἀειμνήστων Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων τῆς Ἑλλάδος. Ἡ ροπή αὕτη συνεχισθεῖσα καὶ κατὰ τὰς ἐπομένους Ἐθνικὰς Συνελεύσεις: τῆς Ἐπιδαύρου (1822), Ἄστρους (1823), Τροιζήνου (1827), καὶ Ἄργους-Ναυπλίου (1832), ἐπέδρασεν ἀποφασιστικῶς ἐπὶ τῆς διαμορφώσεως τοῦ νεοελληνικοῦ δικαίου. Πληρεστέραν ἀνάπτυξιν βλ. εἰς μελέτας μου, Ἀστικὸς Κώδιξ καὶ «ἔθνικόν» δίκαιον, Ἀθήναι 1945, σσ. 14 ἐπ. Ἀπὸ τῆς «λογίας» παραδόσεως, σσ. 130 ἐπ. Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή εἰς τὰς πηγὰς τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου, β' ἐκδ. 1959, σσ. 10 ἐπ., Ρωμαϊκὸν Δίκαιον, τευχ. Γ', σσ. 383 ἐπ.

2. Βλ. St. Chaconas, Adamantios Korais. A Study in Greek Nationalism, New York 1942. Ζακυνθοῦ, ἔνθ' ἄνωτ., σσ. 36 ἐπ., καὶ τὴν μελέτην μου, Κοινωνικὸς βίος εἰς τὴν Θεταλομαγνησίαν ἐπὶ Τουρκοκρατίας, passim.

Γ' Τὸ ὑπερεθνικὸν Κράτος τοῦ Ρήγα

Τὰς δύο ταύτας σαφῶς διαστελλομένας τάσεις πρὸς δημιουργίαν Κράτους τοῦ *Γένους* ἀφ' ἑνὸς καὶ Κράτους τοῦ *Ἔθνους* ἀφ' ἑτέρου προσπαθεῖ ὄχι μόνον νὰ διαλλάξῃ ἀλλὰ καὶ νὰ ὑπερακοντίσῃ ὁ Ρήγας ἐπὶ τῇ βάσει γραπτοῦ πολιτειακοῦ προγράμματος.

α. Θεμελιούμενον ἐπὶ τῆς συμμετοχῆς ὄλων τῶν ὑποδοῦλων ἐθνοτήτων τὸ Κράτος τοῦ Ρήγα βασιζέται ἐπὶ τῆς ἰσοτιμίας τῶν ἀποτελουσῶν αὐτὸ ομάδων, ἀνεξαρτήτως ἐθνικῆς προελεύσεως ἢ θρησκευτικῆς πεποιθήσεως¹, διαστελλόμενον καὶ πρὸς τὸ πολυεθνικὸν Κράτος τοῦ *Γένους* καὶ πρὸς τὸ πολυκρατικὸν Κράτος τοῦ *Ἔθνους*.

β. Ὡς πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν μορφήν, τὸ Κράτος τοῦ Ρήγα εἶναι μονοκρατικόν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι προβλέπεται ἐνιαία διοικητικὴ ἀρχή: «καὶ τῆς Πατρίδος ἓνας νὰ γένη ἀρχηγός»². Πρὸς τὴν συντηρητικὴν παράδοσιν συνδέεται διὰ τῆς ἰδέας τῆς «οἰκουμενικότητος», μολονότι ὅπως εἶδομεν, ὁ Ρήγας δίδει εἰς αὐτὴν ὄχι πολυεθνικὸν ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς θρησκείας ἀλλὰ ὑπερεθνικὸν περιεχόμενον, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς καταργήσεως πάσης μεταξὺ τῶν ἀπο-

1. Ὑπεστηρίχθη ὅτι ὁ Ρήγας διὰ τοῦ *Πολιτεύματός του*, ἀπέβλεψεν εἰς τὴν συγκρότησιν μιᾶς Βαλκανικῆς Ὁμοσπονδίας· βλ. Κ. Καραβίδα, *Ρήγας Φεραῖος καὶ ἡ πολιτικὴ ὀργάνωσις τῆς Ἀνατολῆς*, περιοδ. «Πολιτικὴ Ἐπιθεώρησις», τ. 3 (1921) σ. 657· Θ. Βολίδου, *Τὸ πολίτευμα τοῦ Ρήγα*, Ἀθῆναι 1924, σσ. 17 ἐπ.· G. Georgopoulos, *La Constitution de Rhigas*, περιοδ. *La Revolution Francaise (Rev. d'Histoire Contemporaine, nouv. serie, No 2)* Paris 1935, σσ. 158 ἐπ.· L. Stavrianos, *Balkan Federation. A History of the Movenemnt toward Balkan Unity in Modern Times*, Mass. 1944, σσ. 5 ἐπ.· 28 ἐπ.· 36 ἐπ.· Γ. Κορδάτου, *Ρήγας Φεραῖος καὶ ἡ Βαλκανικὴ Ὁμοσπονδία*, Ἀθῆναι 1945, σσ. 107 ἐπ.· Ἐν τούτοις ὁ Ἀ. Μάνεσης, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 107 ἐπ. διὰ πειστικῶν ἐπιχειρημάτων ὑποστηρίζει ὅτι ἡ ἐνδεχομένη συμμετοχὴ περισσοτέρων ἐθνοτήτων δὲν προϋποθέτει ἀπαραιτήτως τὴν συγκρότησιν ὁμοσπονδιακοῦ Κράτους. Πράγματι, οὐδαμοῦ εἰς τὸ *Πολίτευμα τοῦ Ρήγα* γίνεται λόγος περὶ ὁμοσπονδιακῆς μορφῆς τοῦ προγραμματιζομένου Κράτους· ἀντιθέτως μάλιστα χωρὶς νὰ γίνεταί οὐδεμίαν πρόβλεψιν περὶ συστάσεως, λειτουργίας καὶ σχέσεως τῶν ἐπὶ μέρους ἐθνοτήτων πρὸς τὴν Κυβέρνησιν τοῦ Κράτους, ἐξαιρεταί ὅτι *Ἡ Ἑλληνικὴ Δημοκρατία εἶναι μία, μ' ὅλον ὁποῦ συμπεριλαμβάνει εἰς τὸν κόλπον τῆς διάφορα γένη καὶ θρησκείας, εἶναι ἀδιαιρέτος (καὶ) εἶνε ἓνα συνεσφιγμένον ἀδιάλυτον σῶμα*: (*Ἄρχὴ Νομοθ. Πράξεως*, ἄρθρ. 1). Ἡ ὕπαρξις ἐξ ἄλλου δύο βουλῶν ἀπαντᾷ μὲν εἰς τὰ ὁμοσπονδιακὰ Κράτη, δὲν προδικάζει ὁμως καθ' ἑαυτὴν τὴν μορφήν τοῦ πολιτεύματος, ὡς ἄλλωστε προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ Γαλλικοῦ Συντάγματος τὸ ὁποῖον εἶχεν ὡς πρότυπον ὁ Ρήγας. Βλ. ἐπίσης Ν. Botzaris, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 26, ὁ ὁποῖος παρατηρεῖ ὅτι ἡ ἔλλειψις σταθερῶν γεωγραφικῶν ὁρίων μεταξὺ τῶν διαφόρων ἐθνοτήτων καθιστᾷ ἐκτὸς τῶν ἄλλων δυσχερεῶν, ἐκ τῶν πραγμάτων ἀνεφικτὸν τὴν συγκρότησιν ὁμοσπονδιακοῦ Κράτους.

2. *Θούριος*, στ. 26.

τελούντων αὐτὸ ἐξ ἐπόψεως φυλῆς, θρησκείας καὶ γλώσσης διακρίσεως¹.

γ. Ὁ χαρακτήρ τοῦ Κράτους τοῦ Ρήγα εἶναι δημοκρατικὸς μὲ εὐρύτατον κοινωνικὸν περιεχόμενον. Ὅπως καὶ τὸ πολυκρατικὸν Κράτος τῶν κοινοτήτων, τοιοῦτοτρόπως καὶ τὸ ὑπερεθνικὸν τοῦ Ρήγα βασίζεται ἐπὶ τῶν κλασικῶν ἰδανικῶν, ὅπως ταῦτα διεμορφώθησαν διὰ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Ἡ πρὸς τὰ κλασσικὰ ἰδανικὰ ἐσωτερικὴ καὶ ἐξωτερικὴ ἀνασύνδεσις ἐπιδιώκεται εἴτε ἀμέσως διὰ τῆς παραδοχῆς θεσμῶν (σεισάχθεια), εἴτε ἐμμέσως διὰ τῶν γενικῶν ρητρῶν (ἐλευθερία, ἰσότης, δικαιοσύνη). Κατὰ τὰ λοιπὰ εἰς τὸ πεδίου τοῦ ἐσωτερικοῦ δημοσίου δικαίου, καθὼς καὶ τοῦ ἰδιωτικοῦ, τὸ ὑπερεθνικὸν μονοκρατικὸν Κράτος τοῦ Ρήγα, ἐνῶ διίσταται πρὸς τὸ πολυεθνικὸν μονοκρατικὸν Κράτος τοῦ Γένους δὲν ἀφίσταται οὐσιωδῶς τοῦ πολυκρατικοῦ - μονοεθνικοῦ Κράτους τοῦ Ἔθνους.

Ἐν τούτοις τὸ ὑπερεθνικὸν μονοκρατικὸν Κράτος τοῦ Ρήγα, ἐνῶ εἶναι εὐρύτερον τοῦ πολυκρατικοῦ - μονοεθνικοῦ Κράτους τοῦ Ἔθνους, ἔχει κοινὸν χαρακτηριστικὸν γνώρισμα πρὸς τοῦτο, ὅτι ἀποβλέπει εἰς τὴν κατάλυσιν (ὀλικὴν τὸ πρῶτον, μερικὴν τὸ δεύτερον) τοῦ τουρκικοῦ, ἐνῶ τὸ πολυεθνικὸν - μονοκρατικὸν Κράτος τοῦ Γένους ἀποβλέπει εἰς τὴν βαθμιαίαν διάβρωσιν καὶ ὑποκατάστασιν τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους. Ὅσον ἀφορᾷ τέλος τὸ στοιχεῖον τῆς «οἰκουμενικότητος», τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὸ κοινὸν χαρακτηριστικὸν γνώρισμα τοῦ Κράτους τοῦ Γένους καὶ τοῦ Κράτους τοῦ Ρήγα, θὰ ἔπρεπε νὰ παρατηρηθῇ ὅτι ἐνῶ ἡ οἰκουμενικότης τοῦ Κράτους τοῦ Ρήγα εἶναι ὑπερεθνικὴ, θεμελιουμένη ἐπὶ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος (κατάλυσιν τῆς τυραννίας, ἀνάκτησις τῆς ἐλευθερίας), ἐκείνη τοῦ Κράτους τοῦ Γένους εἶναι πολυεθνικὴ, ἐδραζομένη ἐπὶ τῆς κοινῆς (ἐσωτερικῆς) θρησκείας, ἀντιτιθεμένης πρὸς τὴν (ἐξωτερικὴν) μουσουλμανικὴν.

Ὁ δημοκρατικὸς χαρακτήρ τοῦ Κράτους τοῦ Ρήγα εἶναι ἐντονώτερος τοῦ πολυκρατικοῦ Κράτους τῶν κοινοτήτων. Διότι ὄχι μόνον ἀναγνωρίζονται ὑπὲρ ἄλλοεθνῶν καὶ ἄλλοθρήσκων ἀτομικὰ δικαιώματα, ἀλλὰ ταῦτα κατοχυροῦνται καὶ συνταγματικῶς². Ἰδιάζον ἐπίσης γνώρισμα τοῦ «Πολιτεύματος» τοῦ

1. Τὸ στοιχεῖον τῆς οἰκουμενικότητος εἶναι βυζαντινῆς προελεύσεως. Βλ. Δ. Ζακυνθνοῦ, Ὁ Ρήγας καὶ τὸ δράμα τοῦ Οἰκουμενικοῦ Κράτους τῆς Ἀνατολῆς, περιοδ. «Ἐκλογή», τ. 4 (1948) σ. 670· Ἀ. Δασκαλάκη, Ἡ βυζαντινὴ παράδοσις εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν ἀπόπειραν τοῦ Ρήγα, περιοδ. «Ἑλλην. Δημιουργία», τ. 8 (1951) σσ. 183 ἐπ. Τὸ Πολίτευμα ὅμως δὲν προβλέπει εἰδικώτερον περὶ τῆς δικαιοδοσίας τοῦ ἀνωτάτου ἄρχοντος. Τοῦτο δημιουργεῖ προβλήματα, δοθέντος ὅτι τὸ *principium unitatis*, ἐπὶ τοῦ ὁποῦ βασίζεται ἡ οἰκουμενικότης, προϋποθέτει τὴν ὑπαρξίν ἀνωτάτου ἄρχοντος εἴτε πολιτικοῦ (Βυζάντιον - Αὐτοκράτωρ) εἴτε θρησκευτικοπελιτικοῦ (Τουρκοκρατία - Πατριάρχης) περιτοχιζομένου ὑπὸ αὐλῆς καὶ τιτλούχων. Βλ. καὶ *Manassis*, ἐνθ' ἀνωτ., σ. 110.

2. Βλ. Α. Σβώλου, Τὰ πρῶτα ἐλληνικὰ πολιτεύματα καὶ ἡ ἐπίδρασις τῆς Γαλλικῆς

Ρήγα είναι, ως ήδη έλέχθη, τὸ κοινωνικὸν αὐτοῦ περιεχόμενον. Διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως ὑπὲρ τῶν ἀποτελουσῶν αὐτὸ ομάδων ἀτομικῶν καὶ ὁμαδικῶν δικαιωμάτων ὑπερακοντίζει ὡς ἀνωτέρω ἐτονίσασμεν, τὰ πλαίσια τὰ προβλεπόμενα ὑπὸ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ταύτην ἡ πολιτειακὴ κοσμοθεωρία τοῦ Ρήγα εὐρίσκεται πλησιέστατα πρὸς τὴν ὑπὸ τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τοῦ Ὄργανισμοῦ Ἑνωμένων Ἐθνῶν, ἐν ἔτει 1948, ψηφισθεῖσαν *Οἰκουμεικὴν Διακήρυξιν τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων*, ἀναγνωρίζουσαν τὴν πολιτιστικὴν καὶ δικαιοκὴν ἰδιομορφίαν τῶν «κοινωνιῶν» καὶ τῶν «κοινωνότητων»¹.

Τὸ ἐπαναστατικὸν κήρυγμα τοῦ Ρήγα προεκάλεσε τὴν ἔντονον ἀντίδρασιν τοῦ κλήρου. Διὰ τῆς ἐγκυκλίου του ἀπὸ 1ης Δεκεμβρίου 1798 πρὸς τὸν Σμύρνης Ἀνθίμου: *Κατάκρισις φυλλαδίου νέα πολιτικὴ διοίκησις*, ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε' παραγγέλλει τὴν καταστροφὴν τῶν ἀντιτύπων τῆς προκηρύξεως: *Ἐντελλόμεθα σφοδρῶς... νὰ μὴν παραπέση τοιοῦτον σύνταγμα εἰς ἀνάγνωσιν τῶ Χριστιανικῶ... λαῶ... ὅτι πλήρες τυγχάνει σαθορότητος ἐκ τῶν δολερῶν αὐτοῦ ἐννοιῶν τοῖς δόγμασι τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως ἐναντιούμενον...»² Ὁ συγγραφεύς, ἀφ' ἑτέρου, τῆς ψευδωνύμως ἐκδοθείσης *Πατρικῆς διδασκαλίας* ὑποστηρίζει ὅτι ὁ κύριος διὰ νὰ φυλάξη καὶ αἰθὺς ἀλώβητον τὴν ἁγίον καὶ ὀρθόδοξον πίστιν τῶν εὐσεβῶν... ἤγειρεν ἐκ τοῦ μηδενὸς τὴν ἰσχυρὰν αὐτὴν βασιλείαν τῶν Ὄθωμανῶν ἀντὶ τῆς τῶν Ρωμαίων ἡμῶν βασιλείας³. Ἀλλὰ καὶ ὁ «πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλης Ἐκκλησίας Ἰακωβάκης, προπαγανδίζει τὴν ἐθελοδοουλείαν διὰ στίχων πολιτικῶν προστεθέντων ἐν ἐπιμέτρῳ εἰς τὴν *Πατρικὴν διδασκαλίαν*: *ἕκαστος ἐν ᾧ ἐκλήθη, ἐκεῖ καὶ μενείω | καὶ πρὸς ἣν ὑπόκειται βασιλείαν μὴ ἀντιτενέτω(...)* Αὐτὰ ἄς τὰ φυλάξωμει θεὸν ἄς φοβηθῶμει | καὶ εἰς τὸν βασιλέα μας πιστῶς ὑποταχθῶμει⁴.*

¹ Ἐπαναστάσεως, «Ἐφημ. Ἑλλ. Νομικῶν», τ. 2 (1935), σσ. 742 ἐπ.· *Manassis*, ἐνθ' ἀνωτ. σ. 113.

1. Βλ. άρθρα 22, 27 καὶ 20 τῆς Οἰκουμεικῆς Διακηρύξεως εἰς *Γ. Δασκαλάκη*, Ἡ Οἰκουμεικὴ Διακήρυξις τῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων, Ἀθήναι 1953, σσ. 122· 124 ὡς καὶ ἐρμηνείαν τούτων, αὐτόθι, σσ. 83 ἐπ.

2. Βλ. *Γ. Παπαδοπούλου - Γ. Ἀγγελοπούλου*, Τὰ κατὰ τὸν αἰδίδιμον...πατριάρχην... Γρηγόριον τὸν Ε', τ. 2 Ἀθήναι 1866, σ. 498. *Τ. Γριτσοπούλου*, Μονὴ Φιλοσόφου, Ἀθήναι 1960, σ. 328 σημ. 1.

3. Βλ. «Διδασκαλία πατρικῆ», συντεθεῖσα παρὰ τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλὴμ κύρ' Ἀνθίμου, εἰς ὠφέλειαν τῶν Ὀρθοδόξων Χριστιανῶν ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀψ' ἡ' (1798) σσ. 10 ἐπ., ἐπανεκδοθεῖσα ὑπὸ *Γ. Βαλέτα*, «Ἀδελφικὴ διδασκαλία πρὸς τοὺς εὐρισκομένους κατὰ πᾶσαν τὴν ὀθωμανικὴν ἐπικρατείαν Γραικοὺς εἰς ἀντίρρησιν κατὰ τῆς ψευδωνύμως ἐν ὀνόματι τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων ἐκδοθείσης ἐν Κωνσταντινουπόλει πατρικῆς διδασκαλίας, ἐν Ρώμῃ... (1798)» Ἀθήναι 1949, σσ. 43 ἐπ.· *Κοραῆς*... ἅπαντα... ἐκδ. *Γ. Βαλέτα*, Ἀθήναι, ἄ.ἔ. τ. Α1, σσ. 31-60.

4. Ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 23 ἐπ. (ἐκδ. *Βαλέτα*, σ. 38).

Κατὰ τῆς Πατρικῆς διδασκαλίας ἀνταπεξῆλθε δριμύτατα ὁ Ἀδαμάντιος Κοραῆς δημοσιεύσας ἀνωνύμως τὴν Ἀδελφικὴν διδασκαλίαν. Στηλιτεύων τὸν συγγραφέα ὡς «μωρόν, κακόφρονα καὶ ἐχθρὸν ἐπίσημον» καὶ τοῦ γένους τῶν Γραικῶν καὶ τῆς θρησκείας προτρέπει εἰς γενναίαν ἀντίστασιν διακηρύττων ὅτι: οἱ τυραννούμενοι... ἔχουσι τὸ ἀναπαλλοτριώτον δικαίωμα τοῦ νὰ ζητᾶσι παντοίους τρόπους, διὰ νὰ διαερῆξωσι τὸν ζυγὸν τῆς τυραννίας, καὶ νὰ ἀπολάβωσι πάλιν τὸ πολύτιμον αὐτὸ δῶρον, τὸ αὐτεξούσιον»¹.

«Θεοῖς ἐχθροὶ σκημῶν.

σκημᾶται μεγά.

1. Ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 25 ἐπ. ἐκδ. Βαλέτα, σσ. 43 ἐπ. 59. Βλ. ἐπίσης Σεργίου Μακραιοῦ, Ἐκκλησ. Ἱστορία, εἰς Κ. Σάθα, «Μεσαιων. Βιβλιοθήκη», τ. 3, Βενετία 1872, σ. 394· Φ. Μιχαλοπούλου, Ρήγας ὁ Βελεστινλῆς, σσ. 76 ἐπ.

V. ΔΙΚΑΙΩΣΙΣ: ΤΟ ΛΥΚΑΥΓΕΣ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ

Ἡ προηγηθεῖσα ἀδρὰ περιγραφή τῶν ἱστορικῶν συνθηκῶν, αἱ ὁποῖαι ἀπετέλεσαν τὸ πλαίσιον ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐξεδηλώθη ἡ πολιτικὴ καὶ πολιτιστικὴ προσπάθεια τοῦ Ρήγα Βελεστινῆ καὶ ἡ ἐπακολουθήσασα ἀξιολόγησις τούτων, μᾶς ἐπιτρέπουν νὰ ἀπαλλάξωμεν αὐτὸν τὴν ἀχλύος τοῦ μύθου καὶ τοῦ θρύλου ἢ ὁποῖα συνήθως τὸν περιβάλλει, καὶ νὰ ἀντιμετωπίσωμεν τὸν ἄνθρωπον καὶ τὸ ἔργον του ὑπὸ τὸ πρῖσμα τῆς ἀντικειμενικῆς πραγματικότητος. Ὁ Ρήγας δὲν ὑπῆρξε μόνον ἐμπνευσμένος βάρδος τῆς Ἐλευθερίας, ἀλλὰ καὶ τολμηρὸς ὄραματιστὴς καὶ διορατικὸς πολιτικὸς ἀναμορφωτῆς. Ἡ ἀξία του ἔγκειται εἰς τὸ ὅτι συνέλαβεν ὀρθῶς τὰς νέας ιδέας τῆς ἐποχῆς του¹, τὰς ἐνεστερνίσθη καὶ ἐπεχείρησε νὰ τὰς πραγματοποιήσῃ, συντελέσας περισσότερον ἴσως παντὸς ἄλλου εἰς τὴν διὰ τῆς αὐτογνωσίας συνειδητοποίησιν τῆς Ἐλευθερίας ὡς ὑψίστου ἀνθρωπίνου ἀγαθοῦ. Εἶδομεν ἀνωτέρω ὅτι τὸ πανελλήνιον αἶτημα τοῦ καιροῦ του πρὸς κατάλυσιν τῆς τυραννίας καὶ ἀνάκτησιν τῆς Ἐλευθερίας, ἐνῶ ἠκολούθει παράλληλον τροχίαν, προσέλαβε διάφορον πολιτικακὴν μορφήν, ἐκφράζουσας τὰς ἀντιλήψεις τῶν δύο παρατάξεων, εἰς τὰς ὁποίας εἶχον διασπασθῆ, συνεπειὰ τῶν ξενικῶν κατακτήσεων, τὰ πολιτιστικὰ στοιχεῖα τοῦ ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐνῶ ἡ συντηρητικὴ παράταξις, ἐκπροσωπούμενη, ὑπὸ τῶν Κληρικῶν καὶ τῶν Φαναριωτῶν, ἦτο ἐστραμμένη πρὸς τὸ παρελθόν², ἡ δὲ δημοτικὴ προσηλωμένη πρὸς τὸ παρόν, ὁ Ρήγας προσέβλεψε θαρραλέως πρὸς τὸ μέλλον, ἀναζητήσας διὰ μέσου τοῦ κλασσικοῦ πολιτισμοῦ νὰ ἀνασυνδέσῃ τὰ ἐπιβιοῦντα στοιχεῖα τῆς ἑλληνικῆς καὶ τῆς βυζαντιακῆς πολιτιστικῆς παραδόσεως³ πρὸς τὰς νέας ἀντιλήψεις αἱ

1. Βλ. Κ. Δημαρᾶ, Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας, ἐκδ. β' Ἀθῆναι ἀ.ἐ., σ. 168: Ὁ Ρήγας εἶναι ἡ συνισταμένη ὄλων τῶν ρευμάτων ὅσα συναντοῦμε σ' αὐτὴ τὴν ἐποχὴ μέσα στὸν ἑλληνισμό.

2. Χαρακτηριστικὴ ἐν προκειμένῳ εἶναι ἡ ἄποψις τοῦ Γ. Κορδάτου, Τρία ἔθνη-λαϊκὰ κειμήλια, σ. 20, κατὰ τὴν ὁποίαν: "Ἄν τις βασικὰς αὐτὰς ἀρχὰς (: τοῦ πολιτεύματος τοῦ Ρήγα) τίς ἐγκολπώνονταν ὄλοι οἱ Φιλικοὶ καὶ ὁ Ἄλ. Ὑψηλάντης ἀκολουθοῦσε τὴν παράδοσιν τοῦ Ρήγα, δίχως ἄλλο ἢ ἐπανάστασιν τῆς Μολδοβλαχίας τὸ 1821 θὰ ἄναβε σ' ὅλη τὴ Βαλκανικὴν.

3. Βλ. Ἄ. Δασκαλάκη, Ἡ Βυζαντινὴ ἰδέα εἰς τὴν ἐπαναστατικὴν ἀπόπειραν τοῦ Ρήγα, περιοδ. «Ἑλληνικὴ Δημιουργία», τ. (1951) σσ. 183 ἐπ. Ἄ. Δασκαλάκη, Ἡ αἰωνία ἑλληνικὴ ἰδέα τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας, ἀνάτ. ἐκ τοῦ «Ἀρχείου Νομολογίας», τ. 4, Ἀθῆναι 1953.

ὁποῖα μεταλαμπαδευθεῖσαι εἰς τὰ κηρύγματα τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως προδιέγραφον τὸ μέλλον τῆς Εὐρώπης καὶ τοῦ Κόσμου.

Οἱ πολιτικοὶ καὶ ἀνθρωπιστικοὶ ὀραματισμοὶ τοῦ Ρήγα ἐμπνέουν τοὺς ὑποδούλους ἀκόμη Ἑλλήνας. Διασποῦν τὰς ἀλύσεις αἱ ὁποῖαι ἐδέσμευον τὸ φρόνημα καὶ τὴν ψυχὴν των καὶ σφυρηλατοῦντες τὸν πόθον τῆς Ἐλευθερίας προετοιμάζουν διὰ τῆς Φιλικῆς Ἐταιρείας¹ καὶ καθιστοῦν δυνατὴν τὴν ἔκρηξιν καὶ τὴν ἐπιτυχίαν τῆς Ἐπαναστάσεως.

Τὰ Συντάγματα τῆς Ἐπαναστάσεως ἀπηχοῦν ἐντόνως τὰς προοδευτικὰς καὶ ἀνθρωπιστικὰς ιδέας τοῦ πρωτομάρτυρος τῆς Παλλιγενεσίας². Διασαλπίζουν εἰς τὴν ὑπὸ τὸ πέλμα τῆς Ἱερᾶς Συμμαχίας στενάχουσαν Εὐρώπην τὰ αἰώνια ἰδανικὰ τῆς Ἐλευθερίας, διανοίγοντα γιὰ τοὺς ὑποδούλους λαοὺς τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας τὴν ὁδὸν πρὸς τὴν αὐτονομίαν καὶ ἀνεξαρτησίαν τὴν ὁποίαν εἶχεν ὀραματισθῆ δι' αὐτοὺς ὁ ἐμπνευσμένος πρόδρομος τῆς Ἐλευθερίας των.

Ἡ Μοῖρα τοῦ ἐπεφύλαξε τὸ σπάνιον καὶ τραγικὸν προνόμιον, νὰ διανύσῃ τὴν ζωὴν του, φλογιζόμενος ἀπὸ τὸν πόθον τῆς Ἐλευθερίας, ἐντὸς τῶν χρονικῶν πλαισίων τῆς τεσσαρακονταετίας τὰ ὁποῖα ὁ ἴδιος ἔθεσεν εἰς τὸν *Θούριον* του, καθαγιάσας διὰ τοῦ αἵματός του τὴν ἱεράν ὑπόθεσιν ὑπὲρ τῆς ὁποίας ἠγωνίζετο. Διὰ τῆς θυσίας του τὴν ὁποίαν ὑπέστη διανύων τὸ τεσσαρακοστὸν ἔτος τῆς ἡλικίας του, ὁ Ρήγας μετέστη εἰς τοὺς κόσμους τοῦ θρύλου, καὶ δικαίως ἢ λαϊκῇ παράδοσις θέτει εἰς τὰ χεῖλη του τὰς προφητικὰς λέξεις: «*Ἐγὼ ἔσπειρα, ἄς ἔλθουν οἱ ἄλλοι νὰ θερίσουν*»³.

1. Βλ. *Α. Βρανούση - Ν. Καμαριανού*, Ἀθανασίου Εοδίου, Ἡ Ἐταιρεία τῶν Φιλικῶν, Δημοσιεύματα τοῦ Μεσ. Ἀρχ. Ἀκαδ. Ἀθηνῶν, 1964.

2. Βλ. *Α. Σβόλου*, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 737 ἐπ.· *Χ. Φραγκίστα*, Τὸ δημοκρατικὸν καὶ φιλελεύθερον πνεῦμα τῶν πολιτευμάτων τοῦ Ἀγῶνος, Θεσσαλονίκη 1953, σσ. 5 ἐπ.· *Manassis*, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 115 ἐπ. Ἰδιαιτέρως ἐντονος ὑπῆρξεν ἡ ἐπίδρασις τοῦ Πολιτεύματος τοῦ Ρήγα ἐπὶ τοῦ τοπικοῦ «Στρατοπολιτικοῦ Συστήματος» τῆς Σάμου (Μάιος 1821)· βλ. *Μ. Σακελλαρίου*, Τὰ πολιτεύματα καὶ ἡ διοίκησις τῆς Σάμου κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν, περιοδ. «Ἀθηνᾶ», τ. 50 (1940) σσ. 12 ἐπ.· *Α. Σεβαστάκη*, Τὸ δημόσιον δίκαιον ἐν Σάμῳ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, τὴν Ἐπανάστασιν καὶ τὸ Ἡγεμονικὸν καθεστῶς, Θεσσαλονίκη, 1959, σ. 45. Βλ. καὶ ἄνωτ., σ. 29 σημ. 3.

3. *Ὁ Χρ. Περγαμβός*, εἰς τὴν «Σύντομον βιογραφίαν» τοῦ Ρήγα, σ. 33 ἀναφέρει ὅτι αἱ τελευταῖαι λέξεις τοῦ Ρήγα ὑπῆρξαν: *οὕτως ἀποθνήσκουν τὰ παλληκάρια ἄρκετὸν σπόρον ἔσπειρα, ἐλείπεται ἡ ὥρα ὅτε θέλει βλαστήσει, καὶ τὸ γένος μου θέλει συνάξει τὸν γλυκὴν καρπὸν*. Πρβ. καὶ ἐπίγραμμα *Φιλίππου Ἰωάννου*, χαραχθὲν ἐπὶ τῆς βάσεως τοῦ ἀνδριάντος τοῦ Ρήγα πρὸ τοῦ Πανεπιστημίου Ἀθηνῶν: *Σπέρματ' ἐλευθερίας ὁ Φεραῖος σπείρειν αὐιδὸς καὶ ὃ μὲν ὄλετο φεῖ, σπέρμα δ' ἔβλαστε μέγα*.

Προσθήκη. Εἶχε περατωθῆ ἡ ἐκτύπωσις τῆς ἀνά χεῖρας μελέτης, ὅταν ὁ φίλος συνάδελφος κ. *Μ. Μανουῆσας* μοι ἀνεκοίνωσε τὴν ἐκδοσιν τῆς ἀξιολόγου μελέτης τοῦ *N. Camariano*, *Citeva consideratii cu privire la revolutiunaru Rigas Velestinlis*, «*Studii*», τ. 17 (1964), σσ. 1097-1116.

Ἄν θέλωμεν κατὰ τὴν ἔκφρασιν τοῦ ἔθνικοῦ μας ποιητοῦ νὰ αἰσθανθῶμεν κάθε εἶδους μεγαλεῖον, ἃς κλείσωμεν εἰς τὴν ψυχὴν μας τὴν ἐλευθέραν Ἑλλάδα καὶ ἃς ἀναμνησθῶμεν κατὰ τὴν ἐπίσημον αὐτὴν στιγμὴν τοῦ ἑορτασμοῦ τῆς ἐπετείου τῆς Ἑθνικῆς μας Παλιγγενεσίας τὴν ὑπερήφανον ὑποθήκην τοῦ γενναίου βάρδου καὶ πρωτομάρτυρος τῆς Ἑλληνικῆς Ἐλευθερίας.

«Κάλλιό' ναι μιᾶς ὥρας ἐλεύθερη ζωὴ
παρὰ σαράντα χρόνοι σκλαβιά καὶ φυλακή».

Ἑλληνικαὶ καταβολαὶ καὶ ξενικαὶ ἐπιδράσεις
εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ρήγα Βελεστινλή

I. ΕΙΣΑΓΩΓΙΚΑ*

‘Η έκτασις και τὸ περιεχόμενον τῆς προσπάθειας τοῦ Ρήγα, ἐκδηλωθείσης εἰς κρίσιμον καμπὴν τῆς ἐξελικτικῆς πορείας τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ γενικώτερον τοῦ εὐρωπαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἐπιβάλλει, πρὸς διάγνωσιν τῆς σημασίας της, ὅπως τὸ ἔργον του ἀξιολογηθῆ ὑπὸ γενικώτερον χρονικῶς καὶ οὐσιαστικῶς πρῖσμα, εἰς τρόπον ὥστε νὰ διαπιστωθῆ ἀφ’ ἑνὸς μὲν ὁ σύνδεσμός του πρὸς ἀναλόγους προγενεστέρας προσπάθειας, ἀφ’ ἑτέρου δὲ ἡ ἔνταξις του εἰς τὴν ἱστορικὴν πραγματικότητα τῆς ἐποχῆς του, τέλος δὲ ἡ μεταγενεστέρα ἀκτινοβολία του.

Πράγματι, ὅσον εὐρὺς εἶναι ὁ ιδεολογικὸς ὀρίζων εἰς τὸν ὁποῖον προσβλέπει ὁ Ρήγας, τόσον βαθεῖαι εἶναι αἱ ρίζαι ἐκ τῶν ὁποίων τρέφεται ἡ κοσμοθεωρία του.

‘Ας προσπαθῆσωμεν λοιπὸν ὑπὸ τὸ τριπλοῦν αὐτὸ πρῖσμα νὰ ἀξιολογήσωμεν τὸ ἔργον τοῦ πρωτομάρτυρος τῆς ‘Εθνικῆς μας Παλιγγενεσίας.

II. ΠΡΟΕΛΕΥΣΙΣ ΤΗΣ ΚΟΣΜΟΘΕΩΡΙΑΣ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

A’ ‘Ο «ἀνθρωπισμός» τῆς Δύσεως, ὡς ἀλυσιτελής γέφυρα ἀνασυνδέσεως πρὸς τὴν ἑλληνικὴν πολιτικὴν παράδοσιν

‘Η κατὰ τὴν ‘Αναγέννησιν ἐκδηλωθεῖσα στροφή πρὸς τὰ ἀνθρωπιστικὰ ιδεώδη τοῦ ἑλληνικοῦ κλασσικοῦ πολιτισμοῦ, ἐπιδρᾷ τελικῶς ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῆς Γαλλικῆς ‘Επαναστάσεως αἱ ὁποῖαι διαδίδονται εἰς τὴν ‘Ελλάδα καὶ συντελοῦν εἰς τὴν διαμόρφωσιν πνευματικῶν προϋποθέσεων, πρὸς ἔνταξιν αὐτῆς μεταξὺ τῶν πεπολιτισμένων ἔθνῶν τῆς Εὐρώπης.

‘Η στενὴ σχέση, ἡ συνδέουσα τὸν γαλλικὸν πρὸς τὸν ἑλληνικὸν πνευματικὸν πολιτισμὸν, διαπιστοῦται ἐγκαίρως ὑπὸ τοῦ Κοραῆ, ὁ ὁποῖος γράφων ἐκ Παρισίων τὸ 1792 πρὸς τὸν φίλον του Πρωτοψάλτην εἰς Σμύρνην, παρατηρεῖ: *Εἰς τὸν παρόντα πόλεμον, φίλε μου, εἶδον πράγματα ὄντως ἑλληνικά... Μόνον οἱ ‘Ελληνες ἔδειξαν εἰς τὸν κόσμον τοιαύτας τόλμας καὶ μόνον οἱ Γάλλ-*

* ‘Ομιλία, γενομένη τὴν 23ην Μαρτίου 1974, εἰς τὴν Αἴθουσαν Διαλέξεων τοῦ Δικηγορικοῦ Συλλόγου Θεσσαλονίκης, πρὸς ἑορτασμὸν τῆς ‘Εθνικῆς ‘Επετείου.

λοι τὰς μιμοῦνται τὴν σήμερον... Δὲν ἀκούεις σήμερον πάρεξ Μαραθῶνα, Σαλαμίνα, Ἀρτεμίσιον, Λεῶντρα, Πλαταίας¹.

Εἰς τὴν ὑπόδουλον Ἑλλάδα, ἐν τούτοις, ἡ ἀνασύνδεσις πρὸς τὰ κλασσικὰ ἰδανικὰ ἐνῶ συνιστᾷ συνειδητὴν προσπάθειαν πρὸς «φωτισμὸν» τοῦ Ἔθνους, καὶ ὡς ἐκ τούτου ἀποτελεῖ ἐν τῶν δραστικωτέρων μέσων πρὸς διατήρησιν καὶ ἀναζωπύρησιν τῆς ἑλληνικῆς πολιτιστικῆς παραδόσεως, δὲν ἔχει προσλάβει ἀκόμη συγκεκριμένον πολιτικὸν περιεχόμενον. Τοῦτο ὀφείλεται εἰς τὸ ὅτι ἐκτὸς τῆς θρησκείας, διαστελλούσης τοὺς ὑποδούλους ἀπὸ τοὺς κατακτητὰς καὶ διατηρούσης ἀλώβητον τὴν πίστιν, μόνον ἡ γλῶσσα χρησιμοποιεῖται ὡς κύριον ὄργανον ἀνασυνδέσεως πρὸς τὸ ἀπώτερον, τὸ κλασσικὸν ἑλληνικὸν παρελθόν.

Ἡ σημασία τοῦ δικαίου, ὡς πρωταρχικοῦ στοιχείου τοῦ ἑλληνικοῦ πολιτισμοῦ, δυναμένου νὰ ἀξιοποιηθῆ διὰ τῆς ἐξισορροπήσεως τῆς ἀντιθέσεως μεταξὺ γραπτοῦ ρωμαϊκοῦ καὶ γραπτοῦ ἢ ἀγράφου ἑλληνικοῦ δικαίου, παρὰ τὴν εὐρυτάτην ἀνάπτυξιν καὶ διάδοσιν τοῦ τελευταίου, ἔχει παρανοηθῆ καὶ παραμεληθῆ.

Αὐτὸς οὗτος ὁ Κοραῆς ἐνῶ ἐξάγει τὴν σημασίαν τῶν ἑλληνικῶν κλασσικῶν ἀξιών: τῆς αὐτονομίας, τῆς ὁμονοίας, τῆς ἰσότητος - ἰσονομίας τῆς δικαιοσύνης κ. ἄ. διὰ τὸν σύγχρονον γαλλικὸν πολιτισμὸν, δὲν ἀντιλαμβάνεται ὅτι αὐταὶ παραλλήλως συνιστοῦν τὰς γενικὰς ρήτρας τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου, αἱ ὁποῖαι ἐπιβιώσασαι εἰς τὴν περὶ δικαίου συλλογικὴν συνείδησιν τῶν ὑποδούλων, ἀπετέλουν τὸ ὑπόβαθρον τῆς Ἑλευθερίας.

Γνωρίζει ὅτι ὁ Δωδεκάδελτος, ἐκ τοῦ ὁποῦ προέκυψε τὸ ρωμαϊκόν, εἶχεν ὑποστῆ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου. Δὲν κατανοεῖ ὅμως ὅτι τὸ δίκαιον ἐκεῖνο ἀπετέλει ἀπαραίτητον πολιτιστικὸν στοιχεῖον τῆς Βυζαντιακῆς παραδόσεως, ἡ ὁποία μολονότι εἶχε τὴν τάσιν νὰ ἐπιβάλλεται ὁλοκληρωτικῶς εἰς βᾶρος τοῦ ἑλληνικοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου, συνέδεεν ἐν τούτοις τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας πρὸς τὰς προγενεστέρας, διὰ μέσου τῆς πολιτικῆς ιδέας τῆς Βυζαντιακῆς Αὐτοκρατορίας, τῆς ὁποίας θεματοφύλαξ ἦτο τὸ Οἰκουμενικὸν Πατριαρχεῖον.

Ὁ Κοραῆς ἐνῶ δὲν ἀντιλαμβάνεται τὴν σημασίαν τοῦ λαϊκοῦ, ἀρνεῖται τὴν χρησιμότητα τοῦ ὑπὸ τῆς Ἑκκλησίας ἐφαρμοζομένου δικαίου: *Οἱ Ρωμαῖκοὶ νόμοι κατὰ τοὺς ὁποίους ἐπαγγέλοντο οἱ Γραικορρωμαῖοι Αὐτοκράτορες ὅτι ἐκνβεροῦσαν τοὺς τάλαιπῶρους Γραικούς, οὐδ' ἀπ' ἀρχῆς ἦσαν τόσον ὀρθοὶ (ἂν καὶ θέμενοι μὲ συμβουλήν Ἑλληνικὴν..) ὅσον ἐνομίσθησαν... ἀλλ' οἱ Χριστιανοὶ Αὐτοκράτορες τοὺς ἐστρέβλωσαν ἀκόμη ἐπιπλέον, ὥστε*

1. Βλ. Ἐπιστολαὶ Ἀδαμαντίου Κοραῆ... ἐπιμελεῖα Ν. Δαμαλά, τ. 1, Ἀθῆναι 1885, σσ. 287· 295· 299.

εις τόπον αὐτῶν ἔβαλαν τὰ βασιλικά ἀντιγράμματα, τὰ διατάγματα ἢ προστάγματα¹. Τόσην ἀποστροφήν αἰσθάνεται ὁ Κοραῆς διὰ τὴν αὐθαίρετον ἀσκησιν νομοθετικῆς ἐξουσίας ὑπὸ τῶν Αὐτοκρατόρων κατὰ τὴν Βυζαντιακὴν περίοδον, ὥστε δὲν διστάζει νὰ παρομοιάσῃ τούτους πρὸς τοὺς Ὀθωμανοὺς: *Τοῦρκοι δὲν εἶναι μόνον οἱ πιστεύοντες εἰς τὸ Κοράνιον ἕνας Χριστιανότουρκος ὑπερβαίνει δέκα γησίους Τούρκους. Τοιοῦτοι Τοῦρκοι ἐφάνησαν πολλοὶ μεταξὺ τῶν ἀειμνήστων Χριστιανῶν Αὐτοκρατόρων².*

Ἡ ἀποστροφή πρὸς τὴν αὐθαίρεσίαν καὶ τὸ ἀνέφικτον τῆς ἀμέσου ἐπιστροφῆς πρὸς τὸ ἑλληνικὸν κλασσικὸν δίκαιον, στερεῖ τὸν Κοραῆν τῆς δυνατότητος νὰ ἀντιμετωπίσῃ τὴν νεοελληνικὴν πραγματικότητα πολυεδρικῶς. Ἐνῶ ἐγγίζει τὴν κλεῖδα κατανοήσεως τοῦ προβλήματος (μειονεκτήματα τοῦ γραπτοῦ ρωμαϊκοῦ, δυνάμενα νὰ ἐξουδετερωθοῦν διὰ τῆς ἀναγνωρίσεως τῆς ἰσοτιμίας τοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου) στρέφεται πρὸς ξένα σύγχρονα πρότυπα εἰσηγούμενος τὴν παραδοχὴν των. Προτείνει εἰς τοὺς συμπατριώτας του ὅταν ἐπιστῇ ἢ στιγμή διὰ νὰ συντάξωσιν ὀριστικῶς τὴν μέλλουσαν αὐτῶν πολιτείαν, νὰ ἦν συντάξωσιν ἀκολουθοῦντες κατὰ πάντα τὸ πολιτικὸν σύστημα τῶν Ἀγγλοαμερικανῶν... *ὅτι εἶναι παρὰ τὰς σημερινὰς ὄλας εὐνομουμένας πολιτείας τὸ τελειότερον³.* Ὡς πρὸς τὸ ἰδιωτικὸν δίκαιον συνιστᾷ, ἐπικαλούμενος τὸ παράδειγμα τῶν ἀρχαίων Ρωμαίων, Κυρηναίων καὶ Μιλησίων (*Ἡροδ.*, 4, 161· 5, 28) νὰ μετακαλέσων οἱ Ἕλληνες *καταρτιστήρας νόμων*, δηλ. νομοθέτας, ἀπὸ τὰ φωτισμένα ἔθνη τῆς Εὐρώπης⁴.

Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ, ὅμως ἐνῶ ἐπιδιώκει συνειδητῶς τὴν ἀνασύνδεσιν τῆς νεοελληνικῆς πραγματικότητος πρὸς τὰς κλασσικὰς ρίζας τῆς, παραγνωρίζει τὸ συνέχειαν τοῦ κλασσικοῦ δικαίου ἀποτελοῦν ἐθιμικὸν δίκαιον, τὸ ὁποῖον ἀπήρτιζεν ἀποφασιστικὸν παράγοντα πρὸς ὀλοκλήρωσιν τοῦ σκοποῦ τούτου.

Ἐξ ἄλλου εἰς τὰς πολιτικὰς του παραινέσεις: (Προλεγόμενα) τὰς ὁποίας προέταξε τῶν *Πολιτικῶν τοῦ Ἀριστοτέλους*, ὁ Κοραῆς ἐξαίρει τὴν σημασίαν τοῦ νόμου, ὡς ἐκφράσεως τῆς συλλογικῆς βουλήσεως τῶν ἐλευθέρων πολιτῶν, λειτουργοῦντος βάσει τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ («κοινοβουλευτικοῦ») συστήματος. Εἰς τὴν περίπτωσιν αὐτὴν ὁ νόμος ταυτίζεται πρὸς τὸ δίκαιον, μολοντί ὁ Κοραῆς προτιμᾷ νὰ χρησιμοποιοῖ ἀντὶ τῆς λέξεως δίκαιον τὸν ὄρον νόμος. Ἐν πάσῃ περιπτώσει ὁ κανὼν δικαίου ἀποτελεῖ αὐτόνομο⁵.

1. Ἄ. Κοραῆ, Σημειώσεις εἰς τὸ Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1822 ἔτους, ἐκδοθεῖσαι ὑπὸ Θ. Βολίδου, ὑπὸ τὸν τίτλον: *Τὸ Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1822*, Ἀθῆναι 1949, σ. 118.

2. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 119.

3. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 39.

4. Ἐνθ' ἄνωτ., σ. 115.

ἐκφρασιν τῆς περὶ δικαίου συνειδήσεως τοῦ λαοῦ, ἐξαρτωμένην ἀπὸ τὴν συνήθειαν¹.

Ἄντιθέτως, εἰς τὰς *Σημειώσεις του εἰς τὸ Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1822* ἔτους, ὁ Κοραΐς συνιστᾷ εἰς τοὺς Ἕλληνας νὰ ἀκολουθήσουν ἑτερόνομον σύστημα νομοθεσίας.

Ἡ ἀντίφασις αὕτη καταδεικνύει πόσον δυσχερὴς ἦτο ἡ σύζευξις τῆς θεωρίας πρὸς τὴν πραγματικότητα.

Δὲν ἤρκει, λοιπόν, ἡ γνῶσις τῆς κλασσικῆς φιλολογίας πρὸς ἀντιμετώπισιν τῶν ἐκ τῶν ξενικῶν κατακτήσεων, καὶ μάλιστα τῆς Ὀθωμανικῆς, προκυψάντων προβλημάτων. Ἀπαραίτητος ἦτο καὶ ἡ ἐπίγνωσις τῆς σημασίας τοῦ δικαίου, ὡς διαπλαστικοῦ παράγοντος τῆς νεοελληνικῆς πολιτικο-κοινωνικῆς ζωῆς. Ἡ ἀναστροφή ὅμως τῶν ὑποδούλων πρὸς τὸ δίκαιον ἦτο, ἕνεκα τῆς ἐλλείψεως ἐπιστημονικῆς καλλιέργειας αὐτοῦ, ἐμπειρικῆ. Ὅσακις δὲ ἐγένετο ἀναφορὰ εἰς τὸ δίκαιον, αὕτη εἶχε ἀφηρημένον φιλοσοφικὸν περιεχόμενον.

Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος Κούμας εἰς τὸν τέταρτον τόμον τοῦ *Συντάγματος Φιλοσοφίας*, ἐκδοθέντος εἰς Βιέννην τὸ 1820, περιλαμβάνει τὴν *Πρακτικὴν Φιλοσοφίαν*, ἣν γοῦν περὶ *Δικαίου*, *Ἠθικῆν*, *Ἠθικὴν Θεολογίαν* καὶ *Παιδαγωγικὴν*, ἀλλ' εἶναι προφανὲς ὅτι ὑπὸ τὴν μορφήν αὐτὴν ἐξεταζόμενον τὸ δίκαιον, ἐλάχιστα ἠδύνατο νὰ συμβάλῃ εἰς τὴν διαμόρφωσιν τῆς ιστορικῆς πραγματικότητος, ἐχούσης ἀνάγκην ὄχι μόνον θεωρητικῶν κατασκευῶν ἀλλὰ προπαντὸς πρακτικῶν λύσεων.

Διαισθανόμενος τὴν ὑπαρξίν τοῦ κενοῦ αὐτοῦ ὁ Κοραΐς, εὐθὺς μετὰ τὴν ἐκρηξίν τῆς Ἐπαναστάσεως, θὰ διακηρύξῃ ὅτι εἰς πολιτείας κατάστασιν χρειάζεται *πολιτικὴ ἐπιστήμη*. Πρὸς πλήρωσιν δὲ τοῦ ἐκ τῆς ἐλλείψεως ταύτης προκύπτοντος κενοῦ, συγγράφει τὰς *Σημειώσεις εἰς τὸ Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος τοῦ 1822* ἔτους, διὰ τῶν ὁποίων ἀναλύει καὶ ἐρμηνεύει τὰς διατάξεις τοῦ ὑπὸ τῆς Α' ἐν Ἐπιδιάρῳ Ἐθνικῆς Συνελεύσεως συνταχθέντος Προσωρινοῦ Συντάγματος.

Διὰ τῆς § κζ' τούτου θεσπίζεται: *Τὸ ἐκτελεστικὸν σῶμα νὰ διορίσῃ ἐπιτροπὴν συγκειμένην ἀπὸ τὰ ἐκλεκτότερα καὶ σοφώτερα μέλη τῆς Ἑλλάδος, τῶν ὁποίων ἡ ἀρετὴ νὰ ἦναι ἐγνωσμένη, διὰ τὰ συνθέσωσι Κώδικας Νόμων, πολιτικῶν, ἐγκληματικῶν, καὶ ἐμπορικῶν, οἱ ὅποιοι καθὼς καὶ ἅπας νόμος, καθυποβάλλονται εἰς τοῦ Βουλευτικοῦ καὶ Ἐκτελεστικοῦ σώματος τὴν ἐπίκρισιν καὶ ἐπικύρωσιν².*

Ὁ Κοραΐς σχολιάζων τὴν ἐν λόγῳ παράγραφον ἀμφιβάλλει κατὰ πόσον

1. Ἀριστοτέλους, Πολιτικῶν τὰ σωζόμενα, ἐκδιδόντος καὶ διορθούντος Ἀ(δαμαντίου) Κ(οραῆ), Παρίσιοι 1821, σ. 4η'.

2. Ἡ. Κυριακοπούλου, *Τὰ Συντάγματα τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθήναι 1960, σ. 42.

αὕτη ἡδύνατο πράγματι νὰ ἐφαρμοσθῆ. Συγχωρεῖται νὰ διστάσῃ τις, ἀν εὐρίσκωντ' εἰς τὸ γένος μας σήμερον τοιοῦτοι πολλοί, οἱ ὅποιοι ἐπιθυμοῦνται ἀπὸ τὸ πολίτευμα ἱκανοὶ νὰ συνθέσωσι κώδικας πολιτικούς, ἐγκληματικούς κτλ. Εἰς ποῖα σχολεῖα καὶ ἀπὸ ποίους διδασκάλους ἔμαθαν τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην; Δουλεύοντες ἀκόμη τὸν τύραννον, ἠσθάνθημεν τὴν αἰτίαν τῆς δουλείας, καὶ ἐζητήσαμεν τὴν θεραπείαν τῆς ἀπὸ τὰς Ἐπιστήμας· ἀλλὰ δὲν ἤρχισαμεν ἀπὸ τὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην τὸ «πάντων ἔργοι μέγιστον», ὡς ἔλεγε πάλιν ὁ Σωκράτης· διότι οὔτε μᾶς ἐχρησίμευσεν ἀκόμη τοιαύτη ἐπιστήμη, οὔτ' ἐπροβλέπαμεν ὅτι ἔμελλε τόσον ἐργήγορα νὰ μᾶς χρησιμεύσῃ. Ἡ χρεία τῶν νόμων ἔφθασε, καὶ χωρὶς αὐτοῦς νὰ συνδέσωμεν καὶ νὰ στερεώσωμεν τὴν πολιτείαν μας εἶναι τῶν ἀδυνάτων¹.

Ἡ ἐξομολόγησις αὕτη τοῦ κορυφαίου ἐκπροσώπου τοῦ ἑλληνικοῦ διαφωτισμοῦ, διατυπωμένη ἐν τέταρτον αἰῶνος μετὰ τὸ μαρτύριον τοῦ Ρήγα, καταδεικνύει τὴν ἔκτασιν τῆς προσφορᾶς τοῦ ἐμπνευσμένου Θεσσαλοῦ βάρδου, πολιτικοῦ δραματιστοῦ καὶ ἀναμορφωτοῦ εἰς τὴν ὑπόθεσιν τῆς ἀνακτήσεως τῆς πατρογονικῆς Ἐλευθερίας.

Διότι ἀποδεικνύει ὅτι ὁ Ρήγας ἐγκαίρως ἀντελήφθη ὅτι ἡ προσπάθεια ἀφυπνίσεως τῆς ἔθνικῆς συνειδήσεως τῶν ὑποδοῦλων, διὰ τῆς ἀνασυνδέσεώς των πρὸς τὰ κλασσικὰ ἰδανικά, δὲν ἡδύνατο νὰ τελεσφορήσῃ ἀν δὲν προσελάμβανεν, ἐκτὸς τῆς θεωρητικῆς, καὶ πρακτικῆν μορφήν. Ἄν δὲν ἐπετύγγανε δηλαδὴ, παραλλήλως, τὴν ἔνταξιν τῆς νεοελληνικῆς πραγματικότητος ὡς αὐτοτελοῦς πολιτιστικῆς ἐνότητος, εἰς τὰ σύγχρονα πολιτικά ρεύματα, τῶν ὁποίων τὴν τελειότεραν ἔκφρασιν ἀπετέλουν αἱ διακηρύξεις τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως.

Ἡ ἔνταξις ἐν τούτοις αὕτη ἦτο δυσχερής, ἐξ αἰτίας τῶν ἐκ τῆς τουρκικῆς κατακτήσεως προκυψασῶν ζημιογόνων διὰ τὸν ἑλληνικὸν πνευματικὸν πολιτισμὸν ἐπιπτώσεων.

Β' Εὐρωπαῖοι καὶ Ἕλληνες διαφωτισταὶ

Κατὰ τὴν ἀναγέννησιν, ὁ *Θωμᾶς Διπλοβατάτζης* (1468-1541), ἀνθρωπιστῆς καὶ νομομαθῆς ἐκ Κερκύρας², εἶχε διαγνώσει τὴν σημασίαν τοῦ δικαίου ὡς ὄπλου καὶ μέσου πρὸς πραγμάτων πολιτικῶν σκοπῶν.

Διὰ τῆς συγγραφῆς του *Περὶ τῶν ἐνδόξων νομοδιδασκάλων* (*De claris*

1. Κοραῆ - Βολίδου, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 115.

2. Μετὰ τὸν Θωμᾶν Διπλοβατάτζην, ἠσχολήθη τελευταίως ὁ Διονύσιος *Μαυρόγιαννης*, συγγραφέας διδακτορικῆν διατριβὴν ὑπὸ τὸν τίτλον: *Introduction biographique à l'oeuvre d'histoire philologique de la jurisprudence du jurisconsulte grec Thomas Diplavatiatus (1468-1451)*, Παρίσιοι 1965.

jurisconsultis), ἐπεσήμανε τὴν σημασίαν τούτων, ὡς φερέων τῆς ιδέας τοῦ δικαίου, καὶ ἐπέστησε τὴν προσοχὴν τῶν συγχρόνων του ἐπὶ τῆς συγκριτικῆς ἐρεύνης τοῦ ἑλληνικοῦ ἀφ' ἑνὸς καὶ τοῦ ρωμαϊκοῦ ἀφ' ἑτέρου δικαίου, ὡς ἀπαραιτήτων στοιχείων ἐπὶ τῶν ὁποίων. θὰ ἔπρεπε νὰ θεμελιωθῇ ὁ εὐρωπαϊκὸς πολιτισμὸς, ὑπὸ τὴν μορφήν τὴν ὁποίαν τὸν ὠραματίζοντο οἱ λόγιοι τῆς Ἀναγεννήσεως. Τὸ παράδειγμά του ἠκολούθησαν, ἀπὸ τοῦ 16ου ἕως τοῦ 18ου αἰῶνος, καὶ ἄλλοι σημαίνοντες Εὐρωπαῖοι ἀνθρωπισταὶ (Μελάγχθων, Praetorius, Petitus, Sidonius, Salmasius, Meursius, Thysius, Heinecius), οἱ ὁποῖοι ἐμπνεόμενοι ἀπὸ τὰ ἰδανικὰ τῆς κλασσικῆς ἀρχαιότητος ἀνεζήτησαν, διὰ περιγραφικῶν καὶ φιλολογικῶν μεθόδων, ὁ καθεὶς μὲ τὸν τρόπον του, τὸν δρόμον ὁ ὁποῖος θὰ ὠδήγει εἰς τὴν κατανόησιν καὶ ἀξιολόγησιν αὐτῶν¹.

Εἰς τὴν οὐσίαν οἱ Ἕλληγες διαφωτισταὶ εἶχον νὰ ἀντιμετωπίσουν ἀνάλογα προβλήματα πρὸς ἐκεῖνα τὰ ὁποῖα ἀπησχόλησαν τὸν Διπλοβατάτζην καὶ τοὺς ἀνθρωπιστάς². Ἦγωνίζοντο νὰ ἐξεύρουν τὸν τρόπον καὶ τὰ μέσα διατηρήσεως καὶ ἀναζωπυρήσεως τῆς ἐθνικῆς συνειδήσεως τῶν ὑποδοῦλων, πρὸς ἐνδυνάμωσιν τῆς πολιτιστικῆς ἐνότητος τοῦ Γένους, ἐν ὅψει τῆς ἐν δεδομένη στιγμῇ ἐντάξεώς του μεταξὺ τῶν ἐλευθέρων Ἑθνῶν τῆς Εὐρώπης. Ἐθεώρουν δηλαδὴ, καὶ ὀρθῶς, τὴν πνευματικὴν, ὡς προϋπόθεσιν τῆς πολιτικῆς ἀποκαταστάσεως τῶν Ἑλλήνων.

Ἡ καίδευσις ὁμῶς τῶν Ἑλλήνων λογίων, καθ' ὅλην τὴν περίοδον τῆς Τουρκοκρατίας, εἶχε φιλολογικὸν ἢ θεολογικὸν περιεχόμενον. Ὡς ἐκ τούτου ἐνῶ πολλοὶ ὑπῆρξαν οἱ μεταφράζοντες ξένα φιλολογικά, φιλοσοφικά, θεολο-

1. Οἱ σημαντικώτεροι τούτων καὶ τὰ ἔργα των εἶναι: Φίλιππος Μελάγχθων, *Collatio actionum forensium Atticarum et Romanarum praecipuarum*, Wüttemberg 1546· *Carolus Sidonius*, *De Republica Atheniensium* (1564)· *Samuel Petitus*, *Leges Atticae*, Parisiis 1615 καὶ 1635, ἐπανεκδοθεῖσαι ὑπὸ *Petrus Wesselingius* (1741) καὶ μεταφρασθεῖσαι ὑπὸ *N. Παπαδοῦκα*, ὑπὸ τὸν τίτλον, Ὁ Σόλων, ἀρχαῖον ἑλληνικὸν δίκαιον, Ἐρμούπολις 1844· *Pardulphus Prateius*, *Jurisprudencia vetus*, περιλαμβάνουσα τοὺς νόμους τοῦ Δράκοντος, Σόλωνος, Ρωμύλου καὶ Δωδεκαδέλτου καὶ *Commentaria ad ius Atticum et Romanum*, Leyde 1645· *Claudius Salmasius*, *Observationes ad ius Atticum et Romanum*, Parisiis 1630, ἐπανεκδοθεῖσαι ὑπὸ *Desiderius Heraldus*, Parisiis 1650· *Johannes Meursius*, *Solon sive de vita legibus dictis et scriptis Solonis*, Hafniae 1632 καὶ *Themis Attica*, Utragecti 1685· *Antonius Thysius*, *Collatio Legum Atticarum et Romanarum*, περιληφθεῖσα εἰς τὸν 5ον τόμον τοῦ *Jacobi Gronovii*, *Thesaurus Antiquitatum Graecarum* (1697 ἐπ.)· *Johannes Heinecius*, *Jurisprudencia Romana et Attica*, εἰς 3 τόμους, Lugduni (1738 ἐπ.)· Βλ. ἐπίσης *A. Bertrand*, *La fin du classicisme et le retour à l'antique dans la seconde moitié du XVIIIe siècle et les premières années du XIXe en France* (1897).

2. Βλ. Ἰ. Κακριδῆ, Ἀρχαῖοι Ἕλληγες καὶ Ἕλληγες τοῦ εἰκοσιένα, Θεσσαλονίκη 1956· Γ. Τσενεκίδου, Αἱ ἀρχαιοελληνικαὶ ρίζαι τοῦ εἰκοσιένα, Ἀθήναι 1962· Κ. Δημαρᾶ, Ὁ Ἑλληνικὸς διαφωτισμὸς, ἀνάτ. ἐκ τῆς Μεγ. Ἑλλην. Ἐγκυκλοπαιδείας, τ. 10 (1964).

γικά, ἢ ἀκόμη καὶ «φυσικὰ» ἢ «μαθηματικὰ» συγγράμματα εἰς τὴν ἑλληνικὴν, οὐδεὶς ἐσκέφθη νὰ ἐπιληφθῇ τῆς μελέτης τῶν βυζαντιακῶν πηγῶν τοῦ δικαίου, αἱ ὁποῖαι ἐχρησιμοποιοῦντο εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἀνθρωπιστικῆς κινήσεως ὑπὸ τῶν Εὐρωπαϊκῶν νομοδιδασκάλων, πρὸς ἀποκατάστασιν τῆς ἀρχικῆς μορφῆς τοῦ ρωμαϊκοῦ δικαίου, ὡς ἐκφράσεως τοῦ ἑλληνορρωμαϊκοῦ πολιτισμοῦ, ἐν ᾧ τῆς κωδικοποιήσεως τοῦ εἰς ἐκάστην χώραν ἰσχύοντος δικαίου¹. Αἱ ξενικαὶ κατακτήσεις εἶχον εἰς τοιοῦτο σημεῖον διασπάσει τὴν ἐνότητα τοῦ ἐθνικοῦ μας πολιτισμοῦ, ὥστε οὐδεὶς ἐσκέφθη ὅτι αἱ πηγαὶ αὐταὶ ἠδύνατο νὰ χρησιμεύσουν πρὸς ἀνασύνδεσιν τῆς δικαιοκῆς τοῦ Ἔθνους παραδόσεως, διὰ μέσου τῶν ἐπιβιουσῶν ἀρχῶν τοῦ ἑλληνικοῦ καὶ ρωμαϊκοῦ δικαίου².

Ὡς ἐκ τούτου ἐνῶ ἡ προσπάθεια ἀφυπνίσεως τῆς ἐθνικῆς - ἀγωνιστικῆς τῶν ὑποδούλων συνειδήσεως εἶχε, διὰ τῆς ἀνασυνδέσεώς της πρὸς τὰ κλασσικὰ πρότυπα, ἐπιτύχει, οὗτοι ἐστερημένοι νομικῶν γνώσεων καὶ πολιτικῆς ἐπιστήμης ἐκυμαίνοντο ταλαντευόμενοι, ἀναλόγως τῶν ἀσταθῶν διεθνῶν ἐξελίξεων, ἀναζητοῦντες μεταξὺ τῶν ἰσχυρῶν τοὺς πιθανοὺς προστάτας τῆς ἐλευθερίας των.

Ὅσον δὲ περισσότερον συνεσφίγγοντο οἱ ψυχολογικοὶ δεσμοί, οἱ συνδέοντες τὸ ἄθλιον παρὸν πρὸς τὸ ἐνδοξὸν ἑλληνικὸν παρελθόν, τόσον περισσότερον ηὔρυνετο τὸ πραγματικόν, τὸ δικαικὸν χάσμα, τὸ συνδέον τὰς δύο ἀκραίας περιόδους τῆς ἐθνικῆς των ἱστορίας. Διότι, ἐνῶ ἡ μίμησις τῶν κλασσικῶν προτύπων ἀπεδεικνύετο ἀπὸ πολιτικῆς πλευρᾶς ἀνέφικτος, ἡ γεφύρωσις τοῦ χάσματος καθίστατο, ἐξ αἰτίας ἀκριβῶς τῆς ἐλλείψεως πολιτικῆς ἐπιστήμης, ἀδύνατος.

Τὴν γέφυραν, ἡ ὁποία θὰ ἠδύνατο διὰ μέσου τῆς θεωρίας, ἀλλὰ καὶ τῆς πράξεως, νὰ συνδέσῃ τὸ παρελθόν πρὸς τὸ παρὸν, προσέφεραν διὰ τοὺς ἀνω-

1. Ἐπιφανέστεροι μεταξὺ τούτων ὑπῆρξαν: ὁ *Guilielmus Budaeus* (1467-1540), συγγραφέας τὰς *Annotationes in XXIV libros Pandectarum* (1508), τὰς ὁποίας συσχετίζει μὲ τὰς ἑλληνικὰς πηγὰς· ὁ *Ulerichus Zasius* (1461-1535)· ὁ ὁποῖος ἐξέδωκε *Scholia* (1518) καὶ *Intellectus juris singularis* (1526)· ὁ *Andrea Alciatus* (1492-1550), συγγραφεὺς τῶν *Annotationes in tres posteriores Codicis libros* (1513) καὶ τῶν *Paradoxa* (1518)· ὁ *Hugo Donellus* (1527-1591), συγγραφεὺς τοῦ *Commentarii de Jure civili*· ὁ *Theodoricus Adamaeus Suallebergius*, ἐκδότης τοῦ *Προχείρου Νόμου* καὶ τῆς Ἐξαβιβίου τοῦ Ἀρμενοπούλου, Παρίσιοι 1540· ὁ *Jacobus Cujacius*, κορυφαῖος ρωμαϊστῆς, τοῦ ὁποίου τὰ ἅπαντα ἐξεδόθησαν εἰς 10 τόμους ὑπὸ *A. Fabrotus* (Παρίσιοι 1658)· ὁ *Dionysius Godofredus* (1549-1624), ἐκδότης τοῦ *Corpus Juris Civilis*· ὁ *Jacobus Godofredus* (1587-1652), ἐκδότης τοῦ *Δωδεκαδέλτου* καὶ τοῦ *Θεοδοσιανοῦ Κώδικος*· ὁ *J. Reitz*, δημοσιεύσας τὴν ἑλληνικὴν παράφρασιν τῶν *Εἰσηγήσεων* τοῦ Θεοφίλου (1751), κ.ἄ. περὶ τῶν ὁποίων βλ. Γ. Πετροπούλου, *Ἱστορία καὶ Εἰσηγήσεις τοῦ Ρωμαϊκοῦ Δικαίου*, Ἀθῆναι 1963, σσ. 341 ἐπ.

2. Βλ. *μελέτην μου*, *Ἱστορικὴ Εἰσαγωγή* εἰς τὰς Πηγὰς τοῦ Ἑλληνικοῦ Δικαίου, 1960^α, σσ. 13 ἐπ.· 19 ἐπ. (: *Τὸ Δίκαιον τῶν Ἑλλήνων*, τ. Α', σσ. 12 ἐπ.).

τέρω ἐκτεθέντας λόγους, αἱ ἀρχαὶ τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως. Οἱ Ἕλληνες διαφωτισταί, ὅμως, ὑπῆρξαν ἔναντι τούτων ἐπιφυλακτικοί, ἕνεκα τῶν βιαιῶν μέσων τῶν χρησιμοποιοηθέντων διὰ τὴν κατίσχυσίν των.

Ἡ Γαλλικὴ ἐπίδρασις, ἄλλωστε, ἐμφανίζεται σχετικῶς ἀργὰ κατὰ τὴν διαμόρφωσιν τῆς νεοελληνικῆς πολιτειακῆς ἰδεολογίας καὶ δικαιοταξίας. Ἐπὶ μακρὸν οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες προσέβλεπον πρὸς τὴν Ρωσίαν, ὡς ὁμόδοξον δύναμιν ἢ ὁποῖα θὰ τοὺς ἀπέδιδε τὴν Ἐλευθερίαν καὶ θὰ κατοχύρωνε τὴν ἀνεξαρτησίαν των. Τὸ ξανθὸν γένος τοῦ Βορρᾶ ἀπετέλει πόλον ἔλξεως διὰ τοὺς ὑποδούλους Ἕλληνας, ἐνισχυόμενον ὑπὸ ρωσοφίλων μυστικοπαθῶν χρησμῶν, ὡς ὑπῆρξαν ἐκεῖνοι τοῦ Ἀγαθαγγέλου¹, βαυκαλίζοντες αὐτοὺς μὲ τὸ ἀπατηλὸν καὶ φευγαλέον ὄραμα τῆς Ἐλευθερίας.

III. ΕΝΤΑΞΙΣ - ΕΝΑΡΜΟΝΙΣΜΟΣ ΕΛΛΗΝΙΚΩΝ ΚΑΙ ΞΕΝΩΝ ΠΟΛΙΤΙΣΤΙΚΩΝ ΑΞΙΩΝ

Α' Ἡ προεργασία διαφωτισμοῦ, ὡς παράγων προετοιμασίας τῆς πολιτιστικῆς ἀνασυνδέσεως

Εἰς τὸ ἀδιέξοδον αὐτὸ εἶχε περιέλθει ἡ ὑπόθεσις τοῦ προγραμματισμοῦ τῶν μέσων πρὸς ἀνάκτησιν τῆς ποθητῆς Ἐλευθερίας, ὅταν περὶ τὰ τέλη τοῦ 18ου αἰῶνος, ὁ Γάλλος *Abba Jean Jacques Barthélémy*, ἐκλαίκευον τὰς παρατηρήσεις καὶ τὰ πορίσματα τῶν ἐκπροσώπων τῆς ἀνθρωπιστικῆς κινήσεως, συγγράφει ἐπτάτομον ἔργον ὑπὸ τὸν τίτλον *Voyage du jeune Anacharsis en Grèce* (1788)². Εἰς τὸ βιβλίον αὐτὸ περιγράφεται τὸ φανταστικὸν ταξίδι ἐνὸς νέου Σκύθου, τοῦ Ἀναχάρσιδος, ὁ ὁποῖος περιερχόμενος τὴν Ἑλλάδα, ἀφηγεῖται τὸν δημόσιον καὶ ἰδιωτικὸν βίον τῶν κλασσικῶν Ἑλλήνων. Τοιοῦτοτρόπως ἡ γαλλικὴ φιλολογία προσέφερεν εἰς τὴν ἀνύ-

1. Χρησμοὶ τοῦ μακαρίου Ἱερομονάχου Ἀγαθαγγέλου... παρὰ τοῦ ἀρχιμανδρίτου Θεοκλήτου τοῦ Πολυεῖδου, παρὰ Ο.Ι.Κ., Ἀθῆναι 1837· Ὀπτασία τοῦ μακαρίου Ἱερωνύμου Ἀγαθαγγέλου, ἐν «Συλλογῇ διαφόρων προρρήσεων...», ἐκδοθεῖσα παρὰ Π.Α. Στεφανίτζη Λευκαδίου, Ἀθῆναι 1838. Κατὰ τινὰ πληροφορίαν ὁ Ρήγας ἐκδόσας ἐν Βιέννῃ μεταξὺ τῶν ἐτῶν 1791-1796 τοὺς χρησμούς τοῦ Ἀγαθαγγέλου, διεσκεύασεν αὐτοὺς ὑπὲρ τῶν Γάλλων· βλ. *Α. Βρανούση*, *Ρήγας*, Ἀθῆναι 1953, σ. 80· βλ. καὶ *Δ. Βοϊκου*, Ὁ Ἀγαθάγγελος ὡς προφητικὸν ἀποκαλυπτικὸν ἔργον καὶ τὸ μήνημά του, «Μνήμη 1821», Θεσσαλονίκη 1971, σ. 78.

2. Βλ. *M. Badolle*, *L'abbé Jean Jacques Bartélémy et l'Hellénisme en France dans la seconde moitié du XVIIIe siècle* (1926). Πληροφορίας περὶ ἄλλων προσπαθειῶν μεταφράσεως τοῦ Ταξιδίου τοῦ Ἀναχάρσιδος, χρονολογουμένας ἀπὸ τοῦ 1799, ἀναφέρει ὁ *Γ. Λάιος*, *Οἱ Χάρτες τοῦ Ρήγα*, Ἀθῆναι 1960, σ. 19, σημ. 1.

παρκτον ἀκόμη ἑλληνικὴν πολιτικὴν ἐπιστήμην ἕνα πρότυπον ζωῆς, τὸ ὁποῖον θὰ ἠδύνατο νὰ ἀποτελέσῃ τὸ μέτρον συγκρίσεως καὶ νὰ συντελέσῃ εἰς τὴν ἐξεύρεσιν τῆς ὁδοῦ, ἣ ὁποία θὰ ὠδήγῃ εἰς τὴν ἀνασύνδεσιν τοῦ φανταστικοῦ παρελθόντος πρὸς τὸ ὑπαρκτὸν παρὸν.

Τὴν ὁδὸν αὐτὴν θὰ ἀκολουθήσῃ ὁ Ρήγας.

Μεταφράζων, μαζὶ μὲ τοὺς συνεργάτας του¹, τὸ φανταστικὸν ταξίδι τοῦ νεαροῦ Σκύθου, ὁ ὁποῖος ἀπὸ τὰς στέππας τῆς Σκυθίας κατῆλθεν εἰς τὴν Ἑλλάδα, διὰ νὰ ἀτενίσῃ ἀπὸ τοῦ ὕψους τοῦ Ὀλύμπου τὴν Ἑλληνικὴν τέχνην τοῦ βίου, συλλαμβάνει ὡς ἐνότητα τὸ περιεχόμενον τοῦ κλασσικοῦ τρόπου ζωῆς. Μὲ ἀφετηρίαν δὲ τὸ βίωμα αὐτὸ θὰ προχωρήσῃ εἰς τὰ ἐπόμενα στάδια, πρὸς γεφύρωσιν τοῦ χάσματος τοῦ χωρίζοντος τὴν ἄλλοτε ἐλευθέραν ἀπὸ τὴν ὑπόδουλον τότε Ἑλλάδα.

Μήπως καὶ ὁ Ρήγας δὲν εἶχεν αἰσθανθῆ εἰς τὴν Βλαχίαν τὴν ἀνάγκην νὰ ἀνασυνδεθῆ πρὸς τὰς πηγὰς τοῦ ἑλληνικοῦ κλασσικοῦ πολιτισμοῦ, ἀκολουθῶν, διὰ μέσου τῶν περιπλανήσεών του, τὴν αὐτὴν μὲ τὸν Ἀνάχαρσιν ὁδόν;

Συνοδεύων νοερῶς τὸν Ἀνάχαρσιν, κατὰ τὴν περιήγησίν του, δὲν περιορίζεται εἰς τὴν μετάφρασιν. Προχωρεῖ εἰς τὴν τοπογραφικὴν περιγραφὴν τοῦ φανταστικοῦ τοῦ ταξιδίου σχεδιάζων τὴν Χάρταν τῆς Ἑλλάδος². Εἰς αὐτὴν σημειώνει τὰς παλαιὰς καὶ νέας ὀνομασίας τῶν τοπωνυμίων τῆς ἀρχαίας καὶ τῆς νεωτέρας Ἑλλάδος, προσθέτει ἐπιπεδογραφίας τῶν περιφημῶν πόλεων καὶ τόπων αὐτῆς, χρονολογίας τῶν βασιλείων καὶ μεγάλων ἀνθρώπων αὐτῆς καὶ παραθέτει τύπους (ἀπεικονήσεις) ἑλληνικῶν νομισμάτων.

Διὰ τῆς πατριδογνωσίας αὐτῆς καθιστᾶ περισσότερο συνειδητὴν τὴν ὑπαρξίν τῆς αὐτονομίας καὶ αὐτοτελείας ἐκάστης πόλεως, ὡς ἐκφράσεως τῆς ιδέας τῆς Ἐλευθερίας καὶ τῆς Ἀνεξαρτησίας τὴν ὁποίαν ἐπεδίωκεν. Προσδίδει δηλαδὴ εἰς τὴν θεωρητικὴν κατασκευὴν τοῦ *Barthélémy* πρακτικὴν μορφήν ταυτίζων, ἐξ ἐπόψεως πολιτικῆς γεωγραφίας, τὸ παρελθὸν πρὸς τὸ παρὸν.

1. Ἐκ τοῦ ἐπτατόμου ἔργου τοῦ *Barthélémy* μετεφράσθησαν οἱ μὲν τρεῖς πρώτοι τόμοι ὑπὸ τοῦ Γ. Σακελλαρίου, ὁ δὲ τέταρτος ὑπὸ τοῦ Γ. Βενδότην (κεφ. 33-34) καὶ τοῦ Ρήγα (κεφ. 35-39), ἐκτυπωθέντες ἅπαντες εἰς τὸ τυπογραφεῖον τῶν Ἀδελφῶν Πούλιου, ἐν Βιέννῃ τὸ 1797· βλ. ἐπίσης, Περιήγησις τοῦ νέου Ἀναχάρσιδος εἰς τὴν Ἑλλάδα παρὰ τοῦ Ἀββᾶ Βαρθολομαίου μετενεχθεῖσα δ' ἐκ τῆς Γαλλικῆς εἰς τὴν καθ' ἡμᾶς διάλεκτον καὶ τύποις ἐκδοθεῖσα μὲ τοὺς ἀνήκοντας αὐτῇ πίνακας παρὰ τοῦ ρωσικοῦ συμβούλου, Χρυσοβέργη Κουροπαλάτου, τοῦ ἐξ Ἀγχιάλου, τ. 1-7, Βιέννη 1819.

2. Χάρτα τῆς Ἑλλάδος, ἐν ἣ περιέχονται αἱ νῆσοι αὐτῆς καὶ μέρος τῶν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ Μικρὰν Ἀσίαν πολυαριθμῶν ἀποικιῶν αὐτῆς... πρὸς δὲ 9 ἐπιπεδογραφίαι τινῶν περιφημῶν πόλεων καὶ τόπων αὐτῆς, συντείνουσαι εἰς τὴν κατάληψιν τοῦ νέου Ἀναχάρσιδος... παρὰ Ρήγα Βελεστινῆ Θετταλοῦ, Χάρην τῶν Ἑλλήνων καὶ Φιλελλήνων, 1797 ἐν Βιέν(ν)ῃ. Βλ. ταύτης ἀνατύπωσιν ἐκ τοῦ πρωτοτύπου... γενομένην παρὰ τῆς Διευθύνσεως Ἐθνικῆς Ἀγωγῆς Γενικοῦ Ἐπιτελείου Στρατοῦ, Ἀθῆναι, 1948.

Κατὰ τὴν μακρὰν διαδρομὴν τοῦ ταξιδίου αὐτοῦ, τὸ ὅποῖον τὸν ὠδήγησεν ἀπὸ τὴν φαντασίαν εἰς τὴν πραγματικότητα, ὁ Ρήγας δὲν ταυτίζεται μόνον πρὸς τὸν Σκύθην Ἀνάχαρσιν ἀλλὰ καὶ πρὸς τὸν ὁμηρικὸν Ὀδυσσεῦα. Θὰ τὸ ὑποδηλώσῃ αὐτὸ ὁ ἴδιος, ὅταν εἰς τὸ ἀνοικτὸν βιβλίον, τὸ ὅποῖον κεῖται παρὰ τοὺς πόδας τῆς κοσμούσης τὸν τίτλον τῆς Χάρτας γυναικείας μορφῆς, τῆς θεᾶς Ἐπιστήμης, θὰ χαράξῃ τοὺς στίχους τῆς Ὀδυσσεΐας, τοὺς ἀποδίδοντας τὴν προσωπικότητα τοῦ Ὀδυσσεῦος:

Πολλῶν ἀνθρώπων ἴδεν ἄστεα καὶ νόον ἔγνω.

Ὀλόκληρος ἄλλωστε ἡ ζωὴ τοῦ Ρήγα ὑπῆρξε μία συνεχῆς περιπλάνησις εἰς νέους τόπους καὶ κόσμους, μία διαρκῆς ἀναζήτησις προτύπων πρὸς μίμησιν καὶ μέσων πρὸς ἐφαρμογὴν των. Μία ἀδιάσπαστος ἄλλυσις πολιτικῶν σκέψεων καὶ πράξεων, αἱ ὁποῖαι συνετέλεσαν εἰς τὸ νὰ διαμορφώσῃ ἰδίαν πολιτικὴν κοσμοθεωρίαν.

Ὁ νέος ὄμως αὐτὸς Ὀδυσσεύς, ὡς τέρμα τῆς περιπλανήσεώς του ἐπιλέγει τὴν Κωνσταντινούπολιν. Παραθέτων, κατὰ τὴν συνήθειάν του, ἐκτὸς τῆς ἐπιπεδογραφίας καὶ πανοραμικῆν ἀπεικόνισιν αὐτῆς, συνοψίζει εἰς ἓνα δραματικὸν ἐπίγ αμμα τὴν ἐμπειρίαν του ἀπὸ τὴν περιπλάνησιν αὐτὴν:

*Ἐπταλόφου δρόων πόλιων κλέος οὔδας Ἀνάσσης,
Ἡδ' αἴσαν στυγερὴν φρίττε βαρυστενάχων.*

Ἡ μοῖρα τῆ βασιλίσσης τῶν πόλεων εἶναι ἐξ ἴσου στυγερά με ἐκείνην τῶν ὑποδούλων. Ἀπευθυνόμενος εἰς ἓνα ἕκαστον τῶν ἀναγνωστῶν τῆς Χάρτας, τοῦ μεταδίδει τὰ προσωπικά του βιώματα καὶ τὸν ἀναγκάζει, συγκρίνων τὸ μεγαλεῖον τοῦ παρελθόντος με τὴν κατὰπτωσιν καὶ ἀθλιότητα τοῦ παρόντος, νὰ φρίττῃ βαρυστενάχων.

Τὸ συναίσθημα αὐτὸ ἀποδίδεται παραστατικώτερα εἰς τοὺς πρώτους στίχους τοῦ Θουρίου του¹, συνταχθέντος κατὰ τὸ αὐτὸ με τὴν Χάρταν ἔτος (1797).

*Ὡς πότε, παλληκάρια, νὰ ζοῦμεν στὰ στενά,
μονάχοι σὰν λιοντάρια, στὲς ράχες στὰ βοννά;
σπηλιές νὰ κατοικοῦμεν, νὰ βλέπωμεν κλαδιὰ
νὰ φεύγωμ' ἀπ' τὸν κόσμον, γιὰ τὴν πικρὴ σκλαβιά;*

Πρὸς ἐνίσχυσιν τῆς ἀγωνιστικῆς συνειδήσεως τῶν ὑποδούλων καὶ συμβολικὴν ὀλοκλήρωσιν τοῦ ἐπαναστατικοῦ του προγράμματος, ὁ Ρήγας ἐκτυ-

1. Αἱ παραπομπαὶ γίνονται κατὰ τὴν ἔκδοσιν Α. Βρανούση, Ρήγας, Ἀθήναι 1953.

πώνει καὶ κυκλοφορεῖ συγχρόνως μὲ τὴν Χάρταν τῆς Ἑλλάδος (1797), πρὸς χάριν τῶν Ἑλλήνων καὶ Φιλλελλήνων τὴν εἰκόνα τοῦ Μεγάλου Ἀλεξάνδρου, τοῦ ἐνδόξου προγόνου, ὁ ὁποῖος εἶχε πραγματοποιήσει τὴν ιδέαν τοῦ ὑπερεθνικοῦ Κράτους, θεμελιουμένου ἐπὶ τῆς ἑλληνικῆς πολιτιστικῆς παραδόσεως. Διὰ τοῦ τρόπου αὐτοῦ ὑποδαυλίζει τὴν ἔθνικὴν φιλοτιμίαν, ἐνδυναμώνει τὴν ἐλπίδα καὶ φλογίζει τὴν καρδίαν τῶν ὑποδούλων μὲ τὴν πίστιν ὅτι ἡ ἀνασύστασις ἐνιαίου ὑπερεθνικοῦ Κράτους, ὅσονδήποτε οὗτοπικὴ καὶ ἂν ἐφαίνετο διὰ τὴν ἐποχὴν του, ἦτο, ἐν τούτοις, ἓνα φωτεινὸν πρότυπον. Πρὸς αὐτὸ ὤφειλαν νὰ στραφοῦν οἱ Ἕλληνες, ἔχοντες κατὰ νοῦν τὸν Ἀλέξανδρον, ὁ ὁποῖος κοσμοῦμενος μὲ τὴν φιλοσοφίαν καὶ τὴν ἀνδρείαν ἐχάλασε τὴν Ἀυτοκρατορίαν τῶν Περσῶν καὶ τὴν ἤρωσε μὲ τὴν ἐδικήν του.

Δὲν εἶναι τυχαῖον ὅτι πρὸ τοῦ Ρήγα, ἓνας ἄλλος Θεσσαλὸς ὁ ἐκ Ζαγοραῶς Ἰωάννης Πρίγκος, ἐμπορευόμενος εἰς τὸ Ἀμστερνταμ, γράφει εἰς τὸ ἡμερολόγιον του: Ὀλλάνδα 12 Ἰουνίου 1768... Ἀσήκωσε, Θεέ μου ἕναν ἄλλον Ἀλέξανδρον, ὡς ποτε ἐκεῖνος Πέρσας ἔδιωξε ἀπὸ τὴν Ἑλλάδα, ἔτσι καὶ αὐτὸν τὸν τύραννον νὰ τὸν διώξῃ νὰ λάμψῃ πάλε ἡ Χριστιανοσύνη στοὺς τόπους τῆς Ἑλλάδος καθὼς πρῶτα¹.

Ὁ Ρήγας ἄλλωστε, δὲν λησμονεῖ ὅτι κατὰ τὰς λαϊκὰς δοξασίας ὁ Ἀλέξανδρος ζῆ καὶ βασιλεύει. Συλλαμβάνει καὶ πάλιν τὸν παλμὸν τῆς λαϊκῆς ψυχῆς, ταυτίζεται πρὸς αὐτὸν καὶ τὸν προβάλλει πρὸς ὑπόμνησιν καὶ μίμησιν εἰς τοὺς Ἕλληνας καὶ Φιλέλληνας.

Ἡ Χάρτα τῆς Ἑλλάδος ἐν ἣ περιέχονται αἱ νῆσοι αὐτῆς καὶ μέρος τῶν εἰς τὴν Εὐρώπην καὶ μικρὰν Ἀσίαν πολυαριθμῶν ἀποικιῶν αὐτῆς², σχεδιάζεται μὲν μὲ τὴν πρόφασιν καταλήψεως (:κατανοήσεως τοῦ ταξιδίου) τοῦ νέου Ἀναχάρσιδος, εἰς τὴν πραγματικότητά δὲ μὴς προβάλλεται ὡς παράστασις τῆς Μεγάλης Ἰδέας, ἀποβλεπούσης νὰ ἀναζωπυρήσῃ τὴν ἔθνικὴν φιλοτιμίαν τῶν ὑποδούλων καὶ νὰ ὑπεκκαύσῃ τὸν πρὸς ἀπελευθέρωσιν διακαῆ πόθον των.

Ὁ ἀσφαλέστερος τρόπος διὰ νὰ κατανοήσωμεν καὶ ἀξιολογήσωμεν τὸ ἔργον τοῦ Ρήγα, εἶναι νὰ τὸν παρακολουθήσωμεν κατὰ τὰς περιπλανήσεις του αὐτάς, κατὰ τὰς ὁποίας διεπλάσθη σταδιακῶς ἡ προσωπικότης καὶ διεμορφώθη ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία του.

Ἀπὸ τὴν Θεσσαλίαν ὅπου ἐγεννήθη (1757) καὶ ἔδρασεν ὡς διδάσκαλος, ὁ Ρήγας μεταβαίνει πρὸς ἐμπορίαν καὶ ἐμπειρίαν εἰς Κωνσταντινούπολιν.

Προσλαμβάνεται μεταξύ τῶν ἐτῶν 1782-1785 ὑπὸ τοῦ Ἀλεξάνδρου Ὑψηλάντου, ὡς ἰδιαιτέρος αὐτοῦ γραμματεὺς καὶ μυεῖται εἰς τὰ μυστικὰ τῆς

1. Βλ. Ν. Ἀνδριώτη, Τὸ χρονικὸ τοῦ Ἀμστερδαμ, «Νέα Ἑστία», τ. 10 (1931) σ. 852· Β. Σκουβαρά, Ἰωάννης Πρίγκος. Ἡ Ἑλληνικὴ παροικία τοῦ Ἀμστερνταμ, ἡ σχολὴ καὶ ἡ βιβλιοθήκη τῆς Ζαγοραῶς, Ἀθῆναι 1964, σ. 201.

2. Βλ. Γ. Λαῖου, Οἱ Χάρτες τοῦ Ρήγα, Ἀθῆναι 1960.

πολιτικῆς καὶ διπλωματικῆς δραστηριότητος τῶν Φαναριωτῶν. Ἐκεῖθεν πορεύεται κατὰ τὴν μαρτυρίαν τοῦ συναγωνιστοῦ καὶ βιογράφου του Χριστοφόρου Περραιβοῦ, εἰς τόπον ἐλεύθερον καὶ ἀρμόδιον πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν ιδεῶν του, ὅστις ἦν ἡ Δακία, τὸ μόνον τότε ἄσυλον τῶν ἐλευθεροφρόνων Ἑλλήνων, καὶ προσλαμβάνεται ὡς γραμματεὺς, ἀρχικῶς μὲν τοῦ φιλέλληνος ἀρχοντος Μεγάλου Βραγκοβάνου, κατόπιν δὲ τοῦ ἡγεμόνος Βλαχίας Νικολάου Μαυρογένους (1786), ὁ ὁποῖος ἐν συνεχείᾳ τὸν διορίζει ἑπαρχον Κραϊόβας¹. Κατὰ τὴν περίοδον αὐτὴν τῆς εἰς Βλαχίαν παραμονῆς του, ὁ Ρήγας συνδέεται μὲ τὸν ἐπιφανῆ λόγιον καὶ πολιτικὸν Δημήτριον Καταρτζῆν ἢ Φωτιάδην, ὅπαδόν τοῦ γαλλικοῦ διαφωτισμοῦ, παρακολουθεῖ ἐκ τοῦ πλησίον τὸν δεύτερον ρωσοτουρκικὸν πόλεμον (1787-1792). ἐγκαταλείπει ὅμως περὶ τὰ μέσα τοῦ 1790 τὴν Βλαχίαν καὶ πληροφορεῖται εἰς τὴν Βιέννην τὸ ἄδοξον τέλος τοῦ Νικολάου Μαυρογένους, ὁ ὁποῖος προχειρισθεὶς εἰς Ἡγεμόνα τῆς Βλαχίας καὶ Μολδαβίας καὶ στρατάρχη (σερρασκέρην) τῶν τουρκικῶν στρατευμάτων, μετὰ τὴν ἀτυχῆ διὰ τὴν Τουρκίαν ἐκβασιν τοῦ πολέμου, καρατομεῖται (1 Ὀκτωβρίου 1790)².

· Συνειδητοποιεῖ τὴν ἔκτασιν τῆς ἀνασφαλείας, ἡ ὁποία ἀποτελεῖ τὴν κοινὴν μοῖραν καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν προνομιούχων ἀξιωματῶν τοῦ Ὀθωμανικοῦ Κράτους. Ἄνευρίσκομεν τὴν περιγραφὴν τῶν συναισθημάτων αὐτῶν εἰς τὰς στροφὰς ἐκεῖνας τοῦ *Θουρίου* του, εἰς τὰς ὁποίας ἀπευθύνεται πρὸς ὄλους ἀνεξαιρέτως τοὺς ὑπὸ τὰ δεσμὰ τῆς τυραννίας τελούντας, καλῶν αὐτοὺς εἰς Ἐπανάστασιν.

*Τὶ σ' ὠφελεῖ ἂν ζήσης καὶ εἶσαι στῆ σκλαβιά;
στοχάσου πῶς σὲ φέρονν καθ' ὥραν στῆ φωτιά.
Βεζύρης, Δραγουμάνος, Ἀφέντης κι' ἂν σταθῆς,
Ὁ Τύραννος ἀδίκως σὲ κάμει νὰ χαθῆς.
δουλεύεις ὄλ' ἡμέρα σὲ ὅ,τι κι' ἂν σοὶ πῆ,
κι' αὐτὸς πασχίζει πάλιν τὸ αἷμα σου νὰ πιῆ.
Ὁ Σουτσοσ κι' ὁ Μουρούζης, Πετράκης Σκαναβῆς*

1. Χρ. Περραιβοῦ, Σύντομος βιογραφία τοῦ αἰοιδίμου Ρήγα Φεραίου τοῦ Θετταλοῦ, Ἀθῆναι 1860, σσ. 8 ἐπ.

2. Ἐκ χειρογράφου ὑποσημειώσεως τοῦ Ρήγα, εἰς τὸ βιβλίον του *Φυσικῆς Ἀπάνθισμα* (σ. 174), προκύπτει ὅτι οὗτος εἶχε διαχωρίσει τὴν θέσιν του, ἀπογοητευθεὶς ἀπὸ τὴν ὑπὸ τοῦ Μαυρογένους ἀκολουθουμένην πολιτικὴν: «... καὶ ἄλλοι σκληρῶς ἐτυρρανίσθησαν ἐξ αἰτίας τῆς μωρίας καὶ πλεονεξίας τῶν κρατούντων, καὶ μάλιστα τοῦ ἐκτρώματος τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως καὶ ἀναξίου ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Νικολάου Μαυρογένους διὰ τὰ μαρτυρήσαν». Ἡ περικοπή ἐν τούτοις αὐτῆ, διαγραφείσα ὑπ' αὐτοῦ τούτου τοῦ Ρήγα, δὲν περιελήφθη κατὰ τὴν ἐκτύπωσιν τῆς *Φυσικῆς* του. βλ. Α. Βρανούση, Ρήγας Βελεστωλῆς, 1757-1798, Ἀθῆναι 1957, σ. 26.

*Γκίκας καὶ Μανρογένης, καθρέπτης, εἶν' νὰ ἰδῆς.
Ἄνδρῆοι καπετάνιοι, παπάδες, λαϊκοὶ
σκοτώθηκαν, κί' ἀγάδες, μὲ ἄδικον σπαθί.
κί' ἀμέτρητ' ἄλλοι τόσοι, καὶ Τοῦρκοι καὶ Ρωμιοί,
ζωὴν καὶ πλοῦτον χάνουν, χωρὶς καμμιά 'φορμή.*

Κατὰ τὸν Ἰούνιον ἕως τὸν Δεκέμβριον τοῦ 1790 ὁ Ρήγας εὑρίσκεται εἰς Βιέννην, ὡς γραμματεὺς τοῦ τοπικοῦ ἀρχοντος Οὐγγροβλαχίας βαρώνου τοῦ Λάνγκενφελδ. Εἰς τὴν Βιέννην δημοσιεύει τὰς πρώτας του μεταφράσεις ἐκ γαλλικῶν συγγραμμάτων, ὡς τὸ *Σχολεῖον τῶν ντελικάτων ἐραστῶν καὶ τὸ Φυσικῆς Ἀπάνθισμα* διὰ τοὺς ἀρχίλους καὶ φιλομαθεῖς Ἑλλήνας. Ἐκ τοῦ προλόγου τῆς μεταφράσεως ταύτης πληροφοροῦμεθα ὅτι ὁ Ρήγας εἶχεν ἀποφασίσει νὰ συμβάλη εἰς τὴν ἐκλαίκευσιν τῶν νέων ἰδεῶν διὰ τοῦ φωτισμοῦ καὶ νὰ ἐπιδιώξῃ τὴν πνευματικὴν ἀναγέννησιν τοῦ πεπτωκότος Γένους τῶν Ἑλλήνων διὰ νὰ δυνηθῇ τοῦτο βοηθούμενον πανταχόθεν νὰ ἀναλάβῃ. Ἡ ὑπ' αὐτοῦ ἀναγγελθεῖσα μετάφρασις τοῦ *Πνεύματος τῶν νόμων* τοῦ *Montesquieu* δὲν ἐπραγματοποιήθη. Παρὰ ταῦτα ἡ ἀγγελία περὶ ἐκδόσεως τοῦ ἔργου τούτου εἶναι δι' ἡμᾶς πολύτιμος, διότι εἰς αὐτὴν ὁ Ρήγας ἀποδοκιμάζει τοὺς Ἑλληνας τοὺς ἐξυπηρετοῦντας τοὺς κατακτητικοὺς σκοποὺς τῶν Τοῦρκων.

Ἐχομεν οὕτω τὴν πρώτην «δημοσίαν» ἐκδήλωσιν τοῦ Ρήγα, προαναγγέλουσαν τὴν ἐνεργὸν ἐπέμβασιν του εἰς τὴν προσπάθειαν ἀπελευθερώσεως ἀπὸ τοῦ Ὄθωμανικοῦ ζυγοῦ. Θὰ μεταχειρισθῇ βραδύτερον εἰς τὸν *Θούριον* αὐστηροτέραν γλῶσσαν κατὰ τῶν συνεργαζομένων μετὰ τῶν τυράννων. Ἐκεῖ, ἀφοῦ καλέσει ὄλους τοὺς ὑποδούλους, ἀνεξαρτήτως ἐθνότητος, θρησκείας, χρώματος μὲ μιά κοινὴ ὁρμὴ γιὰ τὴν Ἐλευθερίαν νὰ ζώσουν σπαθί, καὶ ἐγγυηθῇ διὰ αὐτοὺς ἰσοπολιτείαν καὶ ἰσονομίαν θὰ προειδοποιήσῃ τοὺς μετὰ τοῦ τυράννου συνεργαζομένους ὅτι θὰ τιμωρηθοῦν διὰ τὴν προδοσίαν των:

*Καὶ ὅσοι προσκνήσουν, δὲν εἶναι πλιὸ ἐχθροὶ
ἀδελφια μας θὰ γένουν, ἅς εἶναι κ' ἐθνικοί.
Μὰ ὅσοι θὰ τολμήσουν ἀντίκρυ νὰ σταθοῦν,
ἐκεῖνοι καὶ δικοὶ μας ἂν εἶναι, ἅς χαθοῦν.*

Τὴν Ἐλευθερίαν τῶν ἀτόμων ἀντιλαμβάνεται ὁ Ρήγας ὀλοκληρουμένην διὰ τῆς Ἐλευθερίας τῆς γῆς. Ὅπως ἐνιαία καὶ ἀπαραβίαστος εἶναι ἡ Ἑλληνικὴ Δημοκρατία, ὅπως ἡ ἐπὶ τοῦ λαοῦ θεμελιουμένη κυριαρχία εἶναι μία, ἀδιαίρετος, ἀπροσδιόριστος καὶ ἀναφαίρετος, ὅπως τὸ φυσικὸν δικαίωμα ἀντιστάσεως κατὰ τῆς τυραννίας εἶναι διὰ τὸν λαὸν ἐν τῷ συνόλω του, ἢ τὰς συγκροτούσας αὐτὸν ομάδας ἢ κάθε μεμονωμένον ἄτομον τὸ πλέον ἱερὸν ἀπὸ ὅλα τὰ δικάα του, καὶ τὸ πλέον ἀπαραίτητον ἀπὸ ὅλα τὰ χρέη του, κατὰ τὸν αὐτὸν

ἀκριβῶς τρόπον τὸ ἔδαφος νοεῖται ὡς ἔκφρασις τῆς Ἑλευθερίας. Διὰ προσθήκης τοῦ Ρήγα, ἐπενεχθείσης διὰ τῆς § ιδ', εἰς τὸ ἀρθρον 55 τῆς Ἀρχῆς τῆς Νομοθετημένης Πράξεως, διασφαλίζεται κάθε μεταβολὴ εἰς τὸν κατὰ μέρος διαμερισμὸν τῆς ἑλληνικῆς γῆς. Πᾶσα ἀντίθετος ἐνέργεια ἀποτελεῖ προδοσίαν ἤρουν, ἂν τινὰς, ἤθελε φανῆ προδότης τῆς πατρίδος, αὐτὴ τὸν ξεγυμνᾷ ἀπὸ τῆν γῆν, ὅπου ἐξουσίαζε καὶ τὴν δίδει εἰς ἄλλον. Ἡ γῆ, ἡ ὁμάς, ἡ μονάς, συνιστοῦν διὰ τὸν Ρήγαν ἐπὶ μέρους μορφᾶς τῆς ἰδέας-μητέρας: τῆς Ἑλευθερίας.

Μετὰ τὴν σύντομον παραμονὴν του εἰς Βιέννην, ὁ Ρήγας ἐπιστρέφει τὸ 1791 εἰς τὴν Βλαχίαν. Ὑπὸ τὴν ιδιότητά του ὡς γραμματέως τοῦ ἡγεμόνος τῆς Βλαχίας Μιχαὴλ Σούτσου παρακολουθεῖ τὴν κατάπαυσιν τοῦ πολέμου μεταξὺ Τουρκίας ἀφ' ἑνὸς καὶ Αὐστρίας καὶ Ρωσίας ἀφ' ἑτέρου· ἐν συνεχείᾳ δὲ ὑπηρετεῖ ὡς «διερμηνεὺς τῆς Γαλλικῆς Δημοκρατίας» εἰς τὸ προξενεῖον τῆς Βλαχίας.

Ἡ δευτέρα αὐτῆ παραμονὴ τοῦ Ρήγα εἰς τὴν Βλαχίαν (1791-1796), ὑπῆρξεν ἀσφαλῶς περίοδος περισυλλογῆς καὶ ἀναθεωρήσεως τῶν πολιτικῶν του πεποιθήσεων. Τὰ διεθνῆ γεγονότα ἄλλωστε ἐπέβαλλον εἰς τοὺς Ἕλληνας νέους προσανατολισμούς. Αἱ δύο τουρκόμαχοι δυνάμεις, ἡ Ρωσία καὶ ἡ Αὐστρία, ἐπὶ τῶν ὁποίων οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες εἶχον στηρίξει τὰς ἐλπίδας των, διὰ τὴν ἀποτίναξιν τοῦ Ὀθωμανικοῦ ζυγοῦ εἶχον κατὰ τὸν χειρότερον τρόπον διαψεύσει τὰς προσδοκίας των.

Αἱ συνομολογηθεῖσαι συνθήκαι εἰρήνης τῆς Τουρκίας μετὰ τῆς Αὐστρίας (Σιστόβ: 4 Αὐγούστου 1791) ἀφ' ἑνὸς καὶ τῆς Ρωσίας (Γιάσιον: 9 Ἰανουαρίου 1792) ἀφ' ἑτέρου, ὑπηγόρευον εἰς τοὺς Ἕλληνας νὰ στραφοῦν πρὸς τὴν Γαλλίαν, ἡ ὁποία εἶχεν ἤδη διὰ τῶν διακηρύξεων τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως προκαλέσει τὴν προσοχὴν των καὶ διεγείρει τὸν ἐθνουσιασμὸν των.

Τὸ ἄστρον τοῦ Ναπολέοντος ἐστρέφετο καὶ πρὸς τὴν Ἀνατολήν. Ἦτο δμως ἀκόμη ἔνωρις διὰ νὰ διαπιστωθῆ ὅτι ἡ γαλλικὴ πολιτικὴ εἰς τὴν Ἑλλάδα, ὅπως θὰ ἀποδείξουν αἱ δύο κατοχαὶ τῆς Ἐπτανήσου, τῶν Δημοκρατικῶν (1797-1789) καὶ τῶν αὐτοκρατορικῶν (1804-1814) Γάλλων, κάθε ἄλλο παρὰ εἰς τὴν ἀναγνώρισιν καὶ κατοχύρωσιν τῆς Ἑλευθερίας καὶ Ἀνεξαρτησίας τοῦ τμήματος τούτου τῆς πατρίδος ἀπέβλεπον.

Ὅπως καὶ ἂν ἔχη τὸ πρᾶγμα οἱ ὀξυδερκέστεροι τῶν Ἑλλήνων ἐσυνειδοποιοῦν ἤδη ὅτι ἡ Ἑλευθερία των δὲν ἠδύνατο νὰ ἐξαρτηθῆ ἐξ ἐξωτερικῆς βοήθειας καὶ προστασίας, ἀλλ' ἔπρεπε νὰ θεμελιωθῆ εἰς τὰς ἰδίας των δυνάμεις.

Ἀπὸ τὴν ἀξιολόγησιν τοῦ ἔργου καὶ τῆς δράσεως τοῦ Ρήγα, προκύπτει ὅτι οὗτος χωρὶς νὰ ὑποτιμᾷ τὴν συνδρομὴν τῆς Γαλλίας, ἀνέμενε τὴν συντριβὴν τῆς τυραννίας κυρίως ἐκ τῆς πρωτοβουλίας τῶν ὑποδούλων Ἑλλήνων. Ἡ πολιτικὴ ἐμπειρία καὶ ἡ οικονομικὴ ἀκμὴ τῶν Ἑλλήνων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, τῆς Βλαχίας καὶ τῆς Αὐστρίας, τοῦ εἶχον ἀποκαλύψει τὴν λαυθάνουσαν

ἰσχὺν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς διασπορᾶς, ὡς δυναμικοῦ παράγοντος ἀνακτήσεως τῆς Ἑλευθερίας. Θὰ τὸ διακηρύξῃ αὐτὸ ἀφ' ἑνὸς μὲν εἰς τὸν *Θούριον* ἀφ' ἑτέρου δὲ εἰς τὸ *Πολίτευμά του*.

Εἰς τὸν *Θούριον* προσκαλεῖ τοὺς εἰς τὴν ὑπηρεσίαν ξένων δυνάμεων εὐρισκομένους Ἕλληνας, νὰ σπεύσουν καὶ προσφέρουν τὰς στρατιωτικὰς τῶν ὑπηρεσίας εἰς τὴν πατρίδα τῶν, λαμβάνοντες ὑλικὰς καὶ ἠθικὰς ἀνταμοιβάς:

*Ὅσ' ἀπ' τὴν Τυραννίαν πῆγαν στήν ξενιτειά,
στὸν τόπο του καθένας ἄς ἔλθῃ τώρα πιά
καὶ ὅσοι τοῦ πολέμου τὴν τέχνην ἀγροικοῦν,
ἐδῶ ἄς τρέξουν ὄλοι, Τυράννους νὰ νικοῦν.
ἢ Ροῦμελη τοὺς κράζει μ' ἀγκάλες ἀνοιχτές
τοὺς δίδει βιὸ καὶ τόπον, ἀξίες καὶ τιμές.
Ὡς πότε ὄφφικιάλος σὲ ξένους βασιλεῖς;
Ἐλα νὰ γίνῃς στῦλος δικῆς σου τῆς φυλῆς.
Κάλλιο γιὰ τὴν Πατρίδα κανένας νὰ χαθῇ
ἢ νὰ κρεμάσῃ φοῦντα γιὰ ξένον στὸ σταθί.*

Εἰς τὸ *Πολίτευμα* του (ἄρθρ. 4), ἀφ' ἑτέρου, προβλέπονται ἠθικαὶ ἀμοιβαὶ εἰς πάντα Ἕλληνα ὅστις διατρέψας εἰς ξένους τόπους ἔμαθε μίαν τέχνην ἢ ἐσπούδασε μίαν ἐπιστήμην, ἢ τὴν ναυτικήν, ἢ πρὸ πάντων τὴν τακτικήν πολεμικήν, καὶ ἐπιστρέφει εἰς τὴν πατρίδα.

Εἰς πολεμικὴν προπαρασκευὴν τῶν ὑποδούλων ἀπέβλεπεν καὶ τὸ ὑπὸ τοῦ Ρήγα, κατὰ Δεκέμβριον τοῦ 1797, εἰς 1000 ἀντίτυπα ἐν Βιέννῃ ἐκτυπωθὲν *Στρατιωτικὸν ἐγκύκλιον* εἰς τοῦτο περιελαμβάνετο καὶ μεταφράσις στρατιωτικῶν κανονισμῶν, σταχυολογημένων ἐκ τοῦ Ἐγχειριδίου περὶ πολεμικῆς τέχνης τοῦ Αὐστριακοῦ Στρατάρχου von Kevenhüller. Ἀλλὰ καὶ τὸ ἔργον αὐτὸ τοῦ Ρήγα πρὶν κυκλοφορήσῃ κατεσχέθη καὶ κατεστράφη ὑπὸ τῆς Αὐστριακῆς Ἀστυνομίας.

Β' Ἀπὸ τῆς αὐθαιρεσίας διὰ τῆς αὐτογνωσίας πρὸς τὴν Ἑλευθερίαν

Εἰς τὸ ἔργον τοῦ Ρήγα, εἰς τὸ ὁποῖον ἐμφανῆς εἶναι ἡ γαλλικὴ ἐπιρροή, δὲν ἀπαντῶμεν αὐστριακὴν ἢ ρωσικὴν πολιτικὴν ἐπίδρασιν. Τοῦτο δεικνύει ἀκριβῆ ἐπίγνωσιν τῶν κρατουσῶν κατὰ τὴν ἐποχὴν του εἰς τὸν ὀρίζοντα τῆς Εὐρώπης πραγματικῶν προϋποθέσεων.

Ἄν ὅμως φαίνεται φυσικὴ ἢ ἀπουσία αὐστριακῆς ἐπιδράσεως, δὲν δύναται νὰ λεχθῇ τὸ αὐτὸ διὰ τὴν Ρωσίαν. Ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 18ου αἰῶνος ἐντονωτάτη ὑπῆρξεν ἡ ἐπέμβασις τῶν Ρώσων εἰς τὰ Ἑλληνικὰ πράγματα καὶ

ἰδιαιτέρως ἔμμενος ἢ προσήλωσις τῶν Ἑλλήνων εἰς τὸ ὁμόδοξον ξανθὸν γένος τοῦ Βορρεᾶ.

Μολονότι ἐκ τοῦ ἔργου τοῦ Ρήγα δὲν συνάγεται σαφῆς ἔνδειξις περὶ τῆς ἔναντι τῆς Ρωσίας θέσεώς του, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ ἀνεύρωμεν τοὺς λόγους τῆς ἀρνητικῆς ἔναντι ταύτης, στάσεώς του, καταφεύγοντες εἰς μαρτυρίαν τῆς ἰδιαιτέρας του πατριδος Θεσσαλίας.

Εἶναι γνωστὴ ἡ προσπάθεια τῆς Ρωσίας ὅπως προκαλέσῃ, ἐπιδιώκουσα ἴδια ὠφέλη, ἐπαναστατικὴν ἀναταραχὴν εἰς τὴν Ἑλλάδα, καὶ ἡ ἐπακολούθησασα τὰ ὀρλωφικὰ (1769-1770)¹ δεινὴ κατὰ τῶν Ἑλλήνων καταφορὰ τῶν Τούρκων, ἢ ὅποια θὰ ὠδήγῃ, παρ' ὀλίγον, εἰς τὴν ἐκρίζωσιν τοῦ Ἑλληνισμοῦ τῆς Πελοποννήσου.

Ἀπήχησιν τῆς ὀδυνηρᾶς αὐτῆς ἐμπειρίας ἀπαντῶμεν εἰς λαυθάνον θεσσαλικὸν λαϊκὸν στιχοῦρημα².

Πέντε μόλις ἔτη μετὰ τὰ ὀρλωφικὰ, ἤτοι τὸ 1775-1776, ὁ ἱερεὺς τοῦ υἱίστου Παπᾶ Κυριαζῆς, καταγράφει εἰς τὴν πλησίον τοῦ Βελεστινίου κειμένην Γούραν ἔτσι πού τὰ ἀκούει, τὰ τραγούδια, δηλαδή τὰ λαϊκὰ ᾄσματα, τὰ συνταχθέντα κατὰ τὸ αὐτὸ ἴσως ἔτος τῆς ὀρλωφικῆς ἀναταραχῆς. Εἶναι δὲ ἡ ἀπήχησις αὐτῆ τῆς λαϊκῆς ψυχῆς κατὰ τοῦτο σημαντικὴ· διότι ἀποτελεῖ ἀποστομωτικὴν ἀπάντησιν εἰς τὴν ἀπατηλὴν φωνὴν προγενεστέρων λαϊκῶν ἀσμάτων, πού διεδήλωναν τὴν πίστιν τῶν Ἑλλήνων εἰς τὴν ρωσικὴν βοήθειαν:

Ἀκόμη τούτη τὴν ἄνοιξη ραγιάδες ραγιάδες
νὰ ῥθῆ τὸ καλοκαίρι
νὰ φέρῃ ὁ Μόσκοβος σεφέρι
Μωρηᾶ καὶ Ρούμελη.

Εἰς τὴν χαρμόσυνον αὐτὴν ἀλλ' οὐτοπικὴν προσδοκίαν ἀντιπαραβάλλεται, μὲ αὐτόχρημα τραγικοῦ μεγαλείου εἰκόνας, ἡ στυγνὴ πραγματικότητα:

Αὐτὸν τὸν χρόνον τὸν κακὸ αὐτὸ τὸ καλοκαίρι
μᾶς ἦρθε καὶ ὁ Μόσκοβος κ' ἔφερε σεφέρι
καὶ ἔταξε πῶς τάχατες τὴ λεφτεριά νὰ φέρῃ
μὰ ποῦναι ἡ μαύρη λεφτεριά
ἀλίμονο σὲ μᾶς παιδιὰ

1. Τ. Γριτσπούλου, Τὰ Ὀρλωφικά. Ἡ ἐν Πελοποννήσῳ ἐπανάστασις τοῦ 1770 καὶ τὰ ἐπακόλουθα αὐτῆς, Ἀθῆναι 1967.

2. Βλ. Ἀστ. Ἀλεξάνδρου, Ἀνέκδοτον ποίημα περὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ὀρλώφ, «Δελτίον τῆς ἐν Ἀλμυρῷ Φιλαρχαίας Ἑταιρείας τῆς Ὀρθρου», τεύχ. 6, Ἀθῆναι 1906, σσ. 32. ἐπ..

κι' ἀλίμονο στὴν κλεφτουριά,
 ποτὲς δὲ θὰ τὸ 'δοῦμε,
 γιατί δὲν πάσκισε πιστὰ γιὰ τὰ λεφτερωθοῦμε,
 μᾶς ἤρθε καὶ μᾶς ἀναψε φωτιά ἀπ' ἄκρια
 σ' ἄκρια, κι' ἄφ' σε νὰ τὴ σβύσουμε μὲ
 (γ)αῖμα καὶ μὲ δάκρυα

.....

πήδ(η)σε στὴν ἔρμη μας φωλιά,
 ἀλλὶ στὰ μαῦρα μας πουλιὰ
 κι' ἀλίμονο στὴν ὀρφάνια,
 σὰν ἀλεποῦ κακούργα,
 καὶ σήκωσε τ' ἀδέρφια μας στὸ πόδι
 ἢ πανούργα· ὅσο πὸν χήθ(η)κε ὁ γέρακας
 καὶ τ' ἄρπαξε στὸ στόμα
 κι' αὐτὴ ἐχώθ(η)κε μὲς τῆ γῆ κ' ἐκρύφ(τη)κε
 μέσ' τὸ χῶμα· καὶ ἀπὸ τότε ἀλύπητα
 χειμῶνα καλοκαίρι τὸ τί τραβοῦμε ἀπ'
 τὸν ἐχθρὸ ἕνας θεὸς τὸ ξέρει,
 ἀνάθεμα καὶ τρεῖς ἀνὰ στὸ ἄπιστο σεφέρι.

Αἱ δύο βασικαὶ εἰκόνες: ἡ κατάσβεςις τῆς πυρκαϊᾶς τῆς ὑπὸ τῶν Ρώσων προκληθείσης Ἐπαναστάσεως, διὰ τοῦ αἵματος καὶ τῶν δακρῶν τῶν εἰς τὴν διάθεσιν τοῦ ἐχθροῦ ἐγκαταλειφθέντων ραγιαδῶν, ὡς καὶ ἡ παρομοίωσις τῶν Ρώσων πρὸς πανοῦργον ἀλώπεκα, διασκορπίσασαν ἐκ τῶν ἐστιῶν των τοὺς Ἕλληνας, καὶ ἐξαφανισθεῖσαν κατόπιν καὶ τοῦ δυνάστου ἐφορμῶντος ὡς ἄρπακτικοῦ ὄρνέου ἐπὶ τῶν ἀπροστατεῦτων ὑποδοῦλων καὶ σπαράσσοντος αὐτοὺς ὡς πτηνά, ἀποτελοῦν ἀναμφισβητήτως θαυμάσια δείγματα λαϊκῆς φαντασίας, ἡ ὁποία, ἀφοῦ ἐγγίσει τὰ βάραθρα τῆς ἀπελπισίας, ἀναβαπτίζεται εἰς τὴν πίστιν πρὸς τὴν Ἐλευθερίαν καὶ ἀναζητεῖ ἐναγωνίως νὰ ὑψωθῇ καὶ πάλιν διὰ μέσου τῆς ὀδυνηρᾶς ἐμπειρίας εἰς νέας σφαίρας ἐθνικῆς ἀνατάσεως:

ὁ ξένος ποτὲς τὸ καλὸ τοῦ ἀλλουνοῦ δὲ θέλει,
 κι' ἀλλὶ πὸν καρτερεῖ νὰ φάη ἀπὸ ξένο καρβέλι
 κι' ἀλλὶ πὸν καρτερεῖ νὰ πιῇ ἀπὸ ξένο βουστέλι.

Τὸ λαϊκὸν αὐτὸ ἄσμα εἶναι πολύτιμος πηγὴ. Διότι ἀποδεικνύει τὴν ἐπελθοῦσαν μεταστροφήν εἰς τοὺς πολιτικούς προσανατολισμούς τῶν ὑποδοῦλων συμπατριωτῶν τοῦ Ρήγα.

Ἡ ἀπήχησις αὐτῆ τῆς ἐθνικῆς ἀγανακτήσεως τῶν συγχρόνων τοῦ Ρήγα, τὸν ἐπηρέασεν μέχρι τοῦ σημείου ὥστε μεταφράζων τὴν περικοπὴν ἐκείνην

τοῦ ταξιδίου τοῦ Ἀναχάρσιδος, τὴν ἀναφερομένην εἰς τὰς ἀρχαίας Φεράς, τὴν ὑπόδουλον πατρίδα του, νὰ ἐκφράσῃ τὰ συναισθήματα ἀπὸ τὰ ὅποια κατείχοντο οἱ συμπατριῶται του καὶ νὰ ἐξηγήσῃ «σιωπηρῶς» ἀλλ' εὐγλώττως τὸν λόγον τῆς ἀποδημίας του: *Οἱ συχνοὶ ἄδικοι φόνοι κατὰ τῶν χριστιανῶν ὅπου γίνονται τὴν σήμερον ἐδῶ, ἤθελον ἐρημώσῃ ἐξ' ὀλοκλήρου αὐτὴν τὴν πόλιν, ἂν αἱ φυσικαὶ χάριτές της δὲν ἤθελον τοὺς ἀναγκάζει νὰ ὑπομένουν ὅλα, διὰ νὰ ἀφήσωσι κἂν τὰ κόκκαλά των ἐκεῖ ὅπου ἐτάφησαν καὶ οἱ προπάτορες των¹.*

Εἰς τὴν συλλογικὴν αὐτὴν τῶν ραγιάδων πεποιθήσιν θὰ θεμελιώσῃ ὁ Ρήγας τὴν πίστιν τῆς αὐτογνωσίας, ἣ ὅποια θὰ τὸν ὀδηγήσῃ νὰ διακηρύξῃ εἰς τὸν *Θούριον* τὸ ἀξίωμα ὅτι ἡ Ἐλευθερία εἶναι ὅπως ἔλεγον οἱ ἀρχαῖοι *ἐξουσία αὐτοπραγίας*. Δὲν παραχωρεῖται δηλαδὴ εἰς τοὺς ἀνεχομένους τὴν τυραννίαν, ἀλλὰ ἀποκτᾶται αὐτοδυνάμως, μὲ τὸ σπαθί, ἀπὸ τοὺς ὀργῶντας πρὸς Ἐλευθερίαν, ἐξαγοραζομένη καὶ μὲ αὐτὴν ἀκόμη τὴν *ζωὴν*:

*Λοιπὸν, γιατί ἀργεῖτε; τί στέκεσθε νεκροί;
Ἐπνῆσατε, μὴν εἶσθε ἐνάντιοι κ' ἐχθροί.
Πῶς οἱ προπάτορές μας ὤρμουσαν σὰν θεριά,
γιὰ τὴν Ἐλευθερίαν πηδοῦσαν στὴ φωτιά,
ἔτσι κ' ἡμεῖς, ἀδέρφια, ν' ἀρπάξωμεν γιὰ μιὰ
τ' ἄρματα, καὶ νὰ βγοῦμεν ἀπ' τὴν πικρὴ σκλαβιά!*

.....
*ὁ κόσμος νὰ γλυτώσῃ ἀπ' αὐτὴν τὴν πληγὴν
κ' ἐλεύθεροι νὰ ζῶμεν, ἀδέρφια, εἰς τὴν Γῆ.*

Τὸν Αὐγούστον τοῦ 1796 ὁ Ρήγας ἐγκαταλείπει καὶ πάλιν τὴν Βλαχίαν ἐπιστρέφων εἰς Βιέννην, ὅπου συνεχίζει μὲ ἐντονώτερον ρυθμὸν τὴν προσπάθειαν ὄχι μόνον φωτισμοῦ καὶ ἀφυπνίσεως, ἀλλ' ἐπὶ πλέον καταστρώσεως προγράμματος πρὸς ἀνάκτησιν τῆς Ἐλευθερίας δι' ἐπαναστατικῆς ἐνεργείας. Ἐκτυπώνει τὴν *Χάρταν τῆς Ἑλλάδος καὶ τὸ Πολίτευμα*². Μολονότι τὸ ἔργον τοῦτο τοῦ Ρήγα ἐξετυπώθη εἰς 3.000 ἀντίτυπα, οὐδὲν τούτων περιεσώθη. Διότι ἅπαντα, μετὰ τὴν κατόπιν προδοσίας σύλληψιν τοῦ Ρήγα, κατεσχέθησαν καὶ κατεστράφησαν ὑπὸ τῆς Αὐστριακῆς Ἀστυνομίας. Ὅ,τι γνωρίζομεν περὶ τοῦ περιεχομένου του τὸ ὀφείλομεν εἰς χειρογράφους πηγὰς. Ἐκ τού-

1. Νέος Ἀναχάρσις, τόμος τέταρτος. Μεταφρασθεῖς, τὰ μὲν 32, 33 καὶ 34 κεφάλαια παρὰ τοῦ *Γεωργίου Βενδότη, Ζακυνθίου*. Τὰ δὲ 35, 36, 37, καὶ 39, παρὰ τοῦ *Ρήγα Βελεστινῆ Θετταλοῦ*... ἐν Βιέννῃ, 1797, σ. 133, σημ. 7.

2. Βλ. Ἀπ. Δασκαλάκη *Τὸ πολίτευμα τῆς Ἑλληνικῆς Δημοκρατίας τοῦ Ρήγα Βελεστινῆ, ἀ' Ἐπετ. Φιλοσ. Σχ. Πανεπιστ. Ἀθηνῶν*, τ. 13 (1962-1963), σσ. 9-111.

των αἱ δύο εἶναι ἀντίγραφα εἰς τὴν ἑλληνικὴν τοῦ καταστραφέντος ἐντύπου, τὸ δὲ τρίτον γερμανικὴ τούτου μετάφρασις, συνταχθεῖσα ὑπὸ τῆς Αὐστριακῆς Ἀστυνομίας.

Ἐκ τῶν ἐν λόγῳ πηγῶν συνάγεται ὅτι τὸ *Πολίτευμα* ἐξετυπώθη ἀρχικῶς εἰς τετράφυλλον μεγάλου σχήματος, ὑπὸ τὸν γενικώτερον τίτλον *Νέα Πολιτικὴ Διοίκησις τῶν κατοίκων τῆς Ρούμελης, τῆς Μικρᾶς Ἀσίας, τῶν Μεσογείων Νήσων καὶ τῆς Βλαχομπογδανίας* καὶ περιεῖχε τὴν *Ἐπαναστατικὴν Προκήρυξιν*, περιλαμβάνουσαν: α. ἐπεξεργασίαν τῆς Γαλλικῆς Διακηρήξεως τῆς 24ης Ἰουνίου 1793, ἀποτελουμένην ἐκ 35 ἀρθρων ὑπὸ τὸν ἑλληνικὸν τίτλον *Τὰ Δίκαια τοῦ Ἀνθρώπου* β. μετάφρασιν τοῦ Γαλλικοῦ Συντάγματος (*Acte Constitutionnel*) τοῦ 1793, ὑπὸ τὸν ἑλληνικὸν τίτλον *Ἀρχὴ τῆς Νομοθετημένης Πράξεως καὶ Ψυχῆ τῆς Διοικήσεως*, ἀποτελουμένην ἐξ 124 ἀρθρων¹ καὶ γ. τὸν *Θούριον*².

Ἐνῶ διὰ τοῦ *Θουρίου* προγραμματίζεται ὁ τρόπος τῆς καταλύσεως τῆς τυραννίας καὶ ἀνακτῆσεως τῆς Ἐλευθερίας, βάσει τῶν ἑλληνικῶν πολιτιστικῶν προϋποθέσεων, διὰ τῶν *Δικαίων τοῦ Ἀνθρώπου* καὶ τῆς *Ἀρχῆς τῆς Νομοθετημένης Πράξεως*, σχεδιάζεται ἡ μορφή τοῦ μέλλοντος νὰ ἰδρυθῆ Κράτους.

Εἰς τὸν τομέα αὐτὸν ὁ Ρήγας εἶναι ἐκ τῆς ἀνάγκης τῶν πραγμάτων ὑποχρεωμένος διὰ νὰ συμπληρώσῃ καὶ ἐναρμονίσῃ τὰ κενά, τὰ ὑφιστάμενα ἐξ αἰτίας τῆς ἀντιλεγόμενης κοσμοθεωρίας τῆς Ἐκκλησίας ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν κοινοτήτων ἀφ' ἑτέρου, τὰ ὁποῖα προέκυψαν ἐκ τῆς συνεχιζομένης ἀντιδικίας τῶν φορέων αὐτῶν τῆς ἐθνικῆς μας παραδόσεως, δηλαδὴ τῶν συντηρητικῶν ἀφ' ἑνὸς καὶ τῶν προοδευτικῶν ἀφ' ἑτέρου, νὰ προσφύγῃ εἰς γαλλικὰ πρότυπα, καταβάλλων προσπάθειαν νὰ ἀνασυνδέσῃ ταῦτα, ἀμέσως ἢ ἐμμέσως πρὸς τὰ ἑλληνικά.

Ἡ συγκρότησις συγκεντρωτικοῦ συντηρητικοῦ Κράτους, συνεχιζόντος μονομερῶς τὴν κατεστημένην Βυζαντιακὴν παράδοσιν, θὰ ἐνίσχυνεν ἴσως προσκαίρως τὴν θέσιν τοῦ Κλήρου καὶ τῆς περὶ αὐτὸν ἡγέτιδος τάξεως³ θὰ ἐξησθῆναι ὅμως τὴν θέσιν τῶν ἄλλων μορφῶν συσσωματώσεως, ἰδίᾳ δὲ τῶν πολιτικῶν (κοινοτήτων). Αὗται ἀναπτυχθεῖσαι διὰ τοῦ κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν διαπλασθέντος θεσμοῦ τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως, ἀποτελοῦντος χρυσῆν τομὴν τῶν ἀντιμετώπων συμφερόντων τοῦ Ὀθωμανοῦ Κυριάρχου καὶ τῶν Χριστιανῶν *ραγιαδῶν* εἶχον ἐκμεταλλεῦθῆ τὴν οἰκονομικὴν βουλιμίαν τοῦ δυνάστου καὶ εἶχον διαμορφώσει πολυκρατικὸν σύστημα διακυβερνήσεως, προσαρ-

1. Κείμενον βλ. εἰς *Ἡ. Κυριακοπούλου*, *Τὰ Συντάγματα τῆς Ἑλλάδος*, Ἀθῆναι 1960, σ. 5-27.

2. Ἀνάπτυξιν καὶ διὰ τὰ ἐπόμενα μετὰ βιβλιογραφίας, βλ. εἰς *μελέτην μου*, Ρήγας Βελεστινλῆς. Ἡ πολιτικὴ ἰδεολογία τοῦ Ἑλληνισμοῦ προάγγελος τῆς Ἐπαναστάσεως, Θεσσαλονίκη 1964, (ἀνωτ., σσ. 677-721).

μοζόμενον πρὸς τὰς εἰς ἑκάστην περιοχὴν ἰσχυρούσας ἱστορικὰς προϋποθέσεις.

Τὸ σύστημα τοῦτο θεμελιούμενον ἐπὶ τῆς ἀλληλεγγύου φορολογικῆς εὐθύνης τῶν ἀπαρτιζόντων ἑκάστην κοινότητα μελῶν, ὠδήγησεν εἰς τὴν διάπλασιν ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος διοικήσεως τῶν κοινοτήτων.

Λόγω τῶν ηὔξημένων πρὸς τὴν ὁμάδα φορολογικῶν ὑποχρεώσεων τῆς μονάδος, τοῦ μέλους δηλαδὴ τῆς κοινότητος, διεμορφώθη ἡ ἔννοια τῆς κοινοτικῆς ἀρετῆς, συμφώνως πρὸς τὴν ὁποίαν τὸ ἄτομον ἦτο ὀργανικῶς ἐντεταγμένον εἰς τὸ σύνολον, ἐπιδιδῶκον τοὺς αὐτοὺς σκοπούς.

Εἰς τὰ πλαίσια τοῦ κοινοτικοῦ θεσμοῦ διετηρήθησαν διὰ μέσου τῆς Τουρκοκρατίας τὰ χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τοῦ δημοκρατικοῦ τρόπου διακυβερνήσεως θεμελιουμένου ἐπὶ τριῶν, ἤδη ἀπὸ τῆς κλασσικῆς περιόδου, διαμορφωθείσάν βασικῶν ἀρχῶν: τοῦ αἵρετοῦ, τοῦ ἐνιαυσίου καὶ τοῦ ὑπευθύνου τῆς ἀρχῆς.

Δι' αὐτῶν ἐξησφαλίζοντο τὰ πρωταρχικὰ δικαιώματα τῆς μονάδος ὡς μορίου, ὀργανικοῦ δηλαδὴ μέρους τῆς ὁμάδος, ἐντασσομένου μὲν εἰς αὐτὴν, ἀλλὰ διατηροῦντος ὡς κόρην ὀφθαλμοῦ τὸ δικαίωμα ἐπιδοκιμασίας ἢ ἀποδοκιμασίας τῶν ἀσκούντων, ἐν ὀνόματι αὐτοῦ, τὴν ἐξουσίαν. "Ὅπως ὑποχρεώσις του ἦτο νὰ καταβάλλῃ ἀλληλεγγύως τὸν πρὸς τὸν δυνάστην φόρον, τοιοῦτοτρόπως δικαίωμά του ἦτο νὰ ἐλέγχῃ πᾶσαν πτυχὴν τοῦ δημοσίου κοινοτικοῦ βίου, ἐκ τῆς εὐρύθμου λειτουργίας τοῦ ὁποίου ἐξηρτᾶτο ἡ αὐτοτέλεια καὶ ἡ αὐτονομία τῆς κοινότητος, τῆς χώρας ἢ τῆς πατρίδος, ἐξαγοραζομένων διὰ τῆς φορολογικῆς ἐκ τοῦ Κυριάρχου ἐξαρτήσεως¹.

Τὰ ἄρθρα 18 καὶ 34 τῶν Δικαίων τοῦ Ἀνθρώπου, ἐναρμονίζονται πρὸς τὴν ἑλληνικὴν ἀντίληψιν ὅτι ὁ πολίτης εἶναι μέρος τῆς πόλεως: δὲν ἔμπορεῖ νὰ πωλήσῃ τὸν ἑαυτόν του μήτε ἄλλος νὰ τὸν πωλήσῃ, ἐπειδὴ καὶ τὸ ὑποκείμενόν του δὲν εἶναι εἰς μόνην τὴν ἐξουσίαν τοῦ ἑαυτοῦ του ἀλλὰ καὶ τῆς πατρίδος (ἄρθρ. 18). Τὸ ἄρθρον 34, ἐξ ἄλλου, συνδέει τὸ γαλλικὸν αὐτοῦ πρότυπον πρὸς τὴν ἀρχὴν τῆς κοινοτικῆς ἀλληλεγγύης, ἡ ὁποία διευρυνομένη διὰ προσθήκης τοῦ Ρήγα ἀποκτᾶ διακοινοτικὸν - ὑπερεθνικὸν περιεχόμενον:

"Ὅταν ἓνας μόνος κάτοικος τοῦ βασιλείου (:Κράτους) τούτου ἀδικηθῇ, ἀδικεῖται ὅλον τὸ βασίλειον" καὶ πάλιν ὅταν τὸ βασίλειον ἀδικεῖται ἢ πολεμῆται, ἀδικεῖται ἢ πολεμᾶται κάθε πολίτης. Διὰ τοῦτο δὲν ἔμπορεῖ ποτὲ κανεὶς νὰ εἰπῇ, ὅτι ἡ τάδε χώρα πολεμεῖται, δὲ μὲ μέλει, διότι ἐγὼ ἠσυχάζω εἰς τὴν ἰδικήν μου· ἀλλ' ἐγὼ πολεμοῦμαι, ὅταν ἡ τάδε χώρα πάσχη, ὡς μέρος τοῦ ὅλου ὅπου εἶμαι· ὁ Βούλγαρος πρέπει νὰ κινῆται, ὅταν πάσχη ὁ Ἕλλην,

1. Βλ. μελέτην μου, Georg Ludwig von Maurer. Ἡ πρὸς εὐρωπαϊκὰ πρότυπα ὀλοκληρωτικὴ στροφή τοῦ Νεοελληνικοῦ Δικαίου, «Ἐπιστ. Ἐπετ. Σχολῆς Νομ. Οἰκον. Ἐπιστ., Τόμος Ἡλία Κυριακοπούλου», τ. 2, Θεσσαλονίκη 1968, ἀνάτ., σσ. 246 ἐπ.

καὶ τοῦτος πάλιν δι' ἐκείνον καὶ ἀμφοτέροι διὰ τὸν Ἀλβατὸν καὶ Βλάχον.

Τῆς συλλογικῆς αὐτῆς περὶ δικαίου συνειδήσεως, διασφαλιζομένης ὑπὸ τοῦ ἀγράφου καὶ τοῦ γραπτοῦ ἐθιμικοῦ δικαίου, εἶχεν ἐμπειρίαν ὁ Ρήγας, βιώσας εἰς τὸ ἀκμαῖον κοινοτικὸν περιβάλλον τῆς Θεσσαλικῆς Μαγνησίας, τῆς ὁποίας τὰ 24 χωριά τοῦ Πηλίου, συνεκρότουσαν μίαν τῶν πλέον σημαντικῶν αὐτοδιοικουμένων περιοχῶν τῆς τουρκοκρατουμένης Ἑλλάδος.

Εἰς τὸ *Πολίτευμά* του (*Ἀρχὴ τῆς Νομοθετημένης Πράξεως*), θὰ ἐνθυμηθῇ τὸ εἰς τὴν ὄρεινὴν Θεσσαλίαν ἰσχύον σύστημα τῶν τριῶν βαθμῶν τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως, καθὼς καὶ τὸν αὐτόνομον πολιτικόν, δικαστικόν καὶ οἰκονομικόν χαρακτῆρα του καὶ θὰ διακηρύξῃ, παραλλήλως πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς κρατικῆς ἐνότητος καὶ τῆς ἀνεξίθρησκείας, τὸ δικαίωμα τοῦ ἑλληνικοῦ λαοῦ ὅπως διαμοιράζεται εἰς πρώτας συναθροίσεις εἰς τὰς τοπαρχίας, διὰ νὰ βάλῃ εἰς πρᾶξιν τὴν αὐτοκρατορικὴν (κυριαρχικὴν) ἐξουσίαν του ἧγουν συναθροίζεται εἰς κάθε ἐπαρχίαν διὰ νὰ δώσῃ τὴν γνώμην του ἐπάνω εἰς κανένα (καθένα) πρόβλημα (ἄρθρον 2). Ἡ ἄσκηση τοῦ δικαιώματος ψηφοφορίας ἀναγνωρίζεται ὑπὸ καθολικὴν μορφήν, καταργουμένων τῶν τυχόν ὑπὲρ τῶν πλουσίων ἢ προεστῶν (κοτσιαμπάσιδων) ἰσχυουσῶν διακρίσεων (ἄρθρον 21).

Εἰς τὸ ἄρθρον 3 γίνεται ρητὴ ἀναφορὰ εἰς τὸ ὑφιστάμενον κοινοτικὸν καθεστῶς τοῦ Πηλίου, χρησιμοποιοῦμενον ὡς θεμέλιον τῆς ἐπὶ τῆς διοικητικῆς καὶ δικαστικῆς αὐτονομίας βασιζομένης λαϊκῆς κυριαρχικῆς θελήσεως¹.

(Ὁ λαὸς) διαμοιράζεται διὰ τὴν εὐκολίαν τῆς διοικήσεως καὶ διὰ νὰ γίνεταί ἡ δικαιοσύνη ὁμοιοτρόπως, εἰς ἐπαρχίας, τοπαρχίας καὶ προεστάτα. Ἦγουν ἐπαρχία λέγεται ἡ Θεσσαλία, τοπαρχία ἡ Μαγνησία (ἧγουν τοῦ Βόλου τὰ χωρία) καὶ προεστάτον ἡ πολιταρχία τῆς μακρονίτζας ἐπάνω εἰς δώδεκα χωρία. Ἡ ὑπὸ τοῦ ἑλληνικοῦ λαϊκοῦ κοινοτικοῦ δικαίου ἀναγνώρισις τῶν θεμελιωδῶν αὐτῶν πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἀπετέλει τὸ σημεῖον ἐπαφῆς τῆς γαλλικῆς καὶ τῆς ἐπιβιούσης ἑλληνικῆς κοινοτικῆς παραδόσεως, συγχρόνως δὲ ἀφετηρίαν πρὸς εὐ ὑπερον ἑναρμονισμόν των, ἐπιδιωχθέντα ἀφ' ἐνός μὲν δι' ἀνασυνδέσεως πρὸς ἴδια παλαιὰ ἢ νέα πρότυπα, ἀφ' ἑτέρου δὲ διὰ διευρύνσεως ξένων (γαλλικῶν) προτύπων ἐπὶ τῇ βάσει τῶν ἑλληνικῶν ἀντιλήψεων.

Ὡς ἐκ τούτου εἰς τὸ *Πολίτευμα* τοῦ Ρήγα ἡ ἔννοια τοῦ πολίτου εἶναι εὐρυτέρα. Ἐνῶ τὸ ἄρθρον 10 τοῦ γαλλικοῦ προτύπου: (*Acte Constitutionnel*) θεσπίζει ἀπλῶς ὅτι ὁ λαὸς βουλευέται περὶ τῶν νόμων (: *le peuple délibère sur les lois*), ὁ Ρήγας διευρύνει τὴν διάταξιν αὐτὴν προβλέπων ὅτι

1. Βλ. μελέτην μου, Κοινοτικὸς βίος εἰς τὴν Θετταλομαγνησίαν ἐπὶ Τουρκοκρατίας, «Ἐπιστ. Ἐπετ. Σχ. Νομ. Οἰκ. Ἐπιστ., τ. ΙΔ', γ', *Χαρμόσυνον Δ. Καρανίκαν*», Θεσσαλονίκη 1967, ἀνάτ., σσ. 41 ἐπ. (: ἀνωτ., σσ. 406/7).

ὁ λαὸς χωρὶς ἐξαίρεσιν θρησκείας καὶ γλώσσης, ἑνασκῶν τὰ κυριαρχικά του δικαιώματα, βουλεύεται ἂν εἶναι οἱ διωρισμένοι νόμοι καλοὶ διὰ τὴν εὐδαιμονίαν του· καὶ εἰ μὲν εἶναι καλοὶ τοὺς φυλάττει, εἰ δὲ καὶ ἔχει λόγον νὰ ἀντειπῆ, προβάλλει εἰς τὴν Διοίκησιν τὸ τί τὸν πειράζει. Τοιουτοτρόπως εἰσάγεται εἰς τὸ Πολίτευμα ἡ ἑλληνικὴ κλασσικὴ ἀντίληψις, κατὰ τὴν ὁποίαν οἱ πολῖται συμμετέχουν ἀμέσως εἰς τὴν ἀσκήσιν τῆς νομοθετικῆς ἐξουσίας, προβαίνοντες διὰ ψηφισμάτων εἰς τὴν ἀνανέωσιν τοῦ γραπτοῦ δικαίου διὰ τοῦ ἀγράφου, τὸ ὁποῖον καθίσταται διὰ τῆς ἐπιχειροτονίας γραπτόν¹. Μὲ ἄλλας λέξεις, ἡ διεύρυνσις τῆς γαλλικῆς διατάξεως ἀποβλέπει εἰς τὴν ἀναγνώρισιν τῆς ἰσοτιμίας τοῦ ἐθίμου πρὸς τὸν νόμον. Ἀρχῆς ἡ ὁποία εἶχεν ἤδη ἀναγνωρισθῆ ἔμπράκτως, καθὼς ἀποδεικνύεται ἐκ τοῦ περὶ ὁμονομίας ὑποσχετικοῦ τῶν Σμυρναίων (1785)², διὰ τοῦ ὁποίου κατοχυροῦται ἡ ἰσοτιμία καὶ ἡ αὐτοτέλεια τοῦ λαϊκοῦ-κοινοτικοῦ, ἔναντι τοῦ ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἐφαρμοζομένου ἐπισήμου-γραπτοῦ δικαίου. Ἡ ἀναγνώρισις τῆς ἰσοτιμίας ἐθίμου - νόμου προκύπτει καὶ ἐκ τοῦ ἀρθροῦ 4. Συμφώνως πρὸς τοῦτο νόμος δὲν εἶναι μόνον ὁ διὰ τῆς νομοθετικῆς ὁδοῦ θεσπιζόμενος κανὼν δικαίου, ἀλλὰ καὶ ὁ ἐκ τῆς ἐκ τοῦ Φυσικοῦ δικαίου ἐκπορευομένης κοινῆς συγκαταθέσεως τῶν ἐφαρμοζόντων αὐτόν, ἡ ὁποία εἶναι δυνατὸν νὰ ἐκδηλοῦται καὶ σιωπηρῶς.

Διαστολὴ μεταξὺ ἀγράφων κανόνων δικαίου ἐκπηγαζόντων ἐκ τῆς συλλογικῆς περὶ δικαίου συνειδήσεως τοῦ λαοῦ, καθισταμένων γραπτῶν διὰ τῆς διαδικασίας, τῆς προβλεπομένης ὑπὸ τῶν ἀρθρων 56-60 τῆς Ἀρχῆς τῆς Νομοθετημένης Πράξεως, ἐν συνδυασμῷ πρὸς τὸ ἀρθρον 4 τῶν Δικαίων τοῦ Ἀνθρώπου, γίνεται καὶ εἰς τὸ ἀρθρον 99 τῆς Ἀρχῆς τῆς Νομοθετημένης Πράξεως. Εἰς τοῦτο θεσπίζεται ὅτι τὸ Ἀνώτατον Ἀκυρωτικὸν Δικαστήριον (Καθαιρετικὸν Κριτήριον), ἀποφασίζει - ἐξετάζει παντελῶς τὸ βάθος τῶν ὑποθέσεων - ὅταν παραβιάζονται αἱ νομοθετημένα συνήθεια καὶ ὅταν παραβαίνονται οἱ νόμοι.

Ἐκ τῆς διαστολῆς αὐτῆς προκύπτει ὅτι προβλέπεται συνεχῆς ἀνανέωσις τῶν νόμων, διὰ τῶν συνθηγιῶν. Τοῦτο ἄλλωστε συνάγεται ρητῶς καὶ ἐκ τοῦ ἀρθροῦ 28 τῶν Δικαίων τοῦ Ἀνθρώπου, θεσπιζοντος: Ἐνα ἔθνος ἔχει τὸ δικαίον πάντοτε νὰ μετασχηματίσῃ καὶ νὰ μεταλλάξῃ τὴν νομοθεσίαν του· μιᾶς γενεᾶς πρόσωπα δὲν ἠμποροῦν νὰ καθυποτάξουν εἰς τοὺς νόμους των τὰ πρόσωπα, ὅπου θέλουν γεννηθῆ κατόπιν τους³.

1. Βλ. Ρωμαϊκὸν Δίκαιον ἐν διαλεκτικῇ συναρτήσει πρὸς τὸ Ἑλληνικόν, τεύχ. Α' Θεσσαλονίκη - Ἀθήναι 1974, σσ. 83 ἐπ.

2. Βλ. Ν. Κ. Χ. Κωστή, Σμυρναϊκὰ Ἀνάλεκτα, τεύχ. 1ον, Ἀθήναι 1906, σ. 86.

3. Ἐφαρμογὴ τοῦ εἰς τὸ δημόσιον δικαίον τῶν κοινοτήτων ἐθιμικῶς ἰσχύοντος τρόπου ἐκλογῆς τῶν αἰρετῶν ἀρχόντων προβλέπεται ἐπίσης καὶ ὑπὸ τῶν ἀρθρων 17 καὶ 35 τῆς Ἀρχῆς τῆς Νομοθετημένης Πράξεως.

Τοῦτο σημαίνει ὅτι κατὰ τὸ ἄρθρον 4 ὁ νόμος διακρίνεται εἰς γραπτόν: ὁ νόμος εἶναι ἐκείνη ἢ ἐλευθέρη ἀπόφασις, ὅπου μὲ τὴν συγκατάθεσιν ὅλου τοῦ λαοῦ ἔγινεν· καὶ ἄγραφον: αὐτὸς εἶναι νόμος, ἐπειδὴ μοναχοὶ μας τὸν δεχόμεθα καὶ τὸν θέλομεν.

Ὁ νόμος δηλαδή, κατὰ τὸν Ρήγαν, ἐνέχει εὐρύτερον οὐσιαστικὸν περιεχόμενον, ἐκείνου τὸ ὅποιον δέχεται ἢ ἀντίστοιχος διάταξις τοῦ ἁρθρου 6 τῆς Γαλλικῆς Διακηρύξεως τοῦ 1793, προσιδιάζον εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ νόμου κατὰ τὸ κλασσικὸν δίκαιον (= λόγος ὠρισμένος καθ' ὁμολογίαν πόλεως κοινήν μὴνῶν πῶς δεῖ πράττει ἕκαστα)¹.

Εἰς κατοχύρωσιν τοῦ ἁρθρου 10 τῶν Δικαίων τοῦ Ἀθρώπου, ἀποβλέπει προσθήκη τοῦ Ρήγα, ἐπενεχθεῖσα εἰς τὸ ἄρθρον 32, διὰ τῆς ὁποίας θεσπίζεται ἀνάλογος πρὸς τὴν εἰσαγγελίαν τοῦ ἀττικοῦ δικαίου θεσμός, κατὰ τὸν ὅποιον διασφαλίζεται τὸ δικαίωμα ἐκάστου πολίτου τοῦ ἀναφέρεσθαι εἰς τὰς ἀρχὰς πρὸς ἐπανόρθωσιν τῆς προσγενομένης εἰς αὐτὸν ἀδικίας.

Διὰ τῶν ἁρθρων 11 καὶ 35 τῶν Δικαίων τοῦ Ἀθρώπου, προβλέπεται ἡ καταστολὴ τῶν αὐθαιρέτων ἐνεργειῶν τῆς διοικήσεως διὰ τῆς ὁμαδικῆς ἢ ἀτομικῆς ἀσκήσεως τοῦ φυσικοῦ δικαιώματος τοῦ λαοῦ κατὰ τῆς τυραννίας: τοῦ πλέον ἱεροῦ ἀπ' ὅλα τὰ δίκαια του, τοῦ πλέον ἀπαραιτήτου ἀπὸ ὅλα τὰ χρέη του.

Ἄλλ' ὁ Ρήγας προσδίδει εἰς τὸ Πολίτευμά του εὐρύτερον πολιτικὸν καὶ κοινωνικὸν περιεχόμενον, ἐν σχέσει πρὸς τὸ γαλλικὸν του πρότυπον. Ἀναγνωρίζει ὄχι μόνον ἀτομικὰ ἀλλὰ καὶ συλλογικὰ δικαιώματα, εἰς τὰς θρησκευτικὰς καὶ πολιτικὰς συσσωματώσεις², καθὼς καὶ δικαιώματα πρὸς ἐργασίαν, καὶ συνταξιοδότησιν δι' ἀνικανότητα ἢ διὰ πολεμικὴν ἀναπηρίαν (ἄρθρον 21).

Ὁ λαὸς ὑπὸ τὴν εὐρεῖαν τοῦ ὅρου ἔννοιαν, χωρὶς κανένα ξεχωρισμὸν θρησκείας, θεωρεῖται ἀπόγονος τῶν Ἑλλήνων. Τὸ μέλλον του ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὴν παιδείαν: Ἐκ τῶν γραμμάτων γεννᾶται ἡ προκοπὴ μὲ τὴν ὁποίαν λάμπουν τὰ ἐλεύθερα ἔθνη. Ἡ ἐκπαίδευσις κατὰ τὸ ἄρθρον 22 εἶναι ὑποχρεωτικὴ διὰ τοὺς πολίτας, παρέχεται ὑπὸ τοῦ Κράτους δωρεὰν καὶ ἀποβλέπει, διὰ προσθήκης τοῦ Ρήγα, εἰς ἀνασύνδεσιν πρὸς τὰ κλασσικὰ ἰδανικὰ (: νὰ ἐξηγουῦνται

1. Ἀθην., 11, 508.

2. Τὰ Δίκαια τοῦ Ἀθρώπου, ἄρθρον 7: Τὸ δίκαιον τοῦ νὰ φανερώνομεν τὴν γνώμην μας καὶ τοὺς συλλογισμοὺς μας, τόσον μὲ τὴν τυπογραφίαν, ὅσον καὶ μὲ ἄλλον τρόπον· τὸ δίκαιον τοῦ νὰ συναθροίζομεθα εἰρηνικῶς· ἢ ἐλευθερία κάθε εἴδους θρησκείας, Χριστιανισμοῦ, Τουρκισμοῦ, Ἰουδαϊσμοῦ καὶ τὰ λοιπὰ δὲν εἶναι ἐμποδισμένα εἰς τὴν παρούσαν διοίκησιν. Ὅταν ἐμποδίζονται αὐτὰ τὰ δίκαια, εἶναι φανερόν, πῶς προέρχεται τοῦτο ἀπὸ τυραννίαν, ἢ πῶς εἶναι ἀκόμη ἐνθύμησις τοῦ ἐξοστρακισθέντος δεσποτισμοῦ, ὅπου ἀπεδιώξαμεν. Ἐν προκειμένῳ ὁ Ρήγας ὁμιλεῖ περὶ τῶν ζημιολογῶν ἐπιπτώσεων τῆς Τουρκοκρατίας, τὰς ὁποίας προσπαθεῖ νὰ ἐξαλείψῃ.

οὶ παλαιοὶ ἱστορικοὶ συγγραφεῖς). Ἐπίσημος γλῶσσα προβλέπεται ἡ ἑλληνική¹.

Ἡ Ἑλληνικὴ Δημοκρατία, κατὰ τὸ ἄρθρον 1 τῆς Ἀρχῆς τῆς Νομοθετημένης Πράξεως, προβλέπεται ἐνιαία, ἀδιαίρετος καὶ ἀκατάλυτος, ἡ δὲ λαϊκὴ κυριαρχία, ἐνιαία, ἀδιαίρετος, ἀπροσδιόριστος καὶ ἀναφαίρετος (ἄρθρον 25 τῶν Δικαιῶν τοῦ Ἀνθρώπου, καὶ 7-10 τῆς Ἀρχῆς τῆς Νομοθετημένης Πράξεως). Ἡ παιδαγωγικὴ σημασία τοῦ νόμου ἐξαίρεται διὰ τοῦ ἄρθρου 124 τῆς Ἀρχῆς τῆς Νομοθετημένης Πράξεως, περιλαμβάνοντος προσθήκην τοῦ Ρήγα εἰς τὸ γαλλικὸν κείμενον, ἐπενεχθεῖσαν κατὰ τὰ κλασσικὰ πρότυπα, θεσπίζουσαν νὰ στηθοῦν εἰς ὅλας τὰς πόλεις, χώρας καὶ χωρία τῆς Δημοκρατίας, εἰς τὰ μεσοχώρια χάλκιναι πλάκες εἰς τὰς ὁποίας νὰ χαραχθοῦν ἡ κήρυξις τῶν δικαίων τοῦ ἀνθρώπου καὶ ἡ νομοθετικὴ αὐτὴ προᾶξις, ὅπου κάθε ὄραν νὰ βλέπῃ κάθε πολίτης, εἰς τὴν συνίσταται ὁ ἀτίμητος θησαυρὸς τῆς φιλιότητος ἐλευθερίας του.

Πολιτικὰ δικαιώματα, ἐκτὸς τῶν συμπληρωσάντων τὸ 21ον ἔτος τῆς ἡλικίας των αὐτοχθόνων, χορηγοῦνται εἰς τοὺς κατοίκους τοὺς ἐγκατεστημένους εἰς τὴν χώραν ἐπὶ ἕν ἔτος καὶ ἀποζῶντας ἐκ τῆς ἐργασίας των, εἰς τοὺς ἀγοράζοντας γῆν πρὸς καλλιέργειαν, εἰς τοὺς νυμφευομένους Ἑλληνίδα καὶ εἰς τοὺς υἱοθετοῦντας. Προβλέπεται δὲ ἡ πολιτογράφησις καὶ τῶν ξένων ἐκείνων, οἱ ὅποιοι μολονότι δὲν κατοικοῦν εἰς τὴν Ἑλλάδα ὁμιλοῦν τὴν ἀπλὴν ἢ τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καθὼς καὶ τῶν ἐγκαθισταμένων εἰς τὴν χώραν πρὸς ἀσκήσιν ἐπιστήμης ἢ τέχνης (ἄρθρον 4 τῆς Ἀρχῆς τῆς Νομοθετημένης Πράξεως).

Τοιοῦτοτρόπως οἱ δεσμοὶ τοῦ κοινοῦ τόπου καὶ τοῦ κοινοῦ συμφέροντος, θεμελιούμενοι ἐπὶ πολιτιστικῶν προϋποθέσεων, συνδέουν τοὺς ὑποδούλους διὰ τῆς ὑπὸ τὴν εὐρεῖαν διὰ τὴν ἐποχὴν ἐκείνην ἐννοίας τοῦ πολίτου, ὁ ὁποῖος ἐπιδιώκεται νὰ συνδεθῇ ψυχικῶς μὲ τὴν νέαν πατρίδα του.

Συνηγορῶν δὲ ὁ Ρήγας ὑπὲρ τῆς πολιτογραφήσεως τῶν ὁμιλούντων τὴν ἑλληνικὴν γλῶσσαν καὶ παρατηρῶν ὅτι τὸ ἑλληνικὸν προζύμι ἐξαπλώθη καὶ εἰς τὰ δύο ἡμισφαίρια, ἐφαρμόζει τὴν ρῆσιν τοῦ Ἰσοκράτους κατὰ τὴν ὁποίαν Ἑλληγες καλοῦνται οἱ τῆς παιδεύσεως τῆς ἡμετέρας μετέχοντες.

Ὁ «κοσμοπολιτισμὸς» αὐτὸς εἶναι ἔμφυτος εἰς τὸ ἑλληνικὸν πνεῦμα, ἀποτελεῖ δὲ ἐπιβίωσιν τῆς διαπιστώσεως τοῦ Δημοκρίτου κατὰ τὴν ὁποίαν ἀνδρὶ σοφῶ πᾶσα γῆ βατή, ψυχῆς γὰρ ἀγαθῆς πατρίς ὁ σύμπας κόσμος. Πατρίδα δὲ τῶν Ἑλευθέρων φιλοδοξεῖ νὰ καταστήσῃ ὁ Ρήγας τὸ ἐκ τῆς καταλύσεως τῆς τυραννίας μέλλον νὰ προκύψῃ Κράτος.

1. Ἄρθρον 53, τῆς Ἀρχῆς τῆς Νομοθετημένης Πράξεως: Ὅλοι οἱ νόμοι καὶ προσταγαὶ γίνονται εἰς τὴν ἀπλὴν τῶν Ἑλλήνων γλῶσσαν, ὡς πλέον εὐκατάληπτον καὶ εὐκολον νὰ σπουδασθῇ ἀπὸ ὅλα τὰ εἰς τὸ βασίλειον τοῦτο ἐμπεριεχόμενα γένη ὁμοίως καὶ ὅλα τὰ ἔγγραφα τῶν κρίσεων καὶ ἄλλων δημοσίων πράξεων.

Ἡ ἑλληνικὴ γενικὴ ρήτρα τῆς ἐπιεικείας εἰσάγεται ὑπὸ τοῦ Ρήγα πρὸς συμπλήρωσιν τοῦ ἄρθρου 13 τῶν *Δικαίων τοῦ Ἀνθρώπου* θεσπίζοντος τὰ τῆς προφυλακίσεως τῶν ὑπὸ κατηγορίαν, ἀμβλύνοσα τὴν αὐστηρότητα τοῦ νόμου: *κάθε αὐστηρότης, καθὼς δέσιμον, ὕβρισμοί, δαρμοὶ ὅπου δὲν εἶναι ἀναγκαῖα... νὰ εἶναι ἐμποδισμένα.*

Εὐρύτατη ἐπίσης εἶναι ἡ ἐφαρμογὴ τῆς γενικῆς ρήτρας τῆς διαιτησίας, εἰσαγομένης διὰ τῶν ἄρθρων 86-95 τῆς *Ἀρχῆς τῆς Νομοθετημένης Πράξεως* καὶ ὑπὸ τὰς δύο αὐτῆς μορφάς: Τῆς ἐκουσίας, ἐπὶ τῆς ὁποίας οἱ διαιτηταὶ ἐκλέγονται ὑπὸ τῶν διαδίκων, καὶ τῆς ἀναγκαστικῆς, τῶν διαιτητῶν ἐκλεγομένων ὑπὸ τοῦ λαοῦ. Ἐν ἀντιθέσει ὅμως πρὸς τὰ γενικῶς ἐπὶ ἐκουσίας διαιτησίας (*αἵρετοκρισίας*) ἰσχύοντα, συμφώνως πρὸς τὰ ὅποια ἡ ἀπόφασις τῶν *αἵρετοκριτῶν* εἶναι ἀνέκλητος, τὸ ἄρθρον 87 χορηγεῖ εἰς τοὺς διαδίκους τὸ ἔνδικον μέσον τῆς ἐφέσεως. Ἡ ἀπονομὴ τῆς πολιτικῆς δικαιοσύνης εἰς τὸ πρῶτον στάδιον βασιζέται ἐπὶ τῆς ἀναγκαστικῆς διαιτησίας. Προβλέπεται ἡ λειτουργία πρωτοβαθμίων διαιτητικῶν δικαστηρίων, συγκροτουμένων ἐκ δύο ἀμισθων κριτῶν τῆς εἰρήνης, διαλεγμένων ἀπὸ τοὺς χωριανοὺς καὶ δευτεροβαθμίων, οἱ ὅποιοι *συμβιβάζουν καὶ κρίνουν τὰ κρισολογήματα.*

Τὰ δευτεροβάθμια δικαστήρια ἀποτελοῦνται ἀπὸ αἵρετοὺς δημοσίους κριτάς, ἐκλεγομένους ὑπὸ τοῦ λαοῦ, διὰ μέσου τῶν ἐκλεκτικῶν συναθροίσεων (ἄρθρα 37-38), τῶν ὁποίων ὁ ἀριθμὸς καθορίζεται διὰ νόμου, δικάζοντας συνοπτικῶς κατ' ἔφεσιν. Οὗτοι εἶναι ἐνιαύσιοι καὶ ἄμισθοι, *βουλευόνται καὶ συντυχαίνουσι δημοσίως, λέγουσι τὴν γνώμην των μεγαλοφώνως καὶ αἰτιολογοῦσι τὰς ἀποφάσεις των* (ἄρθρα 92-95).

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ἡ ἀσκησις τῆς δικαστικῆς ἐξουσίας, ἀνατιθεμένη κατ' ἔτος εἰς διαφορετικοὺς φορεῖς, ἀσκούντας αὐτὴν κατὰ δικαίωμα καὶ καθῆκον ἀμισθί, ἀποτελεῖ ἔκφρασιν τοῦ κυριαρχικοῦ δικαιώματος τοῦ αὐτοκράτορος, ὡς τὸν ὀνομάζει ὁ Ρήγας λαοῦ.

Διὰ τῶν ἀντιστοίχων ἄρθρων τῶν *Δικαίων τοῦ Ἀνθρώπου* ἀναγνωρίζονται ἐπίσης αἱ γενικαὶ ρήτραι τῆς ἰσότητος (ἄρθρα 2-4), τῆς ἀνεξίτηρ-σκείας, τῆς ἐλευθερίας, τοῦ συνέρχεσθαι καὶ συνεταίριζεσθαι, τῆς γνώμης (*ἰσηγορίας*) καὶ τοῦ τύπου (ἄρθρον 7) καὶ τῆς δικαιοσύνης (ἄρθρον 6), καθὼς καὶ τὸ δικαίωμα τῆς ἰδιοκτησίας (ἄρθρα 16 καὶ 19).

Τὸ εὐρύτατα ἐφαρμοζόμενον, κατὰ τὴν ἐκπλήρωσιν τῶν φορολογικῶν τῶν κοινοτήτων ὑποχρεώσεων, σύστημα εὐθυνοδοσίας ἀναγνωρίζεται διὰ τοῦ ἄρθρου 20, θεσπίζοντος ὅτι *ὅλοι οἱ ἐγκάτοικοι ἔχουσι τὸ δίκαιον νὰ συντρέξουσι εἰς τὸ ῥίμιμον τοῦ τευτερίου* (προσδιορισμὸν τῶν φόρων), *ν' ἀγρυπνοῦσι εἰς τὸ σῆμα τῶν δοσιμάτων, καὶ νὰ παίρνοντι λογαριασμὸν ἀπ' ἐκεῖνον ὅπου τὰ εἰσάξαε.*

Διὰ τοῦ ἄρθρου 123 τῆς *Ἀρχῆς τῆς Νομοθετημένης Πράξεως* ἡ τήρησις

τοῦ «πολιτεύματος» ἀνατίθεται εἰς τὴν ἄγρυπνον φύλαξιν ὄλων τῶν ἐναρέτων φιλελευθέρων ἀνδρῶν, ὅπου, διὰ τὸ νὰ μὴν ὑποκύβουν εἰς τὸν ζυγὸν τῆς τυραννίας, ἐνηγκαλίσθησαν τὴν στρατιωτικὴν ζωὴν, καὶ ἀρματωμένοι ὤμοσαν αἰώνιον πόλεμον κατὰ τῶν τυράννων. Ὁ τύπος τοῦ ὄρκου αὐτοῦ ἀναφέρεται εἰς τὸν Θούριον ὡς ἑξῆς:

ᾠ Βασιλεῦ τοῦ Κόσμου, ὀρκίζομαι σὲ Σὲ
στὴν γνώμην τῶν Τυράννων νὰ μὴν ἐλθῶ ποτέ!

.....

Ἐν ὄσῳ ζῶ στὸν κόσμον, ὁ μόνος μου σκοπός,
γὰ νὰ τοὺς ἀφανίσω, θὲ νὰ ᾿ναι σταθερός.

.....

Κι' ἂν παραβῶ τὸν ὄρκον ν' ἀστράψ' ὁ Οὐρανὸς
καὶ νὰ μὲ κατακάμῃ νὰ γένω σὰν καπνός!

Ἡ στενὴ σχέσις ἢ συνδέουσα τὴν μετάφρασιν τοῦ ταξιδίου τοῦ Ἀναχάρσιδος ἀφ' ἑνός, τοῦ Πολιτεύματος ἀφ' ἑτέρου καὶ τέλος τῆς Χάρτας τῆς Ἑλλάδος, ἐπισημαίνεται εἰς τὴν ἀπὸ 28ης Δεκεμβρίου 1797 ἐκθεσιν τῆς Αὐστριακῆς Ἀστυνομίας, συνταχθεῖσαν μετὰ τὴν σύλληψιν τοῦ Ρήγα: Τὸ βιβλίον Ἀναχάρσις ἦτο προωρισμένον νὰ δειξῇ εἰς τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος πόσον μεγάλη ἦτο ἄλλοτε ἢ πατρὶς του ἢ ὑπάρχουσα προκλήρυξις ἔμελλε νὰ ὑποδείξῃ πῶς θὰ ἀποτινάξουν τὸν τυραννικὸν ζυγὸν διὰ τῆς χρησιμοποίησεως τῶν λαϊκῶν δικαιωμάτων καὶ δυνάμεων καὶ πῶς θὰ ἐπανεέλθουν εἰς τὸ ἄλλοτε μεγαλεῖον... Ὁ Ρήγας Βελεστινῆς... ἐζήτησε νὰ παρασκευάσῃ τὸ κύριον σχέδιον του διὰ τοῦ ἐντεῦθεν (: ἐκ Βιέννης) ἐξαποσταλέντος Χάρτου (: δηλ. τῆς Χάρτας) τὸν ὅποιον ἐδῶ ἐπεξεργάσθη καὶ ὁ ὅποιος παρίστανε τὸ μεγαλεῖον τῆς Ἑλλάδος¹.

Κατὰ τὴν αὐτὴν περίπου χρονικὴν περίοδον, κατὰ τὴν ὁποίαν ὁ Ρήγας καταστρώνει τὸ πολιτικὸν του πρόγραμμα, ὁ Κοραΐς μεταφράζει τὸ Περὶ ἀδικημάτων καὶ ποινῶν σύγγραμμμα τοῦ Καίσαρος Βεκκαρίου, κατὰ τὴν ἐκδοσιν Βενετίας (1774). Ἡ μετάφρασις, ἂν καὶ ἔτοιμος πρὸ πολλοτάτων ἐτῶν, κυκλοφορεῖ μόλις τὸ 1802, ἀφιερῶται δὲ τῇ νεοπαγῇ τῶν Ἑπτὰ Νήσων Ἑλληνικῇ Πολιτείᾳ διὰ τὰς χρηστὰς ἐλπίδας.

Εἰς τὸν πρόλογον αὐτῆς ὁ Κοραΐς ἀναφέρει ὅτι ἀπέβλεπεν εἰς τὸ νὰ δώσῃ εἰς τοὺς συμπατριῶτας του μετρίαν εἰδῆσιν τῆς πολιτικῆς (ἐπιστήμης) καὶ νὰ διεγείρῃ τοὺς νέους τοῦ Ἑλληνικοῦ γένους εἰς ζῆλον τῆς προγονικῆς αὐτῶν δόξης, διὰ τῆς παραθέσεως τῶν πολιτικῶν γνωμῶν πολλῶν παλαιῶν

1. Βλ. Κ. Ἀμάντου, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περὶ Ρήγα Βελεστινῆ, Ἀθήναι, σ. 29.

φιλοσόφων καὶ νομοθετῶν καὶ νὰ καταδείξῃ ὅτι τὰ πρῶτα σπέρματα καὶ στοιχεῖα τῶν ἐπιστημῶν ἐγεννήθησαν εἰς τὴν Πατρίδα των καὶ σώζονται εἰς τὰ βιβλία τῶν Ἑλληνικῶν συγγραφέων. Εἶναι καταισχύνῃ, παρατηρεῖ, ὅτι ἐνῶ οἱ ξένοι τὰ φυτεύουν, τὰ καλλιεργοῦν, τὰ ἀξιάζουν εἰς μεγάλα δένδρα καὶ τρέφονται μὲ τοὺς καρπούς των, ἡμεῖς μὴδὲ νὰ ἐξεύρωμεν, ὅτι αὐτὰ εἶναι προγονικὴ ἡμῶν κληρονομία.

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ἐνῶ ὁ Κοραῆς καὶ οἱ ἄλλοι ὄπαδοι τῆς κινήσεως τοῦ διαφωτισμοῦ εἶχον προσπαθῆσαι νὰ ἀνασυνδέσουν τὴν ἐποχὴν των πρὸς τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα, διὰ μέσου τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης, δὲν εἶχον ἐν τούτοις κατορθῶσαι νὰ προσδώσουν εἰς αὐτὴν συγκεκριμένον θεωρητικὸν ἢ πρακτικὸν περιεχόμενον, δυνάμενον νὰ χρησιμεύσῃ εἰς τὴν συγκρότησιν τοῦ Νεοελληνικοῦ Κράτους. Μὲ ἄλλους λόγους ὁ Ρήγας, ἐνῶ ἀνήκει καὶ αὐτὸς εἰς τὸν κύκλον τῶν διαφωτιστῶν τοῦ Γένους, ἐν τούτοις διαφέρει κατὰ τοῦτο: ὑπῆρξε διορατικώτερος καὶ πολιτικώτερος.

Ἡ περὶ ὀρθοῦ λόγου διδασκαλία τὴν ὁποίαν ἐκήρυττον οἱ ὄπαδοι τοῦ διαφωτισμοῦ, ἐκφράζουσα τὸ πνεῦμα τοῦ Φυσικοῦ δικαίου, ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐθεμελιούντο τὰ ἀτομικὰ δικαιώματα τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, δὲν προσέθεσέ τι τὸ νέον - πέραν τῆς συνταγματικῆς αὐτῶν κατοχυρώσεως εἰς ὅ,τι ἦτο ἤδη γνωστὸν ἐκ τῆς ἐμπειρίας τοῦ λαϊκοῦ δικαίου, εἰς τὰ πλαίσια τοῦ ὁποίου ἀνεπτύχθη καὶ ἤμικασε τὸ ἀντιπροσωπευτικὸν σύστημα, τὸ ὁποῖον διεῖπε τὸν δημόσιον βίον τῶν κοινοτήτων. Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον διέστελλε σαφῶς τὸ ἐθιμικὸν ἑλληνικὸν τοῦ γαλλικοῦ δημοσίου δικαίου ἦτο, ὅτι τοῦτο παρεῖχεν εἰς τὰ ἄτομα τὴν κατοχύρωσιν τῶν πολιτικῶν καὶ ἀτομικῶν δικαιωμάτων, τῆς ὁποίας ἐστερεῖτο τὸ ἑλληνικὸν ἐθιμικόν, ἕνεκα τῆς συνεχιζομένης Ὀθωμανικῆς τυραννίας.

Αὕτη μόνον διὰ τῆς συγκροτήσεως δημοκρατικοῦ Κράτους ἦτο δυνατόν νὰ ἀναγνωρισθῇ καὶ κατοχυρωθῇ. Ἡ μορφή ὅμως τοῦ Κράτους τούτου δὲν ἠδύνατο νὰ βασισθῇ εἰς τὰ κατεστημένα ἐν Ἀνατολῇ καὶ Κεντρικῇ Εὐρώπῃ πρότυπα, διότι ἡ δημοκρατία ἦτο δι' αὐτὰ ἔννοια ἀνύπαρκτος. Παρὰ ταῦτα, ὑπὸ τὰς τότε κρατούσας διεθνεῖς συνθήκας, μόνον ἡ πρὸς τὰς ἀρχὰς τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως στροφή, ἠδύνατο νὰ προσφέρῃ τὴν μορφήν τοῦ πολιτεύματος ἐκείνην ἢ ὁποία θὰ ἐξησφάλιζε τὰ ἐπὶ τοῦ ὀρθοῦ λόγου θεμελιούμενα πολιτικὰ καὶ ἀτομικὰ δικαιώματα

Πέραν τούτου, τὰ ἐμπειρικῶς ἀναγνωριζόμενα ὑπὸ τῶν κοινοτήτων δικαιώματα, ἐστεροῦντο θεωρητικῆς ὑποδομῆς ἢ ὁποία, ὑπὸ τὸ τότε κρατοῦν πολυκρατικὸν κοινοτικὸν σύστημα ἦτο δύσκολον νὰ κατασκευασθῇ. Ἡ Ἐκκλησία, ἐξ ἄλλου, ἢ ὁποία λόγῳ τῆς συγκεντρωτικῆς αὐτῆς κοσμοθεωρίας θὰ ἠδύνατο νὰ ἀναλάβῃ τὴν προστασίαν καὶ κατοχύρωσιν τῶν ἀτομικῶν καὶ πολιτικῶν δικαιωμάτων, ἀντεστρατεύετο εἰς ταῦτα διὰ λόγους ἐνδογενεῖς καὶ

ἔξωγενεῖς. Ἐνδογενεῖς, διότι συνέχιζε τὴν πολιτικὴν παράδοσιν τοῦ Βυζαντιανοῦ Κράτους, ἐξωγενεῖς δὲ διότι ἐξηρτᾶτο ἐκ τοῦ Κυριάρχου, ἐφαρμόζοντας ἀντὶ τῆς Ἐλευθερίας τὴν Αὐθαιρεσίαν καὶ ἀντλοῦντος δημοσιονομικὰ ὠφέλη ἐκ τῆς θρησκευτικῆς διαφοροποιήσεως μεταξὺ Μουσουλμάνων καὶ Χριστιανῶν.

Κατὰ ταῦτα, ἐνῶ ὑφίστατο ἐν πλήρει ἐξελιξεί διαμορφωμένη ἀλλ' ἀντιλεγόμενη πολιτικὴ πραγματικότητα, δὲν εἶχε ἀκόμη διαπλασθῆ πολιτικὴ θεωρία ἱκανὴ νὰ ἀξιοποιήσῃ τὰς δυνάμεις αὐτὰς τῶν ὑποδούλων, διὰ τοῦ συγκερασμοῦ τῶν μεταξὺ των ἀντιθέσεων.

Τὸ κενὸν αὐτὸ ἀγωνίζεται νὰ καλύψῃ ὁ Ρήγας ὄχι μόνον ἑναρμονίζων, ἀλλ' ὑπερακοντίζων τὰς ἀντιλεγόμενας αὐτὰς πολιτειακὰς κοσμοθεωρίας, διὰ τοῦ *Πολιτεύματος* του, συνδυάζων τὴν θεωρίαν πρὸς τὴν πρᾶξιν¹.

Τὸ Κράτος τοῦ Ρήγα διαφέρει τοῦ πολυεθνικοῦ Κράτους τῆς Ἐκκλησίας καὶ τοῦ μονοκρατικοῦ Κράτους τῶν κοινοτήτων, διότι θεμελιούται ἐπὶ τῆς συμμετοχῆς ὅλων τῶν ὑποδούλων ἐθνοτήτων, βάσει τῆς γενικῆς ρήτρας τῆς ἰσότητος - ἀλληλεγγύης τῶν ἀποτελουσῶν αὐτὸ ὁμάδων, ἀνεξαρτήτως ἐθνικῆς προελεύσεως ἢ θρησκευτικῆς πεποιθήσεως.

Ἐνῶ δὲ εἶναι μονοκρατικόν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι προβλέπεται ἐνιαία διοικητικὴ ἀρχή (καὶ τῆς Πατρίδος ἕνας νὰ γένη ἀρχηγός: *Θούριος*), ἔχει χαρακτηριστῆρα ὑπερεθνικόν, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς καταργήσεως πάσης διακρίσεως μεταξὺ τῶν συγκροτούντων αὐτὸ ἐξ ἐπόψεως φυλῆς, θρησκείας, χρώματος καὶ γλώσσης Ἐπὶ τὸ περιεχόμενον τοῦτο συνδέεται πρὸς τὴν ἰδέαν τῆς *Οἰκουμεινικότητος* τοῦ πολυεθνικοῦ Κράτους τῆς Ἐκκλησίας, ἀναπροσαρμοζομένην πρὸς τὰς διὰ τοῦ νέου *Πολιτεύματος* δημιουργουμένας συνθήκας διὰ τῆς καταργήσεως τῶν θρησκευτικῶν διακρίσεων, ἐπὶ τῶν ὁποίων ἐθεμελιούτο τὸ Κράτος τοῦ Γένους. Τοιοῦτοτρόπως ὁ συνέχων τοῦτο δεσμὸς τῆς κοινῆς θρησκείας, διευρύνεται διὰ τοῦ δεσμοῦ τοῦ κοινουῦ τόπου (*Πατρίς*) καὶ τοῦ κοινουῦ συμφέροντος (κατάλυσις τῆς *Τυραννίας* - ἀνάκτησις τῆς Ἐλευθερίας).

Ὁ δημοκρατικὸς χαρακτῆρ τοῦ Κράτους τοῦ Ρήγα θεμελιούμενος ἐπὶ τῶν κλασσικῶν ἰδανικῶν, ἀνασυνδέεται πρὸς τὸ πολυκρατικὸν Κράτος τοῦ Ἑθνους, εἰς τὸ ὁποῖον ἴσχυεν, ὅπως εἶδομεν ἤδη, τὸ ἀντιπροσωπευτικὸν σύστημα, μὲ τὴν διαφορὰν ὅτι ὁ Ρήγας ἐφαρμόζει τὸ σύστημα τοῦτο ἐπὶ ὑπερεθνικοῦ πεδίου, διευρύνων οὕτω τὸν μονοεθνικὸν χαρακτῆρα τοῦ Κράτους τοῦ Ἑθνους.

Ἡ πρὸς τὰ κλασσικὰ ἰδανικὰ ἀνασύνδεσις ἐπιδιώκεται εἴτε ἀμέσως, διὰ τῆς εἰσδοχῆς θεσμῶν κατὰ τὰ κλασσικὰ πρότυπα: (*σεισάχθεια* - κατάργησις χρεῶν), εἴτε ἐμμέσως, διὰ τῆς παραδοχῆς τῶν γενικῶν ρητρῶν τοῦ ἑλληνι-

1. Βλ. *μελέτην μου*, Ρήγας Βελεστινῆς, ἀνωτ., σσ. 710 ἐπ.

κοῦ δικαίου ὡς αὐται διεμορφώθησαν εἰς τὰς Διακηρύξεις τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως (ὁμόνοια, ἐλευθερία, ἰσότης, ἀλληλεγγύη, δικαιοσύνη).

Ἡ συχνή ἀναφορὰ καὶ συσχέτισις τοῦ Ρήγα πρὸς τὸν Κοραῖν ἐπιχειρεῖται ἐδῶ, ὄχι βεβαίως διότι δὲν ὑπῆρξαν καὶ ἄλλοι, μάλιστα δὲ σημαίνοντες ἐκπρόσωποι τοῦ διαφωτισμοῦ ἀλλὰ κυρίως ἐπειδὴ ἐκάτερος ἀποτελεῖ ἀντιπροσωπευτικὸν πρότυπον, ἐκφράζον τὴν συνισταμένην τῶν δύο βασικῶν ψυχολογικῶν κατηγοριῶν τῶν *ραγιάδων*, ὅπως αὐταὶ εἶχον, κατόπιν μακρᾶς προεργασίας, διαμορφωθῆ ἕκ τῆς Τουρκικῆς κατακτήσεως, κατὰ τὴν ἐξεταζομένην ἀποφασιστικὴν περίοδον τῆς ἱστορίας μας: τῆς σκέψεως (Κοραῖς) καὶ τῆς δράσεως (Ρήγας). Ἐνῶ ὁ Ρήγας ἤντηε ἀπὸ τὸν Φωτισμὸν (σκέψιν), ὁ Κοραῖς ἔτεινε πρὸς τὴν Ἐπανάστασιν (δράσιν). Ἀπόδειξις τούτου εἶναι ἡ πλήρης συμπαράστασις τοῦ κατὰ τὴν σύλληψιν καὶ τὸ μαρτύριον τοῦ Ρήγα, καθὼς καὶ ἡ εὐθύς μετὰ τὴν ἔκρηξιν τῆς Ἐπαναστάσεως ἐκδηλωθεῖσα πρόθεσις τοῦ πρὸς μέθεξιν: *εἴκοσι ἔτη ἡλικίας ὀλιγότερα ἂν εἶχα, οὔτε θεοὶ οὔτε δαίμονες ἤθελαν μ' ἐμποδίσειν.*

Πρόδρομοι τῆς ἀνθρωπιστικῆς κινήσεως δύνανται νὰ χαρακτηρισθοῦν φωτισμένοι Ἱεράρχαι, ὡς ὁ Κύριλλος Λούκαρις (1572-1638), ὁ ὁποῖος συνειδητοποιεῖ τὴν ἐνότητά τῆς ἑλληνικῆς πολιτιστικῆς παραδόσεως καὶ ὁ Δοσίθεος Ἱεροσολύμων (1641-1707), ὁ ὁποῖος συνδυάζει τὴν θρησκευτικὴν πίστιν μὲ τὴν ἀνθρωπιστικὴν παιδείαν. Βραδύτερον ἢ ἀνθρωπιστικὴ σκυτάλη θὰ περιέλθῃ εἰς χεῖρας προοδευτικῶν Φαναριωτῶν ὅπως οἱ Μαυροκορδάτοι καὶ ὁ Ἀλέξανδρος Ὑψηλάντης, ἢ ὁ Δημήτριος Καταρτζῆς - Φωτιάδης, καθὼς καὶ ἄλλων ἐπιφανῶν λογίων. Συνειδητοποιεῖται βαθμηδὸν ἡ ἀνάγκη τῆς πνευματικῆς ἀνασυνδέσεως πρὸς τὰ κλασσικὰ ἰδανικὰ καὶ τῆς ἀναπροσαρμογῆς πρὸς τὰ πνευματικὰ ρεύματα τῆς φωτισμένης Εὐρώπης. Ὅσον περισσότερον ὅμως διαδίδονται τὰ νέα ἰδανικά, τόσο ὀλιγότερον ἢ Ἐκκλησία αἰσθάνεται ἑαυτὴν ἀσφαλῆ, ὡς θεματοφύλαξ τῆς συντηρητικῆς Βυζαντιακῆς παραδόσεως. Ὁ Μεθόδιος Ἀνθρακίτης, ἀφοῦ ἐπιχειρήσει νὰ διαδόσῃ τὰ νέα φιλοσοφικὰ δόγματα «τοὺς νόμους τοὺς φυσικοὺς», θὰ ἀποκηρύξῃ τὰς ἀρχὰς του, κατόπιν ἐπεμβάσεως τοῦ Πατριαρχείου (1723). Ὁ Ἰώσηπος Μοισιόδαξ θὰ προσπαθῆσῃ συστηματικώτερον νὰ μύσῃ τοὺς συγχρόνους του πρὸς τὰ νεώτερα φιλοσοφικὰ ρεύματα, ἀλλὰ θὰ συναντήσῃ καὶ αὐτὸς τὴν ἀντίδρασιν τῆς Ἐκκλησίας, ἢ ὅποια ἐνοχλεῖται ἀπὸ τὰς νέας αὐτὰς τάσεις. Ὁ Εὐγένιος Βούλγαρης καὶ ὁ Νικηφόρος Θεοτόκης εἶναι φορεῖς τοῦ συντηρητικοῦ πνεύματος τῆς Ἐκκλησίας, τὸ ὅποιον ἐντεινόμενον θὰ στραφῆ τελικῶς διὰ τοῦ Ἀθανασίου Παρίου, τοῦ ἀνωτάτου συντάκτου τῆς *Πατρικῆς Διδασκαλίας*, τοῦ Μιχαὴλ Περδικάρη καὶ ἄλλων ἀντιδραστικῶν, κατὰ τῶν νέων ἰδεῶν, τῶν ὁποίων ἀντιπροσωπευτικοὶ φορεῖς καθίστανται ὁ Ρήγας καὶ ὁ Κοραῖς.

Ἄν, κατόπιν τῶν ἀνωτέρω, ἠθέλομεν νὰ ἐντάξωμεν τὴν προσπάθειαν

τοῦ Ρήγα εἰς τὰ πλαίσια τῆς ἐποχῆς του θὰ ἔπρεπε νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψιν μας τὰ ἑξῆς:

Κατὰ τὸ δεύτερον ἡμισυ τοῦ 18ου αἰῶνος, οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες εἶχον κατορθώσει, ἀξιοποιοῦντες τὴν πικρὰν ἐμπειρίαν των, νὰ διαμορφώσουν συλλογικὴν περὶ δικαίου συνείδησιν θεμελιουμένην ἐπὶ τῶν ἐπιβιουσῶν γενικῶν ρητρῶν τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου καὶ νὰ συγκροτήσουν συμπαγεῖς καὶ αὐτάρκεις πολιτικὰς ἢ οἰκονομικὰς ἐνότητας, αἱ ὁποῖαι ἐπὶ τῇ βάσει τοῦ ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος ἐξελιίσσοντο συνεχῶς, τείνουσαι νὰ ἐνταχθοῦν εἰς εὐρύτερα πολιτικὰ ἢ οἰκονομικὰ συστήματα¹.

Οἱ τρεῖς βαθμοὶ τῆς τοπικῆς αὐτοδιοικήσεως (κοινότης-ἐπαρχία-νομός) ἀποδεικνύουν τὴν ἐπὶ πολιτικοῦ πεδίου ἐκδηλουμένην προσπάθειαν σταδιακῆς ἐνοποιήσεως. Αἱ κωδικοποιήσεις τοῦ λαϊκοῦ δικαίου ἐκφράζουν τὸ πνεῦμα τῆς αὐτονομίας καὶ αὐταρκειας, τὸ ὁποῖον διέπει τὰς κοινότητας. Ἡ δὲ μετάφρασις καὶ χρησιμοποίησις τοῦ Γαλλικοῦ Ἑμπορικοῦ Κώδικος, πραγματοποιηθεῖσα ὀλίγον βραδύτερον (1817-1820), μαρτυρεῖ ὅτι ἡ τάσις ἐντάξεως τῶν οἰκονομικῶν συσσωματώσεων (συντροφοναντῶν, συντροφιῶν, συντεχνιῶν) εἰς τὴν γαλλικὴν δικαιοταξίαν, εἶχεν ἤδη ἀρχίσει ἐνωρίτερον.

Μὲ ἄλλους λόγους, οἱ ὑπόδουλοι Ἕλληνες εἶχον ἐμπλακῆ εἰς τὴν διαδικασίαν ἐκσυγχρονισμοῦ των. Αὕτη ὅμως ὑφίστατο ἀνάσχεσιν, ὀφειλομένην εἰς τὴν διάσπασιν τῆς ἐνότητος τῆς πολιτιστικῆς των κληρονομίας, ἡ ὁποία δὲν εἶχε κατορθώσει νὰ ἐξεύρη κατάλληλον πολιτικο-κοινωνικὸν πρότυπον πρὸς συντονισμένην ἐπιδίωξιν τῶν κοινῶν σκοπῶν.

Γ' Ἡ διεργασία ἐκσυγχρονισμοῦ, ὡς ὄργανον πραγματώσεως τῆς πολιτικῆς Ἑλευθερίας

Εἰδικώτερον: Τὸ καθεστῶς τῆς τυραννίας, παρὰ τὴν χαρακτηρίζουσαν αὐτὸ ἀνασφάλειαν, παρεῖχεν ἐν τούτοις ἓνα *minimum* δυνατότητος πρὸς ἀνάπτυξιν τῶν πολιτιστικῶν, πολιτικῶν καὶ οἰκονομικῶν ἀναπροσαρμογῶν.

Αἱ ἀναπροσαρμογαὶ ὅμως αὐταί, σταδιακῶς πραγματοποιιοῦμεναι, εἶχον ἀνάγκην ἐνὸς εὐρυτέρου σχήματος εἰς τὸ ὁποῖον αἱ ἐπὶ μέρους προσπάθειαι θὰ ἠδύναντο, συντονιζόμεναι, νὰ ἐνταχθοῦν καὶ νὰ συγκροτήσουν ἐνιαῖον καὶ αὐτόνομον πολιτικο-κοινωνικὸν σύνολον.

Ἡ ἄμεσος φορολογικὴ ἐξάρτησις τῶν ἐπὶ μέρους ὁμαδώσεων (θρησκευτικῶν, πολιτικῶν, οἰκονομικῶν) ἐκ τοῦ Κυριάρχου, διαμορφωθεῖσα καὶ αὕτη σταδιακῶς, εἶχε διαφοροποιήσει τὰς δυνάμεις τῶν ὑποδούλων καὶ εἶχεν ὁδη-

1. Βλ. μελέτην μου, Ἑλλήνων Συσσωματώσεις κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, Ἀθήναι 1958, passim.

γήσει εἰς διάπλασιν ἀντιλεγομένης πολιτειακῆς ἰδεολογίας ἐκ μέρους τῶν δύο κυρίων φορέων τῆς ἑλληνικῆς πολιτιστικῆς παραδόσεως: Τῆς συντηρητικῆς Ἐκκλησίας καὶ τῶν προοδευτικῶν κοινοτήτων. Ἐκαστος τῶν φορέων τούτων ἔτεινε κατὰ διάφορον τρόπον εἰς τὴν ἐπιδίωξιν τοῦ κοινοῦ σκοποῦ: τὴν κατάλυσιν τῆς Τυραννίας καὶ τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ἐλευθερίας.

Ἐνῶ δηλαδὴ ἡ Ἐκκλησία ἐφήρμοζε πολιτικὴν διαβρώσεως τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας, ἐκ τῆς ὁποίας προσδοκοῦσε τὴν ἀνάκτησιν τῆς Ἐλευθερίας, ἄνευ ἐπαναστάσεως, αἱ κοινότητες ἀπέβλεπον εἰς κατάλυσιν τῆς τυραννίας διὰ δυναμικῆς ἐνεργείας.

Ἡ ἀντιλεγομένη αὐτὴ κοσμοθεωρία ἐδημιούργει μοιραίως κατάστασιν ἀμφιβολίας καὶ ἀνασφαλείας. Ἐφ' ὅσον δὲν ὑφίσταντο ψυχολογικαὶ προϋποθέσεις, ἐξασφαλίζουσαι κλίμα σταθερότητος καὶ ἀσφαλείας, κατὰ τὴν ἐν ἐξελίξει εὐρισκομένην διαδικασίαν ἐκσυγχρονισμοῦ, δὲν ἠδύνατο βεβαίως νὰ γίνῃ λόγος περὶ δυνατότητος συντονισμένης ἐπαναστατικῆς πρωτοβουλίας, δυναμένης νὰ ὀδηγήσῃ εἰς κατάλυσιν τοῦ Ὄθωμανικοῦ ζυγοῦ.

Ἡ ἀνασύνδεσις πρὸς τὰς κλασσικὰς ἑλληνικὰς ἀξίας, ἐφ' ὅσον δὲν ἐνισχύετο καὶ δὲν συνεπληροῦτο ὑπὸ μιᾶς πολιτικῆς θεωρίας, δυναμένης νὰ ὑποδείξῃ πρότυπον πολιτεύματος πρὸς μίμησιν, προσιδιάζοντος πρὸς τὴν ὑφισταμένην ἱστορικὴν πραγματικότητα, ὡς ἤδη ἀνωτέρω ἐτονίσθη, δὲν ἐπῆρκει. Ἐντεῦθεν ἡ δημιουργία ἀσταθοῦς κλίματος εἰς τοὺς πολιτικοὺς προσανατολισμούς, τὸ ὁποῖον ἐνισχύετο ἀπὸ τὸ σύμπλεγμα τοῦ ραγιαδισμοῦ. Κυριώτερα χαρακτηριστικὰ γνωρίσματα τούτου ὑπῆρξαν ἄφ' ἑνὸς μὲν ἡ ἔλλειψις αὐτοπεποιθήσεως, ὀδηγοῦσα εἰς παθητικὴν ἀντιμετώπισιν τῆς πραγματικότητος (:ἐθελοδουλεία), ἄφ' ἑτέρου δὲ ἀπεγνωσμένη δυναμικὴ ἐπιδίωξις τῆς Ἐλευθερίας, διὰ μερικῆς ἐνόπλου ἀνταρσίας (ἀρματολοὶ - κλέφτες, κουρσάροι).

Ἡ ἀνεκτίμητος συμβολὴ τοῦ Ρήγα ἐγκρατεῖται ἀκριβῶς ὅτι παρέσχεν εἰς τὸ ὑπόδουλον Ἔθνος τὰ θεωρητικὰ καὶ πρακτικὰ μέσα πρὸς ἐπιτυχίαν τοῦ ἐκσυγχρονισμοῦ του. Προσέφερεν δηλαδὴ ἄφ' ἑνὸς μὲν πολιτικὸν σύστημα: «Διοίκησιν», ἀξιοποιοῦν τὴν ἐν ἐξελίξει εὐρισκομένην πολιτιστικὴν διεργασίαν ἐκσυγχρονισμοῦ, ἐπὶ τῇ βάσει τῆς ὑφισταμένης ἱστορικῆς πραγματικότητος, διὰ τοῦ συγκερασμοῦ τῶν ἑλληνικῶν καταβολῶν πρὸς τὰς ξενικὰς ἐπιδράσεις, ἄφ' ἑτέρου δὲ πρακτικὸν μέσον: τὸ ψυχολογικὸν στοιχεῖον τῆς σταθερότητος-ἀσφαλείας, τὸ ὁποῖον ἐξεπήγαζεν ἀπὸ τὸ ὑπ' αὐτοῦ, ἀναπλασθὲν συναίσθημα αὐτογνωσίας-αὐτοπεποιθήσεως. Τοῦτο θεμελιωθὲν ἐπὶ τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἀναμορφωθείσων ἐσωτερικῶν πολιτιστικῶν προϋποθέσεων (ἀλληλεγγύη ὑποδούλων - κοινὸς σκοπός), ἀπετέλει δυναμικὸν παράγοντα πρὸς συντονισμόν τῆς προσπαθείας τῶν ἐπὶ μέρους ομάδων καὶ ἐπομένως ἐξάριετον ὄπλον πρὸς καταστολὴν τῆς τυραννίας.

Διὰ τοῦ Ρήγα ἡ διεργασία ἐκσυγχρονισμοῦ, ἀναμορφουμένη ἐπὶ τῇ βάσει

τῶν ἐσωτερικῶν καὶ ἐξωτερικῶν πολιτιστικῶν προϋποθέσεων, εἰσέρχεται ἀσφαλῶς εἰς τὸ τελικὸν στάδιον ἀνελιξέως τῆς. Διότι ἡ συνέχουσα τοὺς ὑποδούλους ἀμφιβολία - ἀνασφάλεια, δηλαδή ἡ ἀνάσχεσις-ἀδράνεια, μετουσιώνεται δημιουργικῶς εἰς ἐμπνέουσαν πεποιθήσιν-ἀσφάλειαν, δηλαδή ἀνάτασιν - δρᾶσιν.

IV. ΕΚΤΑΣΙΣ ΤΗΣ ΚΟΣΜΟΘΕΩΡΙΑΣ ΤΟΥ ΡΗΓΑ

Α' Ἄμεσοι καὶ ἔμμεσοι ἐπιδράσεις

Ἡ κατόπιν προδοσίας σύλληψις (20 Δεκεμβρίου 1797), ἐν συνεχείᾳ δὲ θανάτωσις τοῦ Ρήγα καὶ τῶν συνεργατῶν του (24 Ἰουνίου 1798), ἐματαιώσαν τὴν πραγματοποίησιν τοῦ σκοποῦ του. Ἡ κατάσχεσις δὲ καὶ ἡ καταστροφή τῶν ἐπαναστατικῶν του ἐντύπων ὑπὸ τῆς Αὐστριακῆς Ἀστυνομίας, ἡ ὁποία τὰ ἐχαρακτήρισεν ὡς παραδοξότατα βιβλία περιέχοντα δηλητηριώδεις ἀρχάς, κατέστησεν ἀδύνατον τὴν μεταξύ τῶν συγχρόνων του διάδοσιν τῶν ἰδεῶν του ἐν ταῖς λεπτομερείαις των.

Ἐν τούτοις τὸ ἔργον καὶ τὸ μαρτύριόν του ἐνέπνευσαν καὶ ἐνεψύχωσαν τοὺς ὑποδούλους Ἑλληνας. Ὑπῆρξαν μία φωτεινὴ ἀστραπή, ἡ ὁποία διέρρηξε τὸ ἔρεβος τῆς δουλείας καὶ κατηύγασε μὲ τὴν λάμψιν τῆς τὸν δρόμον πρὸς τὴν Ἐλευθερίαν, προετοιμάσασα διὰ τῆς Φιλικῆς Ἑταιρείας τὴν ἔκρηξιν καὶ ἐπιτυχίαν τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821.

Τὸ ἐπαναστατικὸν κήρυγμα τοῦ Ρήγα προεκάλεσε τὴν ἀμεσον ἀντίδρασιν τοῦ Κλήρου. Εἰς ψευδωνύμως ἐκδοθὲν φυλλάδιον, ὑπὸ τὸν τίτλον «Διδασκαλία πατρικὴ», ὑποστηρίζεται ὅτι ὁ κύριος διὰ τὴν φύλαξιν καὶ αἰθίς ἀλώβητον τὴν ἁγίαν καὶ ὀρθόδοξον πίστιν ἡμῶν τῶν εὐσεβῶν ... ἤγειρεν ἐκ τοῦ μηδενὸς τὴν ἰσχυρὰν αὐτὴν βασιλείαν τῶν Ὁθωμανῶν ἀντὶ τῆς τῶν Ρωμαίων ἡμῶν βασιλείας¹. Ἐν ἐπιμέτρῳ δὲ ὁ πρωτοψάλτης τῆς Μεγάλῆς Ἐκκλησίας Ἰακωβάκης, ἀντιτάσσει εἰς τὸ σάλπισμα τῆς Ἐλευθερίας τὸ κήρυγμα τῆς ἐθελοδοουλείας διὰ στίχων πολιτικῶν: Ἐκαστος ἐν ᾧ ἐκλήθη, ἐκεῖ καὶ μενέτω | καὶ πρὸς ἣν ὑπόκειται βασιλείαν μὴ ἀντιτεϊτέτω (...) Αὐτὰ ἄς τὰ φυλάξωμεν, θεὸν ἄς φοβηθῶμεν | καὶ εἰς τὸν βασιλέα μας πιστῶς ὑποταχθῶμεν².

1. Διδασκαλία πατρικὴ, συντεθεισα παρὰ τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου τῆς ἁγίας πόλεως Ἱερουσαλήμ κτθ' Ἀνθίμου, εἰς ἀφέλειαν τῶν ὀρθοδόξων Χριστιανῶν.. ἐν Κωνσταντινουπόλει ἀψζη' (1798), σσ. 10 ἐπ., ἐπανεκδοθεῖσα ὑπὸ Γ. Βαλέτα, Ἀδελφικὴ διδασκαλία πρὸς τοὺς εὐρισκομένους κατὰ πᾶσαν τὴν ὀθωμανικὴν ἐπικράτειαν Γραικοὺς, εἰς ἀντίρρησιν κατὰ τῆς ψευδωνύμως ἐν ὀνόματι τοῦ Μακαριωτάτου Πατριάρχου Ἱεροσολύμων, ἐκδοθείσης ἐν Κωνσταντινουπόλει Πατρικῆς Διδασκαλίας, ἐν Ρώμῃ, (1798): Ἀθῆναι, 1949, σσ. 29 ἐπ.

2. Ἐνθ' ἀνωτ., σσ. 23 ἐπ. (ἐκδ. Βαλέτα, σ. 38). Τὸ κήρυγμα τῆς ἐθελοδοουλείας εὔρε

Στηλιτευῶν τὸν συγγραφέα τῆς *Πατρικῆς Διδασκαλίας* ὡς *μωρόν, κακόφρονα καὶ ἐχθρόν ἐπίσημον, καὶ τοῦ γένους τῶν Γραικῶν καὶ τῆς θρησκείας*, ὁ Κοραῆς δημοσιεύει κατὰ τὸ αὐτὸ ἔτος τὴν *Ἀδελφικὴν Διδασκαλίαν*, ὑπεραμυνόμενος τοῦ Ρήγα καὶ τῶν συντρόφων του: *Παρίστανται ἴσως ταύτην τὴν ὥραν δέσμιοι ἔμπροσθεν τοῦ τυράννου, οἱ γενναῖοι οὗτοι τῆς ἐλευθερίας μάχουρες. Ἴσως ταύτην τὴν ὥραν καταβαίνει εἰς τὰς ἱερὰς κεφαλὰς των ἡ μάχαιρα τοῦ δημίου, ἐκχέεται τὸ γενναῖον Ἑλληνικὸν αἷμα ἀπὸ τὰς φλέβας των καὶ ἴπταται ἡ μακαρία ψυχὴ των, διὰ τὰ νὰ ὑπάγῃ νὰ συγκατοικήσῃ μὲ ὄλων τῶν ὑπὲρ ἐλευθερίας ἀποθανόντων τὰς αἰοιδίμους ψυχάς¹. Διακηρύσσων δὲ ὅτι οἱ τυραννόμενοι... ἔχουσι τὸ ἀναπαλλοτριωτὸν δικαίωμα τοῦ νὰ ζητῶσι παντοίους τρόπους, διὰ τὰ διαρρήξωσι τὸν ζυγὸν τῆς τυραννίας, καὶ νὰ ἀπολάβωσι πάλιν τὸ πολῦτιμον αὐτὸ δῶρον, τὸ αὐτεξούσιον, προτρέπει εἰς γενναίαν ἀντίστασιν².*

Μετὰ τὸ μαρτύριον τοῦ Ρήγα, ὁ Πατριάρχης Γρηγόριος ὁ Ε', δι' ἐγκυκλίου πρὸς τὸν Σμύρνης Ἀνθιμον, ἀπὸ 1ης Δεκεμβρίου 1798, ὑπὸ τὸν τίτλον *Κατάκρισις φυλλαδίου νέα πολιτικῆ διοικήσις*, ἐντέλλεται τὴν καταστροφὴν τῶν ἀντιτύπων τῆς προκηρύξεως: *Ἐντελλόμεθα σφοδρῶς... νὰ μὴν παραπέσῃ τοιοῦτον σύνταγμα εἰς ἀνάγνωσιν τῶ Χριστιανικῶν.. λαῶν... ὅτι πλήρες τυγχάνει ἐκ τῶν δολερῶν αὐτοῦ ἐνοιῶν τοῖς δόγμασι τῆς ὀρθοδόξου ἡμῶν πίστεως ἐναντιούμενον³.*

Κατὰ τῶν προτροπῶν αὐτῶν τῆς ἐθελοδοουλείας ἀνταπεξέρχεται ὁ Κοραῆς, ὁ ὁποῖος διὰ σειρᾶς ὄλης μαχητικῶν κηρυγμάτων ἀγωνίζεται νὰ κρατήσῃ ἀσβεστον τὴν φλόγα τοῦ πυρσοῦ τῆς Ἑλευθερίας τὴν ὁποῖαν ἤναψεν ὁ Ρήγας, καθοσιώσας αὐτὴν διὰ τῆς θυσίας του⁴.

Ἰπὸ τὴν ἄμεσον ἐπίδρασιν τοῦ Ρήγα τελεῖ ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς

καὶ ἄλλους μιμητάς. Ὁ πρωτομάρτυς τῆς ἐλευθερίας χαρακτηρίζεται ὑπὸ μὲν τοῦ καλογήρου Κυρίλλου ὡς *διεφθαρμένος τὴν φρένα... ὡς παράφρων*, ὁ ὁποῖος *κακῶς ὡς κακὸς τὸ ζῆν ἀπεστέρηται*, ὑπὸ δὲ τοῦ Μιχ. Περδικάρη ὡς *ψευδοφιλέλληνα*, βλ. Κ. Δημαρᾶ, *Ἱστορία τῆς νεοελληνικῆς λογοτεχνίας*, ἄ.τ. 1968⁴, σ. 174. Θεώρησιν βλ. εἰς Δ. Ζακυθνοῦ, *Ἡ Τουρκοκρατία*, Ἀθήναι 1957, σσ. 82 ἐπ.

1. *Ἐνθ' ἄνωτ.*, σ. IV-V, ἐκδ. Βαλέτα, σ. 19.

2. *Ἐνθ' ἄνωτ.*, σ. 49. ἐκδ. Βαλέτα, σ. 59.

3. βλ. Γ. Παπαδοπούλου - Γ. Ἀγγελοπούλου, *Τὰ κατὰ τὸν αἰοιδίμον... πατριάρχην Γρηγόριον τὸν Ε'*, τ. 2, Ἀθήναι 1866, σ. 498.

4. *Ἄσμα Πολεμιστήριον τῶν ἐν Αἰγύπτῳ περὶ ἐλευθερίας μαχομένων Γραικῶν*, Ἐν τῇ κατ' Αἰγυπτὸν Ἑλληνικῇ τυπογραφίᾳ (πράγματι ὁμως εἰς Παρίσιους) ΑΩ (1800)· *Σάλπισμα Πολεμιστήριον...* Ἐν Ἀλεξανδρείᾳ... (1801)· *Ἐπίμνημα περὶ τῆς παρούσης καταστάσεως τῶν Ἑλλήνων*, ἐκδοθὲν γαλλιστὶ τὸ 1803. καὶ ἐπανειλημμένως κατόπιν ἐκτυπωθὲν ἑλληνιστί· *Τὶ πρέπει νὰ κάμωσιν οἱ Γραικοὶ εἰς τὰς παρούσας περιστάσεις; Διάλογος δύο Γραικῶν κατοίκων τῆς Βενετίας, ὅταν ἤκουσαν τὰς λαμπρὰς νίκας τοῦ Αὐτοκράτορος Ναπολέοντος, Βενετία (πράγματι ὁμως εἰς Παρίσιους) 1805.*

τῆς Ἑλληνικῆς Νομαρχίας, ἀφιερωθείσης εἰς τὸν τύμβον τοῦ μεγάλου καὶ ἀειμνήστου Ἑλληνοῦ Ρήγα τοῦ ὑπὲρ τῆς σωτηρίας τῆς Ἑλλάδος ἐσφαγιασθέντος. Καὶ ὁ ὑπὸ τίτλος τοῦ βιβλίου τούτου, ἐκδοθέντος «ἐν Ἰταλίᾳ» τὸ 1806, «Λόγος περὶ ἐλευθερίας», εἶναι χαρακτηριστικὸς.

Πρόκειται περὶ ἑνὸς ὑποτυπώδους δοκιμίου πολιτικῆς ἐπιστήμης, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς, σχεδιάζει μορφήν πολιτεύματος καὶ ὑποδεινώνει τὸν τρόπον καὶ τὰ μέσα διὰ τῶν ὁποίων θὰ ἐπιτευχθῆ ἡ ἀνάγκη τῆς Ἑλευθερίας. Τὸ πολίτευμα δὲ τοῦτο ἀποβλέπει εἰς τὴν κατάργησιν πάσης μορφῆς καταπίεσεως ἢ δουλείας, διὰ ἀνατροπῆς τῆς Τυραννίας, δι' αὐτοδυναμίου ἐπαναστατικῆς ἐνεργείας. Βασίζεται ἐπὶ τῶν ἀρχῶν τῆς ἐλευθερίας, ὁμοιότητος (: ἰσότητος) καὶ τῆς δικαιοσύνης, ὡς ἐκφράσεων τῆς ἀφηρημένης ἐννοίας τοῦ νόμου, ὁ ὁποῖος θὰ ὑποκαταστήσῃ τὴν αὐθαιρέσιαν καὶ θὰ ἀνασυνδέσῃ τὴν νέαν Πολιτείαν πρὸς τὴν κλασσικὴν ἀρχαιότητα, τῆς ὁποίας τὸ πνεῦμα ἐπιβιοῖ εἰς τὰ σύγχρονα ἔθνη τῶν Ἑλλήνων.

Τὸ Κράτος τὸ ὁποῖον ὄραματίζεται ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς ἔχει στενώτερον περιεχόμενον ἐκεῖνου τοῦ Ρήγα, διότι προβλέπεται νὰ συγκροτηθῆ ἐξ Ἑλλήνων μόνον. Ἐνῶ ὅμως ὁ ἐπιδιωκόμενος σκοπὸς εἶναι πολιτικός, ἡ ἔλλειψις γνώσεων τῆς πολιτικῆς ἐπιστήμης ὀδηγεῖ τὸν συγγραφεὰ νὰ χρησιμοποίησῃ τὸν ἀδόκιμον ὄρον Νομαρχία, πρὸς ὑποδήλωσιν τοῦ κατὰ τὰ ἄλλα συγκεχυμένου καὶ ἀσαφοῦς χαρακτῆρος τοῦ σχεδιαζομένου Κράτους, τὸ ὁποῖον ἐν τούτοις θὰ ἀποτελῆ ἐκφρασιν τῆς Ἑλευθερίας: Ἡ ἐλευθερία εἶναι ἡ ὑπακοή εἰς τοὺς νόμους καὶ ἐν ἐνὶ λόγῳ ἄλλο δὲν εἶναι ἡ ἐλευθερία παρὰ αὐτὴ αὕτη ἡ Νομαρχία, δηλαδὴ ἡ διὰ τοῦ νόμου ἐπὶ τῆς Ἑλευθερίας θεμελιουμένη συγκρότησις Κράτους, εἰς τὸ ὁποῖον τὸ ἀτομικὸν θὰ ταυτίζεται μὲ τὸ συλλογικὸν συμφέρον.

Ἡ Νομαρχία, Ἀρχὴ τῶν Νόμων δηλαδὴ, παρίσταται ὡς ἀντίθετος ἔννοια τῆς Ἀναρχίας, τῆς Μοναρχίας καὶ τῆς Τυραννίας. *Εἰς τὴν ἀναρχίαν ὃ Ἕλληνας ἐλεύθεροι εἶναι μόνον οἱ ἰσχυρότεροι· εἰς μὲν εἰς τὴν Μοναρχίαν, οὐδεὶς δὲ εἰς τὴν Τυραννίαν καὶ ὅλοι εἰς τὴν Νομαρχίαν ... ὡσὰν ὅπου ὅλοι κοινῶς τὴν ἀφιέρωσαν εἰς τοὺς νόμους τοὺς ὁποίους διέταξαν αὐτοὶ οἱ ἴδιοι καὶ ὑπακούοντάς τους καθεὶς, ὑπακούει εἰς τὴν θέλησίν του καὶ εἶναι ἐλεύθερος.*

Κεντρικὸς στόχος τοῦ συγγραφέως εἶναι συγκρότησις Κράτους δικαίου, ἀποτελοῦντος τὴν δεοντολογικὴν κατάληξιν τῶν τριῶν πλημμελῶν μορφῶν διοικήσεως (Ἀναρχία - Μοναρχία - Τυραννία). Ἡ Νομαρχία εἶναι δυνατὸν νὰ πραγματοποιηθῆ εἴτε ὑπὸ δημοκρατικόν, εἴτε ὑπὸ ἀριστοκρατικόν καθεστῶς. Ἐπειδὴ δὲ εἰς τὰς δύο αὐτὰς διοικήσεις σώζεται ἡ ἐλευθερία, ἀδιάφορος εἶναι ἡ ἐκλογή.

Αἱ ἰδέαι αὐταὶ ἐμπνέονται ἀπὸ τὸν Θούριον. Καὶ ἐκεῖ, ὅπως καὶ ἐδῶ, ὁ νόμος παρίσταται ὑπὸ ἀφηρημένην ἔννοιαν: Ὁ Νόμος νᾶν ὁ πρῶτος καὶ

μόνος ὁδηγός (χωρὶς νὰ γίνεται λόγος περὶ συγκεκριμένης μορφῆς τοῦ πολιτεύματος) ἢ τονίζονται αἱ ἀρνητικαὶ ἐπιπτώσεις τῆς πικρῆς σκλαβιάς, καὶ τῆς ἀναρχίας: γιατί κι' ἡ ἀναρχία ὁμοιάζει τῇ σκλαβιά, νὰ ζοῦμε σὰ θηρία εἰν' πλιὸ σκληρῇ φωτιά.

Εἰς ἀμφοτέρως ἡμῶς τὰς περιπτώσεις τὸ ἀποτέλεσμα εἶναι τὸ αὐτό: τυραννία καὶ ἀναρχία καθιστοῦν τὸν ἄνθρωπον «θηρίον».

Ὅπως ὁ Ρήγας ἐσχεδίαζε τὴν Νέαν Πολιτικὴν Διοίκησιν πρὸς κατοχύρωσιν τῆς Ἐλευθερίας, οὕτω καὶ ὁ συγγραφεὺς τῆς Νομαρχίας ἀναζητεῖ εἰς αὐτὴν μίαν νέαν διοίκησιν, διότι εἶναι ἡ καλλιοτέρα καὶ ἀρμοδιότερα πρὸς τὸ ἡμέτερον εἶ ζεῖν.

Ἡ ἰδιαιτέρως σημασία τῆς Ἑλληνικῆς Νομαρχίας ἐγκεῖται εἰς τὸ ὅτι ἀποδεικνύει τὴν ἔκτασιν τῆς πολιτικῆς ἀκτινοβολίας τοῦ Ρήγα, δέκα μόλις ἔτη μετὰ τὴν ἀποτυχίαν τῆς προσπαθείας του. Εἰς αὐτὴν ἀπαντῶμεν πολλὰς ἀπὸ τὰς κεντρικὰς ἰδέας του. Τὸν ἄσβεστον διὰ τὴν Ἐλευθερίαν πόθον, τὴν ἀνασύνδεσιν πρὸς τὸ ἐνδοξον παρελθόν, τὸ κήρυγμα κατὰ τῆς ἐθελοδοουλείας, τὸ διδάγμα τῆς αὐτογνωσίας, τὴν πίστιν τῆς δι' αὐτοδυνάμου ἐνεργείας ἀνακτῆσεως τῆς Ἐλευθερίας, τὸν ἐπαναπατρισμὸν τῶν Ἑλλήνων τοῦ ἐξωτερικοῦ, τὴν ἀναγνώρισιν τῶν βασικῶν ἀτομικῶν δικαιωμάτων, τὴν διαπίστωσιν τῆς ἐσωτερικῆς διαβρώσεως καὶ παρακιῆς τῆς Ὀθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας κ.ἄ..

Ὁ ἀνώνυμος συγγραφεὺς τῆς Νομαρχίας, ἐνῶ δὲν ἀγνοεῖ τὸ ἔργον τοῦ Ρήγα, ὡς σύνολον, δὲν φαίνεται νὰ ἠδυνήθη νὰ τὸ χρησιμοποίησιν διότι, ὡς ἀνωτέρω ἐλέχθη, τὰ ἐπαναστατικοῦ περιεχομένου ἔργα του κατεσχέθησαν καὶ κατεστράφησαν ὑπὸ τῆς Αὐστριακῆς Ἀστυνομίας. Ἐμπνέεται κυρίως, ἂν μὴ ἀποκλειστικῶς, ἐκ τοῦ Θουρίου, καὶ βασιζει ἐπ' αὐτοῦ τὴν πολιτικὴν του θεωρίαν. Εἰς δύο περιπτώσεις ἡμῶς προχωρεῖ ἐπέκεινα τῶν θέσεων τοῦ Ρήγα. Στηλιτεύει τὸ ἀμαθὲς ἱερατεῖον, ὡς διδάσκον τὴν ἐθελοδοουλείαν, καὶ δυσπιστεῖ πρὸς πᾶσαν μορφήν ξενικῆς βοήθειας, φοβούμενος ἐξ αὐτῆς ὑποκατάστασιν τῆς τυραννίας¹.

Ἐκ τῶν προπαγανδιστικῶν καὶ ἐπαναστατικῶν ἔργων τοῦ Ρήγα, μόνον ὁ Θούριος ἀπεσπάσθη τῶν γαμφῶν ὀνύχων τῆς Αὐστριακῆς Ἀστυνομίας. Διαδοθεὶς ἀμέσως ἀπὸ στόματος εἰς στόμα καὶ περιβαλλόμενος ἀπὸ τὸν στέφανον τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα καὶ τῶν συντρόφων του, ἐξηπλώθη ὅπου ἔπαλλεν ἑλληνικὴ καρδιά καὶ κατέστη τὸ Εὐαγγέλιον τῆς Ἐθνεγερσίας.

Αἱ πρῶται ἐπίσημοι μαρτυρίαι περὶ ἀπαγγελίας τοῦ Θουρίου, ἀπὸ αὐτὸν τοῦτον τὸν Ρήγαν, περιλαμβάνονται εἰς ἐκθέσεις τῶν ἀρμοδίων αὐστρια-

1. Ἑλληνικὴ Νομαρχία, ἐκδ. Ν. Τωμαδάκη, Ἀθήναι 1948, σσ. 113 ἐπ.· 141 ἐπ.· 165 ἐπ.· 189 ἐπ.

κῶν ἀρχῶν, ἀπὸ 28ης καὶ 29ης Δεκεμβρίου 1797, πρὸς τὴν Αὐτοκράτορα Φραγκῖσκον, ἀποσταλείσας μετὰ τὴν σύλληψιν τοῦ Ρήγα καὶ πρὸ τοῦ μαρτυρίου του. Εἰς αὐτὰς ἀναφέρεται ὅτι κατὰ Σεπτέμβριον τοῦ αὐτοῦ ἔτους ὁ Ρήγας εἰς τὴν ἐν Τεργέστη οἰκίαν τοῦ Εὐστρατίου Ἀργέντη ἐτραγοῦδησεν ἕνα τραγοῦδι ὑπὲρ τῆς ἐλευθερίας καὶ ἐχόρευσεν ἐπὶ τῇ εὐκαιρίᾳ περὶ τὴν τράπεζαν¹.

Ἦσαν τὰ πρῶτα βήματα τοῦ χοροῦ τῆς Ἐλευθερίας, τὸν ὁποῖον ἐπέπρωτο νὰ διακόψῃ στραγγαλισθεὶς μετὰ τῶν συντρόφων του εἰς τὸ Βελιγράδιον ὑπὸ τῶν Τούρκων (24 Ἰουνίου 1798).

Ὅμως ἡ μεγάλη προσταγὴ τοῦ Θουρίου, δὲν κατέστη δυνατὸν νὰ ἀποπνιγῇ. Εἶχεν ἀντιγραφῆ, ζῶντος ἔτι τοῦ Ρήγα, ὑπὸ τοῦ Γεωργίου Θεοχάρη καὶ εἶχε διασωθῆ εἰς τὴν μνήμην τοῦ συναγωνιστοῦ του Χριστοφόρου Περραιβοῦ, ὁ ὁποῖος καὶ τὸν ἐξετύπωσε κατὰ τὸ 1798 ἐν Κερκύρα². Ὀλίγον μεταγενεστέρα μαρτυρία ἐκ Πελοποννήσου, ἀποκαλύπτει τὴν ἔκτασιν τῆς ἀκτινοβολίας τοῦ Θουρίου. Ἕνας Τούρκος, ἀκούγοντας νὰ ψάλλεται ὁ Θούριος, ἐρωτᾷ ἕνα συμπατριώτην του περὶ τίνος πρόκειται καὶ αὐτὸς τοῦ ἀπαντᾷ: *τίποτε οἱ Ρωμοὶ τραγουδοῦν τὸν ὕμνον στὴν καινούργια Παναγία τους πὸν τὴν λέν Ἐλευθερία*³. Ὁ Περραιβὸς γράφει ὅτι οἱ Ἕλληνες κατὰ τὸ 1821 ἀνέλαβον ἀποφασιστικῶς τὸν ὑπὲρ Ἀνεξαρτησίας ἀγῶνα ἄδοντες ὀμοθυμαδὸν τὸν Θούριον ὕμνον. Κατὰ τὴν Ἐπανάστασιν ὁ λαϊκὸς στιχοουργὸς Παναγιώτης Κάλλας, ὁ γνωστὸς ὡς Τσομπανᾶκος, ἐνθουσιάζει τοὺς ὑπὲρ τῆς Ἐλευθερίας ἀγωνιζομένους μὲ στίχους τοὺς ὁποίους ἐμπνέεται ἀπὸ τὸν Θούριον.

Ὡς πότε, ὡς πότε στὲς σπηλιές
καὶ εἰς τῶν Τούρκων τὲς δουλιές;
Ἔως πότε Τυραννία;
Ζήτω ἡ Ἐλευθερία!

Β' Σταδιακὴ πραγμάτωσις τῶν δραματισμῶν τοῦ Ρήγα

Τὸ ἀγωνιστικὸν πνεῦμα τοῦ Ρήγα ἐμπνέει κατὰ τὴν περίοδον τῆς Ἐπαναστάσεως⁴, ἀλλὰ καὶ μετὰ, στιχοουργοὺς ὡς τὸν Ἰ. Ρίζον Νερουλόν, Παναγιώ-

1. Βλ. Ἀμάντου, ἐνθ' ἄνωτ., σσ. 31 καὶ 35.

2. Χριστοφόρου Περραιβοῦ, Σύντομος βιογραφία τοῦ αἰοδίδμου Ρήγα Φεραίου τοῦ Θετταλοῦ, Ἀθῆναι 1860, σ. 39.

3. Ν. Δραγοῦμη, Ἱστορ. Ἀναμνήσεις, τ. 2, 1925², σ. 70· Δημαρᾶ, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 175.

4. Ν. Καμαριανοῦ, Ἄσματα καὶ πονημάτια διαφόρων. Chansons et opuscules de l'Hétairie publiés à Jassy en 1821, Bucarest 1966. Βλ. ἐπίσης: Ο. Fűves, The Phi-

την Ἀνδρόνικον, Στέφανον Κανέλλον, Κ. Κοκκινιάκη, Σπυρίδωνα Τρικούπη, Π. Σοφριανόπουλον, Γεώργιον Κλεάνθη, Σπύρον Μπουγιουκλήν, Ἰούλιον Τυπάλδον καὶ ἄλλους αἱ ὁποῖοι συνθέτουν «Θουρίους»¹.

Τὰ ἀπομνημονεύματα τοῦ σημαίνοντος Φιλικοῦ Ἀθανασίου Ξοδίου, ὑπὸ τὸν τίτλον *Πρόοδος τῆς Ἑταιρείας τῶν Φιλικῶν ἐν τῇ Ἐπαναστάσει*, τελειωθέντα τὸ 1840, ἀρχίζουσιν μὲ τὴν ζωντανὴν ἀνάμνησιν καὶ παρουσίαν τοῦ Ρήγα: *Νεφέλη ἑωθινή, ἐπισιμάζουσα τὸν ἀστέρα τῆς Ἐλευθερίας, ἐφέλκευ μὲν καθ' ὅλας τὰς ἐποχὰς τὸν φυσικὸν χαρακτήρα καὶ τοὺς νόας τῶν Ἑλλήνων πρὸς τὸν διαναρασμὸν τοῦ ἀστέρος, ἡ δὲ τοῦ ἀθανάτου Ρηγὸς σάλπιγγε, τῷ ἰδίῳ αἵματι σαλπίασα τὸ διαφανὲς τοῦ ἀστέρος, ἐνεφύτρωσεν εἰς τὰς καρδίας τῶν εὐαισθήτων Ἑλλήνων «ἐλευθερίαν ἢ θάνατον»².*

Ἐπίδρασις τοῦ Ρήγα παρατηρεῖται καὶ εἰς *Τὸ ἐντελέστερον σχέδιον Συντάγματος τῆς ἐν Βυζαντίῳ μελλούσης Ἑλληνικῆς Αὐτοκρατορίας*, ἐκδοθὲν ὑπὸ Π. Καλεβρᾶ, ἐν Ἀθήναις τὸ 1861, σ. 10.

Τὸ ἄρθρον 1 τοῦ ἐν λόγῳ σχεδίου Συντάγματος διαλαμβάνει: *Τὸ Ἑλληνικὸν Ἔθνος... κηρύττεται ἐλεύθερον πάσης καὶ οἰασθήποτε ἐσωτερικῆς καὶ ἐξωτερικῆς δυναστείας καὶ ἐπιρροῆς ἐτέρου πολιτεύματος, κληρονόμον τῆς Τουρκικῆς Αὐτοκρατορίας κατὰ τὰ φυσικὰ αὐτοῦ ἀνεγνωρισμένα ὄρια... μὲ τὴν ἐπωνυμίαν Ἑλληνικὴ Αὐτοκρατορία, μὲ πρωτεύουσαν τὴν... πόλιν τῶν βασιλέων ἀπάντων³.*

Ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν περίοδον τῆς ἐξορμήσεως τῆς Φυλῆς, πρὸς πραγμάτων τῶν προαιωνίων πόθων τῆς, ὁ Παλαμᾶς, εἰς τοὺς «Βωμοὺς» του (1915), φαντάζεται τὸν ξενητεμένον μεγαλομάστρυρα νὰ ἐπιστρέφῃ εἰς τὴν Ἐλευθέραν

Iliki Hetairia of Rhigas and the Greeks of Pest, «Balkan Studies», τ. 12 (1976), σσ. 117-122· *Al. Elian*, Sur la circulation manuscrite des écrits politiques de Rhigas en Moldavie, «Rev. Roumaine d'Histoire», τ. 1 (1962), σσ. 479-497.

1. *Δημαρᾶ*, ἐνθ' ἄνωτ., σ. 246 ἐπ.

2. *Α. Βρανούση - Ν. Καμαριανού*, Ἀθανασίου Ξοδίου, Ἡ Ἑταιρεία τῶν Φιλικῶν καὶ τὰ πρῶτα συμβάντα τοῦ 1821, «Δημοσιεύματα τοῦ Μεσαιωνικοῦ Ἀρχείου τῆς Ἀκαδημίας Ἀθηνῶν», Ἀθῆναι 1964, σ. 3.

3. *Ἀκριβοδῶρητο ἀστέρι τῆς λευτεριάς*, ἀποκαλεῖ τὸν Ρήγαν ὁ *Κωστῆς Παλαμᾶς* τὸ 1886, εἰς τὸ ποίημά του «Ἀστέρι», τοῦ ὁποῖου αἱ τελευταῖαι στροφαὶ ἐνθυμίζουσιν τὴν ἀποστροφὴν τοῦ Ξοδίου πρὸς τὴν φωτεινὴν μορφήν τοῦ Ρήγα:

Γιατὶ ἡ πατρίδα μας πρὶν σὰν ἀγέρι
ριχτῆ ξανάβοντας κάθε φωτιά
βλέπει τ' ἀπόκρυφο τὸ ἴδιο ἀστέρι
ἔπου τοῦ Ρήγα τῆς εἶδε ἡ ματιά.

(:Ἀμάντου, Ἀνέκδοτα ἐγγράφα, σ. κθ').

3. Τὴν ὑπόδειξιν ὀφείλω εἰς τὴν κ. Ν. Ντάνοβα.

Πατρίδα, διὰ τὰ εὐφρανθῆ ἀπὸ τὰ ἔνδοξα κατορθώματα τῶν παλληκαριῶν, ποῦ ἐνεπνεύσθησαν ἀπὸ τὸ σάλπισμά του καὶ κατέστησαν, ὅπως ἐκεῖνος τὸ εἶχεν ὀραματισθῆ, «διαφεντευτὲς τῆς πολιτείας»:

*Πατριδολάτρη σαλπικτὴ μεγαλομάρτυρα. Ἦρθεν
ἦρθε τῆς δόξας ὁ καιρὸς. Ὡς πότε παλληκάρια;
Δὲ ζοῦν τὰ παλληκάρια πιά θεριά σ' ἐρμῆς καὶ σπήλια
τῆς πολιτείας διαφεντευτὲς, τοῦ θρόνον ἐν' ἀντιστύλια
..... Ἐσητημένε μήπως
μᾶς στέλνεις χαιρετίσματα; Μηνᾶς τὸ γυρισμό σου;
Τῆς δόξας ἦρθεν ὁ καιρὸς, ὡς πότε παλληκάρια;*

Ἐκ τῶν ἀνωτέρω προκύπτει ὅτι ἡ ἀκτινοβολία τοῦ Ρήγα ἐκπέμπεται κυρίως καὶ κατ' ἐξοχὴν ἀπὸ τὸν *Θούριον* τὸν μέτριον αὐτὸν ἀπὸ ποιητικῆς ἐπόψεως παιᾶνα, ὁ ὁποῖος ὅμως πάλλεται ἀπὸ μίαν *μεγάλην προσταγὴν*: Τὸ κήρυγμα τῆς Ἑλευθερίας ὑπὸ τὴν εὐρυτέραν τοῦ ὄρου ἔννοιαν.

Πράγματι ὁ *Θούριος* δὲν εἶναι μόνον ἐπαναστατικὴ προκήρυξις καὶ ἐκλαϊκευμένον διάγραμμα τῶν πολιτικῶν ἐπιδιώξεων τοῦ Ρήγα. Εἶναι ἓνα ὑπερήφανον μῆνυμα πλήρες ψυχικοῦ μεγαλείου, βασιζόμενον εἰς τὰς ἀνθρωπιστικὰς ἀξίας τοῦ ἑλληνικοῦ πνευματικοῦ πολιτισμοῦ. Ἐνα μεγαλόπνευστον κήρυγμα, εἰς τὸ ὁποῖον ἐξαιρέται ἡ ἀνθρωπίνῃ ἀξιοπρέπεια καὶ προβάλλεται ἡ ἀνδρεία, ἡ λεβεντιά, ὡς ἡ κατ' ἐξοχὴν ἀρετὴ τῶν γενναίων, ἡ καταξιώνουσα τὴν Ἑλευθερίαν ὡς πρωταρχικὸν σκοπὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἀνώτερον καὶ αὐτῆς τῆς ζωῆς.

Εἰς τὸν *Θούριον* ἡ ἰδέα τῆς Ἑλευθερίας, ὡς ἰδέα μητέρα, ἀγκαλιάζει ὅλους τοὺς σκλάβους, ὅλους τοὺς ἀνθρώπους, καὶ τοὺς συνδέει μεταξὺ τῶν διὰ τοῦ δεσμοῦ τοῦ κοινοῦ τόπου - πατρίδος καὶ τοῦ κοινοῦ σκοποῦ: καταλύσις τῆς τυραννίας - ἀνάκτησις τῆς Ἑλευθερίας, οἱ ὁποῖοι συντρίβουν τὰ δεσμὰ τῆς δουλείας.

Τὸ κοινὸν πεπρωμένον τῶν ὑποδοῦλων ἐνέπνευσεν εἰς τὸν Ρήγαν τὴν διεύρυνσιν τῆς ἐννοίας τῆς *κοινοτικῆς ἀρετῆς*, ἡ ὁποία ἐθεμελιόυτο, ὅπως εἶδομεν, ἐπὶ τοῦ εἰς τὰ πλαίσια τοῦ κοινοτισμοῦ διαμορφωθέντος κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν ἀντιπροσωπευτικοῦ συστήματος.

Ἐπὶ τῇ βάσει τῆς λειτουργίας τούτου ὁ Ρήγας προσέβλεπεν εἰς τὴν ἐκλογὴν *συμβούλων προκομμένων με πατριωτισμόν... εἰς ὅλα τὰ δίδουν ὀρισμόν*. Ἄνεγνώριζε δηλαδὴ εἰς εὐρυτάτην ἑκτασιν, ἀνεξαρτήτως θρησκείας φυλῆς, χρώματος, τὸ δικαίωμα τῆς αὐτοδιοικήσεως καὶ αὐτοδιαθέσεως, τὸ ὁποῖον ἐξέφραζεν μίαν ἄλλην γενικὴν ρήτραν τοῦ ἑλληνικοῦ δικαίου τὴν αὐτονομίαν.

Τοῦτο προϋποθέτει σεβασμὸν καὶ ἀναγνώρισιν τῶν βασικῶν ἀνθρωπίνων δικαιωμάτων - προνομίων τῶν ἀνέκαθεν θεωρητικῶς ἀναγνωριζομένων, ἀλλὰ

πρακτικῶς μὴ πλήρως ἐφαρμοζομένων εἰς τὴν Ἀνατολήν. Ἡ γεφύρωσις πρὸς τὴν Δύσιν πραγματοποιεῖται διὰ τῆς συνταγματικῆς των κατοχυρώσεως.

Τὰ δικαιώματα ταῦτα εἶχον συμφώνως πρὸς τὰς Διακηρύξεις τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως περιεχόμενον στενόν, ἰσχύοντα ὑπὲρ ἀτόμων.

Τὰ δικαιώματα ὁμοῦς τὰ ὅποια διακηρύσσονται εἰς τὸν Θούριον, δὲν εἶναι δικαιώματα ἀτόμων μόνον. Καταξιώνονται, πέραν καὶ αὐτῶν ἀκόμη τῶν ριζοσπαστικῶν διὰ τὴν ἐποχὴν των Διακηρύξεων τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, εἰς δικαιώματα ομάδων, προσλαμβάνουν κοινωνικὸν περιεχόμενον καὶ ἐκτείνονται εἰς τὰ τέσσαρα ἄκρα τοῦ ὀρίζοντος τείνοντα νὰ ἐγγίσουν τὸ ἄπειρον:

*Σ' Ἀνατολὴ καὶ Δύση καὶ Νότον καὶ Βοριά
γιὰ τὴν Πατρίδα ὅλοι νά'χωμεν μιὰ καρδιά
στὴν πίστιν του καθένας ἐλεύθερος νὰ ζῆ
στὴν δόξαν τοῦ πολέμου νὰ τρέξωμεν μαζί,
Βουλγάροι κι' Ἀρβανῖτες, Ἀρμένιοι καὶ Ρωμιοί,
ἀράπηδες καὶ ἄσπροι, μὲ μιὰ κοινὴ ὁρμὴ,
γιὰ τὴν Ἐλευθερίαν νὰ ζώσωμεν σπαθί
πῶς εἴμαστ' ἀντρειωμένοι παντοῦ νὰ ξακουστῆ.*

Ἀντιστοιχοῦς διατάξεις συναντῶμεν εἰς τὰ ἄρθρα 118-121 τῆς Ἀρχῆς τῆς Νομοθετημένης Πράξεως, διὰ τῶν ὁποίων ρυθμίζονται αἱ διεθνεῖς σχέσεις τῆς Δημοκρατίας, ἀναγνωρίζεται δὲ ἡ νομικὴ ὑπόστασις τοῦ Διεθνoῦς Δικαίου, θεμελιουμένη ἐπὶ τῆς ἀρχῆς τῆς αὐτονομίας. Παραλλήλως δὲ διασφαλίζεται ἡ διπλωματικὴ ἀσυλία καὶ ἡ ἐλευθερὰ ἐμπορικὴ ἐπικοινωνία μὲ τοὺς ἄλλοδαπούς.

Κατὰ ταῦτα ὁ Ρήγας, καταργῶν τὰς θρησκευτικὰς φυλετικὰς καὶ κοινωνικὰς διακρίσεις, ἀναγνωρίζων, ὄχι μόνον ὑπὲρ τῶν ἀτόμων ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τῶν ομάδων, δικαιώματα αὐτοδιαθέσεως καὶ αὐτοδιοικήσεως, καταξιῶν τὴν ἀνδρείαν ὡς τὴν κατ' ἐξοχὴν ἀρετὴν τῶν γενναίων, καὶ ἀνάγων τὴν ἀνθρωπίνην ἀξιοπρέπειαν εἰς πολιτιστικὴν ἀξίαν, ἀρμόζει νὰ θεωρηθῆ ὄχι μόνον ὡς συνεχιστῆς, ἀλλ' ἀκόμη καὶ ὡς ἀναμορφωτῆς τῆς ἀνθρωπιστικῆς παραδόσεως.

Αὕτη διαπλασθεῖσα κατ' ἐπίδρασιν τοῦ ἑλληνικοῦ πνεύματος εἰς τὴν Δύσιν κατὰ τὸν Μεσαίωνα, ἐπηρέασε βαθύτατα τὰς ἀρχὰς τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, αἱ ὅποια διὰ τοῦ Ρήγα ἐνηρμονίσθησαν πρὸς τὴν ἐπιβιοῦσαν ἑλληνικὴν πολιτιστικὴν παράδοσιν, τῆς ὁποίας γνησίαν ἔκφρασιν ἀποτελεῖ ὁ Θούριος.

Ὑπὸ τὸ αὐτὸ ἀκριβῶς περιεχόμενον ἀναγνωρίζονται ὑπὲρ εὐρυτέρων ομάδων (κοινωνιῶν - κοινοτήτων) πολιτιστικὰ δικαιώματα διὰ τῶν ἄρθρων 20, 22, καὶ 27, τῆς Οἰκουμενικῆς Διακηρύξεως τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων,

τῆς ψηφισθείσης ὑπὸ τῆς Γενικῆς Συνελεύσεως τοῦ Ὄργανισμοῦ Ἑνωμένων Ἐθνῶν, εἰς Παρισίους τὸ 1948.

Ἐπὶ τὰς συνθήκας αὐτὰς ὁ Θεῦριος ἀποκτᾷ μετὰ ἓνα καὶ ἡμισυ αἰῶνα, παγκόσμιον ἐπικαιρότητα ὡς τὸ πρότυπον ἐπὶ τοῦ ὁποίου ἐθεμελιώθη ἡ σύγχρονος πολιτιστικὴ πραγματικότητα.

Περαίνοντες κατὰ τὸν σημερινὸν ἑορτασμὸν τῆς Ἐθνικῆς τῶν Ἑλλήνων Ἑορτῆς τὴν σύντομον αὐτὴν ἀξιολόγησιν τῆς προσπαθείας τοῦ Ρήγα καὶ συνειδητοποιοῦντες τὴν ἔκτασιν τῆς προσφορᾶς του εἰς τὴν ἰδέαν τῆς Ἐλευθερίας καὶ τῆς ἀνθρωπίνης ἀξιοπρεπείας, ὀφείλομεν νὰ στρέψωμεν δι' ἄλλην μίαν φοράν τὴν σκέψιν μας πρὸς τὴν φωτεινὴν μορφήν του καὶ ἀτενίζοντες αὐτὴν μὲ τὰ μάτια τῆς ψυχῆς μας, νὰ ὀλοκληρώσωμεν τὴν εἰκόνα ποῦ ἔπλασσε δι' αὐτὸν ὁ Παλαμᾶς εἰς τοὺς «Βωμούς» του, ὡς σπονδὴν εἰς τὴν μνήμην του:

*Ἀνθρωπολάτρη σαλπικτὴ μεγαλομάστουρα. ἦρθεν
ἦρθε καὶ γιὰ σένα τῆς παγκόσμιας δόξας ὁ καιρός.*

Θεῶλος καὶ πραγματικότητα
γύρω ἀπὸ τὸν Ρήγα

ΘΥΡΛΟΣ ΚΑΙ ΠΡΑΓΜΑΤΙΚΟΤΗΤΑ ΓΥΡΩ ΑΠΟ ΤΟΝ ΡΗΓΑ

Ὁ μῦθος καί ὁ θρύλος εἶναι πολιτιστικά φαινόμενα πού πηγάζουν ἀπό συλλογικά βιώματα. Ἀπομνημονεύοντας καί καταξιώνοντας ὑπαρξιακά, δηλαδή πραγματικά γιά τήν ὁμαδική ζωή περιστατικά, ὀλοκληρώνουν τήν κοσμογονική θεώρηση τῆς ὁμάδας καί προβάλλονται, ἀνασυνδεόμενα μέ τό παρελθόν καί τό παρόν, ὡς πρότυπα γιά τό μέλλον.

Μέ ἓνα τέτοιο πολιτιστικό φαινόμενο, αὐτό πού δημιουργήθηκε γύρω ἀπό τό Ρήγα Βελεστινλή θά σᾶς ἀπασχολήσω στή σημερινή σύντομη ἀνακοίνωσή μου. Θά προσπαθῶ, ἀναλύοντας καί ἐρμηνεύοντας ἀπό τή διπλή σκοπιά τῆς ἐποχῆς μας καί τῆς ἐποχῆς του», νά τό ἀντιπαραβάλω καί νά τό συσχετίσω μέ τήν πραγματικότητα.

Μέ τό μαρτυρικό του ὀλοκαῦτωμα ὁ Ρήγας ἐντάσσεται αὐτοδύναμα στήν περιοχή τοῦ θρύλου, πού θεμελιώνεται κατά κύριο λόγο ἐπάνω στόν Θούριο.

Ὡστόσο, τό ἐπαναστατικό αὐτό προσκλητήριο ἀποτελεῖ τό ἓνα μόνο σκέλος τῆς ἀναμορφωτικῆς του προσπάθειας. Τό ἄλλο, δηλαδή τό Σύνταγμα μέ τό ὁποῖο θεμελιώνεται θεωρητικά τό νέο Πολίτευμα, ἔμεινε, γιά τούς λόγους πού θά ἰδοῦμε στή συνέχεια, στήν ἀφάνεια.

Σύνταγμα καί Θούριος εἶναι δύο ἀλληλένδετα συνδεδεμένες ἔννοιες, πού ἀποβλέπουν ἀπό δύο κατευθύνσεις: τή θεωρητική-Σύνταγμα – καί τήν πρακτική-Θούριος – στήν πραγμάτωση τοῦ κοινού στόχου: τήν κατάλυση τῆς τυραννίας, τήν ἀνάκτηση τῆς Ἐλευθερίας καί τή συγκρότηση ἑνός ἀντιπροσωπευτικοῦ χαρακτηριστοῦ ὑπερεθνικοῦ Κράτους πού ν' ἀνταποκρίνεται στά ὀράματα τῶν ὑπόδουλων.

Γιά νά μπορέσουμε νά ἐκτιμήσουμε σωστά τήν ἀνεκτίμηση προσφορά τοῦ Ρήγα πρέπει νά τήν ἀξιολογήσουμε στά πλαίσια τῆς ἐποχῆς του.

Κοινός πόθος τῶν ὑπόδουλων ἦταν ἡ ἀνατροπή τῆς τυραννίας καί ἡ ἀνάκτηση τῆς ἐλευθερίας. Οἱ ἀλλεπάλληλες προσπάθειες, πού εἶχαν ὡς τότε ἀποτολμηθεῖ στηρίζονταν στήν ἐξωτερική καί κυρίως τή ρωσική βοήθεια. Ἡ ἐμφάνιση τοῦ Ναπολέοντα, ἐκφραστή ἀκόμη τότε τῶν ἐπαγγελιῶν τῆς Γαλλικῆς Ἐπανάστασεως ἀνατάραξε τήν ἰσορροπία τῶν δυνάμεων καί προβλημάτισε τούς ὑπόδου-

¹Ανακοίνωση στό Α' Ἐπιστημονικό Συνέδριο «Φεραῖ – Βελεστίνο – Ρήγας», Βελεστίνο 1986.

λους, σχετικά με τὴν παράταξη στὴν ὁποία συνέφερε νὰ ἐνταχθοῦν. Στὸ ἀναμεταξύ ἡ Ἐπανάσταση πού εἶχαν ὑποκινήσει οἱ Ρῶσοι με τοὺς Ὁρλώφ (1770-1774) εἶχε πιγεῖ στὸ αἷμα καὶ οἱ ἰσχυροὶ ἐξομάλυναν τὶς διαφορὲς τοὺς με τοὺς Τούρκους με τὶς συνθήκες τοῦ Σιστόβ (Αὐστρία-Τουρκία, 4 Αὐγ. 1791) καὶ τοῦ Ἰασίου (Ρωσία-Τουρκία, 9 Ἰανουαρίου 1792). Οἱ Ἕλληνες ἐγκαταλείφθηκαν στὴν τύχη τοὺς καὶ δοκίμαζαν γιὰ ἄλλη μιά φορά τὴν ἀπογοήτευση καὶ τὴν ἀπελπισία.

Μέσα στὸ ἀπύθμενο πέλαγος τῆς ἀπογνώσεως ἀρχίζουν σταδιακὰ νὰ ἀποκτοῦν αὐτογνωσία. Συνειδητοποιοῦν πὼς ἡ ἀνάκτηση τῆς Ἐλευθερίας ἔπρεπε νὰ βασισθεῖ ἀποκλειστικά στὶς δικές τοὺς δυνάμεις.

Στὰ βουνά τῆς Γούρας, τῆς ἐνδοχώρας τοῦ Βελεστίνου, ἡ λαϊκὴ συνείδηση διαπιστώνει ὅτι

*Ὁ ξένος ποτές τό καλό τοῦ ἄλλουνοῦ δέ θέλει
κι ἀλί πού καρτερεῖ νὰ φάει ἀπό ξένο καρβέλι
κι ἀλί πού καρτερεῖ νὰ πιεῖ ἀπό ξένο βουτσέλι¹*

Ἰδανικός διερμηνευτὴς τῆς πεποιθήσεως αὐτῆς ἀναδεικνύεται ὁ Ρήγας.

Δυναμικές ὁμάδες (πολιτικές, θρησκευτικές, οἰκονομικές, στρατιωτικές) πού βρίσκονταν σέ συνεχῆ διαμάχη με τὸν κατακτητὴ ὑπῆρχαν.² Τελοῦσαν ὅμως μεταξύ τοὺς σέ ἰδεολογικὴ ἀντίθεση, πού δυσχέραине ἢ τροχοπεδοῦσε τὴν συντονισμένη δράση τοὺς.

Ἄς δοῦμε ποιές ἦταν οἱ δυναμικότερες ἀπὸ τὶς ὁμάδες αὐτές καὶ ποιά ἦταν ἡ ἀντιλεγόμενη κοσμοθεωρία τοὺς.

Κατὰ τὴν Τουρκοκρατία διαμορφώθηκαν ἐμπειρικά δύο μορφές παρακράτους, πού λειτουργοῦσε στὰ πλαίσια τῆς Ὄθωμανικῆς Αὐτοκρατορίας καὶ πού βρίσκονταν σέ διάλεκτικὴ μεταξύ τοὺς ἀντίθεση.

Οἱ Κοινοῦτες εἶχαν διαμορφώσει τὸ παρακράτος τοῦ Ἔθνους, ἓνα ἀντιπροσωπευτικὸ δημοκρατικὸ σύστημα διακυβερνήσεως, πού εἶχε χαρακτήρα πολυκρατικὸ, μονοεθνικὸ, ἐπαναστατικὸ.

Ἡ Ἐκκλησία ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρά, συνεχίζοντας τὴν πολιτικὴ παράδοση τῆς Βυζαντινῆς Αὐτοκρατορίας εἶχε ἀναπτύξει μιά μορφή διακυβερνήσεως: τὸ παρακράτος τοῦ Γένους, πού εἶχε χαρακτήρα πολυεθνικὸ, μονοκρατικὸ, συντηρητικὸ. Ἔτσι διασπασμένος, ὁ πολιτικοκοινωνικὸς δυναμισμὸς τῶν ὑπόδουλων δέν προσφέρονταν βέβαια σάν ἀποτελεσματικὸ ὄργανο γιὰ τὴν ἀνάκτηση τῆς Ἐλευθερίας.

Ὁ Ρήγας ἦταν ἀπὸ τοὺς πρώτους πού συνειδητοποίησαν τὸ μειονέκτημα αὐτὸ καὶ προσπάθησε νὰ ἀναμορφώσει καὶ νὰ συντονίσει τὰ ἀντιλεγόμενα αὐτὰ στοιχεῖα, σέ μιά νέα μορφή κράτους πού ὁ ἴδιος ὀνόμασε Νέα Πολιτικὴ Διοίκηση τῶν ὑπόδουλων στὴν Ὄθωμανικὴ Αὐτοκρατορία πληθυσμῶν, ἐντάσσοντας τὸ

1. Βλ. Ἄστ. Ἀλεξάνδρου, Ἀνέκδοτον ποίημα περὶ τῆς ἐπαναστάσεως τοῦ Ὁρλώφ, Δελτίον τῆς ἐν Ἄλμυρῷ Φιλαρχαίου Ἐταιρείας τῆς Ὁρθρῆς, τεύχ. 6., Ἀθῆναι 1906, σ. 32.

2. Βλ. καὶ γιὰ τὰ ἐπόμενα: μελέτη μου, Ἑλλήνων Συσσωματώσεις κατὰ τὴν Τουρκοκρατίαν, Ἀθῆναι 1958.

κράτος αὐτό στήν Εὐρωπαϊκὴ δικαιοταξία καὶ προσδίδοντάς του ἀντί τῆς πολυκρατικῆς (Κοινοτήτες) ἢ πολυεθνικῆς (Ἐκκλησία) μορφῆς, ὑπερεθνικό, δηλαδή Οἰκουμενικό χαρακτήρα.

Ἔτσι, ἐνῶ ἀπὸ τὴν κοινοτικὴ παράδοση ἀντλοῦσε τὸν πλουραλιστικὸ πολυκρατισμὸ, ἀπὸ τὴν ἐκκλησιαστικὴ παράδοση δανείστηκε τὴν ἰδέα τῆς Οἰκουμενικότητας, τὴν ὁποία ἐντάσσοντας ὅπως συνάγεται ἀπὸ τὴ Χάρτα του, στὰ πλαίσια τῆς Μεγάλης Ἰδέας τῆς προσέδωσε χαρακτήρα ὑπερεθνικό.

Μιά ἀπὸ τίς αὐθεντικὲς μαρτυρίες γιὰ τὸ Ρήγα εἶναι αὐτὴ τοῦ συναγωνιστῆ καὶ συντρόφου του Χριστόφορου Περραιβοῦ. Αὐτὸς συνόδεψε τὸ Ρήγα στήν Τεργέστη, συνελήφθη μαζί μ' αὐτόν ἀπὸ τὴν Αὐστριακὴ Ἀστυνομία, ἀλλὰ κατόρθωσε τελικὰ νὰ γλυτώσει. Ἀναφέρει λοιπὸν στὴ βιογραφία του γιὰ τὸ Ρήγα πὼς κατὰ τὴ στιγμή τοῦ μαρτυρίου του (24 Ἰουνίου 1798) εἶπε τὰ περίφημα προφητικά λόγια: *Ἐγὼ ἔσπειρα, ἄς ἔλθουν τώρα οἱ ἄλλοι νὰ θερίσουν.* Ἡ φράση αὐτὴ πού συγκλόνησε τοὺς συγχρόνους τοῦ Ρήγα ἀξιοποιήθηκε ἀπὸ τὸν συμπατριώτη του, καθηγητὴ τῆς φιλολογίας Φίλιππο Ἰωάννου καὶ κοσμεῖ σήμερα τὴ βάση τοῦ ἀνδριάντα τοῦ Ρήγα μπροστὰ στό Πανεπιστήμιο τῆς Ἀθήνας.

Κανεὶς δὲ σκέφτηκε τὴν ἐποχὴ ἐκείνη νὰ ἐξετάσει τὴν ἀξιοπιστία τῆς μαρτυρίας αὐτῆς.³ Ὁ Περραιβὸς κατὰ τὴ στιγμή τοῦ μαρτυρίου τοῦ Ρήγα δὲν ἦταν παρών. Ὅ,τι εἰπώθηκε ἀνάμεσα στὸν Ρήγα καὶ τοὺς ἑπτὰ συντρόφους του κατὰ τίς δραματικὲς ἐκείνες ὥρες δὲν ξεπέρασε τοὺς τοίχους τῆς σκοτεινῆς φυλακῆς τους. Ποιὸς λοιπὸν ἦταν ὁ αὐτήκοος; Μιά μοναδικὴ ἀπάντηση ταιριάζει ἐδῶ: ὁ θρύλος, πού δίκαια ἔβαλε στό στόμα τοῦ πρωτομάρτυρα τὴ φράση πού ὀλοκλήρωνε προφητικά τὴν προσπάθειά του, καταξίωνε τὴ θυσία του καὶ ἀνταποκρίνονταν στὴ συλλογικὴ προσδοκία τῶν συμπατριωτῶν του.

Τὸ καλοκαίρι τοῦ 1891 ὁ γνωστός διηγηματογράφος Ἀνδρέας Καρκαβίτσας ἐπισκέπτεται τὸ σπίτι τοῦ Ρήγα στό Βελεστίνο. Συνεπαρμένος ἀπὸ τὸ θρύλο τοῦ Ρήγα, ὅπως αὐτὸς πρόβαλε στό περιβάλλον τῆς γεννήσεώς του, παρουσιάζει μέ κάποια δόση ὑπερβολῆς πού χαρακτηρίστηκε ὡς «ντελίριουμ τρέμενς» (παρालήρημα), τὴ δράση του μ' ἐκείνη τοῦ Χριστοῦ, γράφοντας τὰ παρακάτω:

Τί ἔχει νὰ κάμη ἡ φάνη τῆς Βηθλεέμ ἀπέναντι τῆς κοίτης ἑνὸς ἔθνομάρτυρος; Ὁ Χριστὸς ἐκήρυξε τὸ Εὐαγγέλιον του δι' ὅλον τὸν κόσμον, ἀλλ' ὁ Ρήγας ἐκήρυξε τὸ ἰδικὸν του διὰ τὸν δοῦλον ἔθνισμόν.. Ἄς συλλογίζονται οἱ ἄλλοι ὅτι εἶναι ἄνθρωποι. Ἐγὼ θέλω νὰ εἶμαι μόνο ὁ ἀναστάς Ἕλλην καὶ δοξάζω τὸν ἀναστήσαντά με καὶ συνεχίζει: Μυρίαί λόγχοι νὰ προσέβαλλον τὰ στήθη μου καὶ χίλια ἀστραφετὰ ξίφη νὰ ἐκρέμαντο ἄνω τῆς κεφαλῆς μου, δέν θὰ ἐδίσταζα ἐγὼ νὰ φωνάζω στεντοριῶς: Πρὸ τῆς σωτηρίας τῆς ψυχῆς μου ἐπιθυμῶ τὴν Ἐλευθερίαν τῆς Πατρίδος μου.⁴

Ἐξαιτίας τῆς προβολῆς τοῦ στοιχείου τοῦ θρύλου δὲν δόθηκε ἡ σημασία πού ἔπρεπε στό γεγονός, ὅτι ὁ Ρήγας σχεδιάζοντας θεωρητικὰ τὴ μορφή τοῦ Νεοελ-

3. Βλ. Αἰμ. Λεγράνδ-Σπ. Λάμπρου, Ἀνέκδοτα ἔγγραφα περί Ρήγα Βελεστινλή, Ἀθῆναι 1981, σ.σ. 6'-δ'.

4. Βλ. Χρ. Ριζοπούλου, Βελεστίνο καὶ Βηθλεέμ. Τὸ «σκάνδαλο» τοῦ Ἀνδρέα Καρκαβίτσας, πού προτίμησε τὸ Ρήγα ἀπὸ τὸν Ἰησοῦ, Ἑκτατὴ ἔκδοση «Θεσσαλικῶν Χρονικῶν», Ὀγδοηκονταετηρίδας 1861-1961, Ἀθῆναι 1965, σ.σ. 471/4.

ληνικού Κράτους με τό Σύνταγμά του και επιδιώκοντας πρακτικά τήν ανατροπή τής τυραννίας με τό Θούριό του, διέυρνε τίς βάσεις επάνω στίς όποίες θεμελιώνε τήν όλη άναμορφωτική του προσπάθεια.

Οί βάσεις αυτές ήταν ό κοινοτισμός, πού άποκοτούσε τώρα μιá ευρύτερη διάσταση στά πλαίσια του ύπερεθνικού – πλουραλιστικού – όμοσπονδιακού Κράτους πού σχεδίασε ό Ρήγας, από τή μιá πλευρά, και από τήν άλλη ή αναγνώριση ευρύτερων ανθρωπίνων δικαιωμάτων σε μεγάλες και μικρές ομάδωσεις, άνεξάρτητα από έθνικές, φυλετικές, θρησκευτικές και κοινωνικές διακρίσεις.

Προχωρούσε έτσι ό Ρήγας πέρα από τίς διακηρύξεις τής Γαλλικής Έπαναστάσεως, πού αναγνωρίζει πολιτικά και άτομικά δικαιώματα στή μονάδα, τόν πολίτη και όχι στήν ομάδα δηλαδή στίς μειονότητες. Γινόταν έτσι ό Πρόδρομος τής Οίκουμειικής Διακήρυξεως τών Άνθρώπινων Δικαιωμάτων του 1948, ή όποία, καθώς είναι γνωστό, αναγνωρίζει ανθρώπινα δικαιώματα με τό ίδιο όπως ό Ρήγας πνεύμα σε μικρές ή μεγάλες ομάδες, όπως είναι οί Communities και Societies.

Περίεργη συγκυρία συντέλεσε στή προβολή του θρύλου σε βάρος τής πραγματικότητας. Η ύπαρξη του Συντάγματος ήταν γνωστή.⁵ Τό περιεχόμενό του όμως παρέμεινε γιά ένα μεγάλο χρονικό διάστημα άγνωστο. Διότι τά 3.000 αντίτυπα στά όποία είχε στά 1797 τυπωθεί στή Βιέννη, κατασχέθηκαν από τήν Αυστριακή μυστική Αστυνομία ύστερ' από προδοσία και έκτός από ελάχιστα καταστράφηκαν.

Όταν λοιπόν έγινε στά 1879, δηλαδή ύστερ' από εκατό χρόνια γνωστό τό περιεχόμενο του Συντάγματος του Ρήγα⁶, ήταν πιά πολύ άργά γιά νά συμπληρωθεί ίκανοποιητικά τό κενό πού είχε δημιουργηθεί από τήν άγνοια τής θεωρητικής βάσεως τής προσπάθειάς του.

Και τοϋτο γιατί ό στόχος – ή Άπελευθέρωση – είχε έπιτευχθεί με τόν Θούριο, πού είχε αναχθεί σε θρύλο, σε τρόπο ώστε ή προσφορά του Συντάγματος στήν έπίτευξη του σκοπού νά φαίνεται άσήμαντη.

Δέν συνειδητοποιήθηκε επίσης τό γεγονός ότι τό Σύνταγμα του Ρήγα, πού είχε σχεδιασθεί κάτω από καθεστώς δουλείας ήταν προοδευτικότερο από τά Συντάγματα του 1844 και 1864 πού συντάχθηκαν κάτω από καθεστώς Έλευθερίας. Τό Σύνταγμα μάλιστα του 1844, μήν αναγνωρίζοντας δικαίωμα συσσωματώσεως σε άτομα και σε ομάδες, θρискόταν πολλούς αιώνες πίσω από τήν εποχή και τίς δημοκρατικές καταβολές του Νεοελληνικού πολιτικού βίου, του όποιου οί ρίζες ανάγονται στήν εποχή του Σόλωνα.

5. Ο σύντροφος του Ρήγα Χριστόφορος Περραιβός, στο βιβλίο του «Άπομνημονεύματα πολεμικά», τ. 1. Άθηνά 1836, σ. θ' γράφει: «Ο Ρήγας πρό ενός χρόνου (1796) διέτριβεν εις Βιέννην, όπου εξέδωκε χάρτας γεωγραφικούς, έτύπωσε κρυφίως έν βιβλίον πολεμικόν.. όμοίως και κανόνας τινάς νομικούς».

6. Δημοσιεύθηκε γιά πρώτη φορά από χειρόγραφο, πού είχε περισωθεί στο «άνέκδοτο έπιστολάριο» του Κερκυραίου νομοδιδασκάλου Ν. Μανιάκη, από τόν Π. Χιώτη, στο περιοδ. Παρθενών, τ.Α', Άθηναι 1871-72, σσ. 507-512 και 545-556. Βλ. επίσης ό.π., σσ. 417 και 447 έπ.

Ἔτσι ἐξηγεῖται πὼς ὁ Ἄνωνμος συγγραφέας τῆς Ἑλληνικῆς Νομαρχίας, ἐνὸς μαχητικοῦ βιβλίου πού ἐκδόθηκε στὰ 1806, ἀκολούθησε τὴν ἐπαναστατικὴ γραμμὴ τοῦ Ρήγα ἔχοντας ὑπόψη του τὸν Θούριο μόνο, δηλαδή τὰ πρόσφορα γιὰ τὴν ἀνάκτηση τῆς Ἐλευθερίας μέσα, χωρὶς παράλληλα νὰ ἀσχολεῖται μὲ τὴ μορφή πού ἔπρεπε νὰ προσλάβει τὸ Κράτος πού θὰ πήγαζε ἀπὸ τὴν Ἐπανάσταση, χωρὶς δηλαδή νὰ ἔχει ὑπόψη του τὸ Σύνταγμα.

Περιορίζεται στὸ νὰ συστήσει ὑπακοή στοὺς νόμους πού θὰ συντάσσονταν μετὰ τὴν κατάλυση τῆς τυραννίας, χωρὶς νὰ προτείνει κανένα συγκεκριμένο πολιτικὸ πρότυπο⁷.

Τὸ Κράτος πού σχεδιάζει ὁ Ἄνωνμος συγγραφέας, εἶναι μιὰ ἀτελής μικρογραφία τοῦ ὑπερεθνικοῦ Κράτους τοῦ Ρήγα. Περιορίζεται στὰ στενά ἐθνικά καὶ θρησκευτικά πλαίσια τοῦ πλουραλιστικοῦ παρακράτους τῶν Κοινοτήτων. Ἡ ἀγωνιστικὴ διάθεση τοῦ συγγραφέα εἶναι ἀναμφισβήτητη. Ἄσκει ἀδυσώπητη κριτικὴ ἐναντία σὲ κάθε εἶδους συνεργασία μὲ τὸν κατακτητὴ, ὅπως ἡ ἐθελοδοουλεία, γιὰ τὴν ὁποία κατηγορεῖ τοὺς φαναριῶτες, τοὺς κοτζαμπάσηδες, τὸν ἀνώτερο κλῆρο καὶ τοὺς μεγαλεμπόρους. Δὲν ἔχει ὅμως τὴ μεγαλωσύνη καὶ τὴ λεβεντιά τοῦ Ρήγα πού ἤξερε νὰ εἶναι ἐμπνευσμένος χωρὶς νὰ εἶναι ἐμπαθής.

Ἄλλὰ δὲν εἶναι μόνο ὁ Ἄνωνμος πού ἀγνοεῖ τὴ θεωρητικὴ βάση πού περιέχεται στὸ Σύνταγμα τοῦ Ρήγα. Ὅταν κατὰ τὴν Ἐπανάσταση ὁ πρῶτος πολιτιολόγος τῆς Νεότερης Ἑλλάδας Ἰωάννης Κοκκῶνης, συνέγραφε τὸ δίτομο βιβλίο του «Περὶ Πολιτειῶν καὶ περὶ Πολιτικῆς Κυβερνήσεως», πού τυπώθηκε στὸ Παρίσι στὰ 1828/9, δὲν εἶχε οὔτε αὐτὸς ὑπόψη του τὸ περιεχόμενο τοῦ Συντάγματος τοῦ Ρήγα.

Τὸ ἴδιο μπορεῖ νὰ εἰπωθεῖ καὶ γιὰ τὸν Κοραῆ, ὁ ὁποῖος συμπαραστάθηκε στὸ μαρτύριο τοῦ Ρήγα καὶ τῶν συντρόφων του καὶ ἀντέδρασε δυναμικά στὸ κήρυγμα ἐθελοδοουλείας, πού ἐξαπέλυσε τὸ Πατριαρχεῖο ὕστερ' ἀπὸ ἐντολὴ τοῦ δυνάστη.

Ὁ Κοραῆς, ἐπιχειρώντας νὰ συμβάλει στὴ διαμόρφωση τῆς πολιτειακῆς πραγματικότητας στὰ 1823, διαπιστώνει ὅτι ἂν καὶ εἶχε φθάσει ὁ καιρὸς πού θὰ χρησίμευαν οἱ νόμοι γιὰ τὴ συγκρότηση τῆς πολιτείας, ὥστόσο ἡ Πολιτικὴ

7. Ἡ νομαρχία ἀδελφοί μου, γράφει (βλ. ἔκδ. 1806, σ. 18), εὑρίσκεται εἰς τὴν δημοκρατίαν, καθὼς καὶ τὴν ἀριστοκρατίαν, αἱ ὁποῖαι εἰς ἄλλο δὲν διαφέρουσι, εἰμὴ μόνον, ὅτι ἡ μὲν δημοκρατία κλείνει εἰς τὴν ἀναρχίαν, ἡ δὲ ἀριστοκρατία εἰς τὴν ὀλιγαρχίαν, ἡ ὁποία πολλάκις εἶναι χειρότερα καὶ ἀπὸ τὴν ἰδίαν τυραννίαν. Ἐπειδὴ ὅμως καὶ εἰς τὰς δύο αὐτὰς διοικήσεις σώζεται ἡ Ἐλευθερία, ἀδιάφορος εἶναι ἡ ἐκλογὴ. Ὅθεν, κατὰ τὸ πλῆθος τοῦ λαοῦ, καὶ κατὰ τὸ κλίμα ποτὲ προτιμᾶται ἡ μία ποτὲ δὲ ἡ ἄλλη». Βλ. Ἄνωνμου τοῦ Ἑλλήνος, Ἑλληνικὴ Νομαρχία, ἔκδ. Γ. Βαλέτα-Ν.Α. Βέη-Μ. Σιγούρου, Ἀθήνα 1957³, σ. 58. Γιὰ τὸ ἂν Νομαρχία σημαίνει ἀρχὴ τῶν Νόμων ἢ ἀρχὴ τοῦ Νόμου, καθὼς καὶ γιὰ τὸν πιθανὸ συγγραφέα, βλ. τὴ σχετικὴ διαπραγματεύση τῆς Μ. Μαντουβάλου, Ἑλληνικὴ Νομαρχία, περιόδ. Μαντατοφόρος, Δελτίο Νεοελληνικῶν Σπουδῶν, τεύχ. 13, Amsterdam 1979, σσ. 11-25, ὅπου (σσ. 22-24), παρπέμποντας σὲ προγενέστερη ἀνακοίνωσή της στὴν Ἀκαδημία Ἀθηνῶν (Πρακτικά, τ. 53 (1978), σσ. 248-253, προτείνει ὡς συγγραφέα τῆς Ἑλληνικῆς Νομαρχίας τὸν Ἀδαμάντιο Κοραῆ.

Ἐπιστήμη ἦταν ἀνύπαρκτη, διότι κατὰ τὴ διάρκεια τῆς δουλείας οὔτε μᾶς ἐχρησίμευσεν ἀκόμη τοιαύτη ἐπιστήμη, οὔτ' ἐπροβλέπαμεν ὅτι ἔμελλε τόσον ἐγγήγορα νὰ μᾶς χρησιμεύσει⁸.

Μποροῦμε νὰ συμπεράνουμε ὅτι ὁ Κοραῆς θ' ἀπέφευγε ἀσφαλῶς τοὺς ἀφορισμούς αὐτοὺς ἂν γνώριζε τὴν ὑπαρξη τοῦ Συντάγματος τοῦ Ρήγα.

Ἐν τῷ Ρήγῳ συνέλαβε κατὰ τὸν ἰδανικότερο τρόπο τὰ αἰτήματα τοῦ καιροῦ του.

Ἡ διαμόρφωση τοῦ συλλογικοῦ ψυχολογικοῦ κλίματος τῆς αὐτογνωσίας-ἀντίδοτο τῆς ἐθελόδουλείας καὶ τοῦ ραγιαδισμού – ἡ ἀξιοποίηση τῆς λεβεντιάς, ὡς συνισταμένη τοῦ πόθου γιὰ τὴν ἀνάκτηση τῆς Ἐλευθερίας, ἡ συνεχῆς ἐπαγρύπνηση γιὰ τὴ διατήρησή της μέσα ἀπὸ δημοκρατικές διαδικασίες, ἡ θεμελίωση ἑνὸς πολιτειακοῦ προτύπου ὑπερεθνικοῦ χαρακτήρα, πού θ' ἀναγνώριζε τὰ πρωταρχικά πολιτιστικά δικαιώματα τῶν ὁμάδων πού θά τὸ συγκροτοῦσαν, πέρα ἀπ' τὰ φυλετικά, γλωσσικά, θρησκευτικά, κοινωνικά ὄρια, ἡ καταξίωση τῆς ἀνθρώπινης ἀξιοπρέπειας, ἀποτελοῦσαν γιὰ τὰ ἄτομα καὶ τίς ὁμάδες ὑπαρξιακά αἰτήματα, πού ἐπέτρεπαν τὸν ἀδιανόητο πρὶν συντονισμό τῆς προσπάθειας γιὰ τὴν αὐτοδύναμη ἀποτίναξη τῆς τυραννίας καὶ ἀναδείκνυαν τὸν Ρήγα ὡς τὸν κατ' ἐξοχήν φορέα τῶν δραματισμῶν αὐτῶν.

Κάτω, λοιπόν, ἀπὸ τίς συνθήκες πού ἐξετάσαμε δημιουργήθηκε ἡ σφαλερῆ ἐντύπωση, ὅτι ἡ νεοελληνικὴ πολιτειακὴ πραγματικότητα δὲν εἶχε τὸ ἀπαραίτητο θεωρητικὸ ὑπόβαθρο ἐπάνω στοῦ ὁποῖο νὰ θεμελιωθεῖ.

Αὐτὸ ὁδήγησε στὴν ἐπίλυση τῶν προβλημάτων πού ἀνέκυψαν κατὰ τὴν Ἐπανάσταση καὶ τὴ μετεπαναστατικὴ περίοδο σὲ ἐπιλογές ἀπὸ ξένα νομοθετικά πρότυπα σὲ βάρος τῆς διαμορφώσεως αὐτόνομης καὶ αὐτοδύναμης, δηλαδὴ αὐτόχθονης δικαιοταξίας.

Ἐν τῷ Ρήγῳ, ὡστόσο δὲν ὑπῆρξε, ὅπως εἶδαμε, μόνο ὁ φλογερὸς βάρδος τῆς Ἐλευθερίας καὶ ὁ πρωτομάρτυρας τῆς παλιγγενεσίας μας ὅπως τὸν θέλησε ὁ θρῦλος, παραβλέποντας τὸ γεγονός ὅτι προηγήθηκαν καὶ ἀκολούθησαν στὴ θυσία καὶ ἄλλοι μάρτυρες. Ὑπῆρξε πολὺ περισσότερο θεωρητικὸς ἀναμορφωτῆς τῆς νεοελληνικῆς πολιτειακῆς ὑποστάσεως, στὰ πλαίσια ὅχι μόνον τῆς Ἑλλάδας καὶ τῶν Βαλκανίων ἀλλὰ καὶ τῆς Εὐρώπης ὁλόκληρης.

Τὸ σημαντικό αὐτὸ γεγονός, ἐξαιτίας τῶν ἱστορικῶν συγκυριῶν πού ἀναφέραμε, δὲν ἀξιοποιήθηκε ἀνάλογα μὲ τὴν ἀξία του, σὲ βάρος τῆς πραγματικότητας, πού ἐπιχειρήσαμε, μὲ ὅσα μέχρι τώρα ἐκθέσαμε, νὰ σκιαγραφήσουμε.

Ἐν τῷ Ρήγῳ, κανένα ἥρωα γιὰ τὸν πρωταγωνιστὴ τῆς Ἐλευθερίας μας, δὲ θά μπορέσει νὰ ξεπεράσει σὲ ἀκτινοβολία αὐτὸ πού ὁ θρῦλος ἔχει ἀνυψώσει σὲ κάθε ἐλληνικὴ καρδιά, ὅταν αὐτὴ, ὅπως εἶχε πεῖ ὁ ἴδιος *συλλογᾶται ἐλεύθερα*.

Καταλήγουμε, λοιπόν, στοῦ συμπεράσμα ὅτι: Παρὰ τὸν μεγάλο ἀριθμὸ βιογραφιῶν καὶ ἐιδικῶν μελετῶν, πού ἀναφέρονται στοῦ ἔργου καὶ τῆς δράσης τοῦ Ρήγα, ὑπάρχουν ἀκόμη ὀρισμένες πτυχές τῆς προσωπικότητάς του, πού ἐξαιτίας ἐιδικῶν ἱστορικῶν συγκυριῶν παραμένουν ἄγνωστες ἢ ἀναξιολόγητες.

8. Βλ. Θ. Βολίδου, Ἐπανάσταση Κοραῆ, Σημειώσεις εἰς τὸ Προσωρινὸν Πολίτευμα τῆς Ἑλλάδος, τοῦ 1822 ἔτους, Ἀθῆναι 1933, σ. 115.

Ὁ Ρήγας ἀπὸ τὴ στιγμή τοῦ μαρτυρικοῦ θανάτου του ἐντάχθηκε αὐτοδύναμη στὴν περιοχή τοῦ θρύλου. Τοῦ κοινωνικοῦ δηλαδή φαινομένου, πού προέρχεται ἀπὸ τὴν ἔξαρση τοῦ συλλογικοῦ λαϊκοῦ αἰσθήματος πού τονίζει καί ὠραιοποιεῖ ὀρισμένα χαρακτηριστικά γνωρίσματα τοῦ εἰδώλου του, σέ τρόπο πού νά ὀλοκληρώνεται συναισθηματικά καί ψυχολογικά ἢ προσωπικότητά του καί νά ἀνάγεται σάν πρότυπο γιά μίμηση.

Ἔτσι, ὅμως, ἐνῶ τονίζονται ὀρισμένοι τομεῖς τῆς δράσεως τοῦ Ρήγα (ὅπως π.χ. διαφωτισμός-πατριωτισμός) ἄλλοι ἐξίσου σημαντικοί, παραμένουν, σέ βάρος μιᾶς ὀλοκληρωμένης γιά τὴν προσωπικότητά του ἀξιολογήσεως, ἄγνωστοι ἢ ἀνερευνήτοι καί ἀσύνδετοι μεταξύ τους καί μέ τὴν ἐποχὴ του.

Τέτοιοι τομεῖς εἶναι: α. Ὁ πετυχημένος σχεδιασμός μιᾶς ὀλοκληρωμένης πολιτικῆς θεωρίας πού ἂν ἐφαρμοζόταν στὴν κατάλληλη στιγμή – κατὰ τὴν ἔκρηξη δηλαδή τῆς Ἐπαναστάσεως τοῦ 1821 – θά συνέβαλλε ἀποφασιστικά στή διαμόρφωση μιᾶς νεοελληνικῆς πολιτειακῆς καί γενικότερα πολιτισμικῆς πραγματικότητος πού ν' ἀνταποκρίνεται ἱκανοποιητικά στίς ἀπαιτήσεις τῆς ἐποχῆς ἐκείνης. β. Ὅρισμένες τολμηρές προεκτάσεις πού ἐπέφερε στίς «ἀτομικὸν χαρακτήρα» διακηρύξεις τῆς Γαλλικῆς Ἐπαναστάσεως, πού καταξιώνουν μέ τὴ συλλογικὴ μορφή τους τίς ἀνθρώπινες πολιτισμικῆς ἐλευθερίες κατὰ τρόπο ὄχι μόνο πρωτοπορειακό, ἀλλὰ καί θαυύτατα ἀνθρωπιστικό.

Πόσο προοδευτικὸς πραγματιστῆς γιά τὴν ἐποχὴ του καί πόσο προφητικὸς ὀραματιστῆς γιά τὴ δική μας ἐποχὴ ὑπῆρξε ὁ Ρήγας, ἀποδεικνύεται ἀπὸ τό γεγονός ὅτι τὰ δικαιώματα αὐτὰ ἀναγνωρίζονται σήμερα, ὕστερα ἀπὸ ἐνάμισυ αἰῶνα, μέ τὰ ἄρθρα 20, 22 καί 27 τῆς Οἰκουμενικῆς Διακηρύξεως τῶν Ἀνθρωπίνων Δικαιωμάτων (1948), ὡς διεθνῶς καταξιωμένα ἀξιώματα.

Ἐπιλογή Βιβλιογραφία

Στὴν ἐκτενῆ βιβλιογραφία πού παραθέτω στίς εἰδικές γιά τὸν Ρήγα μελέτες μου: «Ρήγας Βελεστινλῆς. Ἡ πολιτειακὴ Ἰδεολογία τοῦ Ἑλληνισμοῦ προάγγελος τῆς Ἐπαναστάσεως», Θεσσαλονίκη 1964 καί «Ἑλληνικαὶ καταβολαὶ καί ξενικαὶ ἐπιδράσεις εἰς τό ἔργον τοῦ Ρήγα Βελεστινλῆ», Θεσσαλονίκη 1974, ἄς προστεθοῦν καί οἱ ἐπόμενες βιβλιογραφικῆς ἐπιλογές:

Γ. *Ἐνλόγιον Κουρίλα*, Ρήγας ὁ Φεραῖος καὶ τὰ ἀνέκδοτα ποιήματα του ἐξ Ἀθωνικοῦ χειρογράφου, *Θεσσαλικά Χρονικά*, τ. 3 (1932), σσ. 3-96.

Ν. Traikoff, Rigas Velestinlis en Russie, *Byz. Neugriech. Jahrb.*, r.16 (1939), σσ. 156-168.

Π. Ἐνεπεκίδη, Ρήγας Βελεστινλῆς, Ἐπιστροφή ἀπὸ τό θρύλο στὴν Ἱστορία, *Ἱστορικὴ καὶ Λαογραφικὴ Ἑταιρεία τῶν Θεσσαλῶν, Τμῆμα Διαλέξεων*, τ. 7., τεύχ. 4-5, Ἀθήναι 1958, σσ. 1-35.

Τοῦ ἴδιου, Ρήγας-Υψηλάντης-Καποδίστριας. Ἐρευναι εἰς τὰ Ἀρχεῖα τῆς Αὐστρίας, Γερμανίας, Ἰταλίας, Γαλλίας καί Ἑλλάδος, Ἀθήναι 1965.

Αἰ. Elias, Sur la circulation manuscrite des écrits politiques de Rigas en Moldavie. *Revue Roumanne d' Histoire*, τ. 1 (1962) σσ. 479-497.

A. Σέβαστάκη, 'Επιδράσεις στά Σαμιακά πράγματα τής Γαλλικής 'Επανάστασης, τής Φιλικής 'Εταιρείας καί του Συντάγματος του Ρήγα, άνάτ. από τό περιοδικό *Σύγχρονα Θέματα*, 1965.

N. Camariano, "Άσματα καί πονήματα διαφόρων. Chancons et Opuscules patriotiques publiés à Jassy en 1821 par un Hetairiste, Bucarest 1966.

A. Daskalakis, The Greek Marseilliese of Rhigas Velestinlis, *Balkan Studies*, τ. 7 (1966) σσ., 273-296.

I. Βασδραβέλλη, Οί Μακεδόνες συνεργάτες του Ρήγα Βελεστινλή καί τά επαναστατικά ρεύματα τής εποχής, Θεσσαλονίκη 1968.

R. Clogg, The Dhidaskalia Patriki (1798). An Orthodox reaction to the French revolutionary propaganda, *Middle Eastern Studies*, τ. 5, London 1969, σσ. 87-115.

Π. Πίστα, Τά τραγούδια του 'Εγκολπίου του Ρήγα, *Έλληνικά*, τ. 22 (1969), σσ. 183-206.

'Αλ. Πολίτη, 'Η προσγραφόμενη στό Ρήγα πρώτη έκδοση του 'Αγαθαγγέλου. Τό μόνο γνωστό άντίτυπο, *Έρρανιστής*, τ. Ζ' (1969), σσ. 173-192.

O. Fűves, The Philiki Hetairia of Rhigas and the Greeks of Pest, *Balkan Studies*, τ. 11 (1971) σσ. 117-122.

Τιμ. Κοντομέρκου, 'Ελευθερία καί νόμος κατά τόν Ρήγα Φεραίο, 'Αλεξάνδρεια 1972.

Γ. 'Αθανασιάδη, 'Η συνταγματική ρύθμιση τής εξωτερικής πολιτικής ('Από τό πολίτευμα του Ρήγα στό Σύνταγμα του 1975), *Τό Σύνταγμα*, 1976, σσ. 838 έπ.

'Α. Δασκαλάκη, Τό Πολίτευμα του Ρήγα Βελεστινλή. Πρώτον Σύνταγμα 'Ελληνικής Δημοκρατίας καί έλευθέρας διαβίωσης των Βαλκανικών λαών, 'Αθήναι 1976.

Του ίδιου, Τά έθνεγερτικά τραγούδια του Ρήγα Βελεστινλή. Κείμενον, σχόλια καί έρμηνευτικά σημειώσεις, 'Αθήναι 1977.

'ΑΟ. Καραθανάση, Μιά ελληνική μαρτυρία από τή Βιέννη για τίς πρώτες συλλήψεις των συνεργατών του Ρήγα Βελεστινλή, *Μακεδονικά*, τ. 18 (1978), σσ. 92-102.

Γ. Λαΐου, Οί άδελφοί Μαρκίδες Πουλίου, ό Γεώργιος Θεοχάρης καί άλλοι σύντροφοι του Ρήγα. 'Ανέκδοτα έγγραφα από τά 'Αρχεία τής Βιέννης, *Δελτ. 'Ιστ. 'Εθν. 'Ετ. 'Ελλάδος*, τ. 12 (1957), σσ. 209-210 καί 253/4.

L. Vranoussis, Rigas, un patriot Grec din Principate, Bucarest 1980, (σσ. 1-336).

Α. Βρανούση, "Ένα περιζήτητο Κερκυραϊκό χειρόγραφο. 'Ο κώδικας τής άλληλογραφίας του Περραιβου, *Πρακτικά του Τρίτου Πανιόνιου Συνεδρίου*, τ. 1, 'Αθήναι 1967 σσ. 47-57.

Του ίδιου, Θούρια του Ρήγα (τυπωμένα τό 1798) καί χειρόγραφα του Βηλαρά, *Πρακτ. 'Ακαδ. 'Αθηνών*, τ. 56 (1981) σσ. 299-312.

'Ιουλ. Κέρπη, 'Η αρχαιογνωσία του Ρήγα, 'Αθήνα 1985.

Eman, Turczynski, Das Verfassungsproject des Rigas Pheraios und der gesamt-balkanische Hintergrund der Filike Etairia, Friendenssicherung in Südosteuropa. Federationsprojekte und Alianze seit dem Beginn der nationalen Eigenstaatlichkeit, Herausg. von M. Bernach und Karl Nehring, München 1985, σσ. 21-33.

ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΕΠΙΣΤΗΜΟΝΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ "ΦΕΡΩΝ - ΒΕΛΕΣΤΙΝΟΥ - ΡΗΓΑ"

**ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ
ΦΥΣΙΚΗΣ ΑΠΑΝΘΙΣΜΑ**

ΒΙΕΝΝΗ 1790

Φωτοαναστατική έκδοση, με εύρετήριο ονομάτων
καί πραγμάτων, Άθήνα 1991.

**ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ
ΤΑ ΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΑ**

ΒΙΕΝΝΗ 1797

Έπαναστατική προκήρυξη, τὰ Δίκαια τοῦ ἀνθρώπου,
τό Σύνταγμα, ὁ Θούριος, Ὑμνος Πατριωτικός,
Άθήνα 1994. Τρίτη έκδοση 1997.

**ΓΙΑΝΝΗ ΚΑΡΑ
ΓΕΡΜΑΝΙΚΕΣ ΕΠΙΔΡΑΣΕΙΣ ΣΤΗ
ΣΚΕΨΗ ΤΩΝ ΧΡΟΝΩΝ ΤΗΣ ΝΕΟ-
ΕΛΛΗΝΙΚΗΣ ΑΝΑΓΕΝΝΗΣΗΣ. ΣΤΕ-
ΦΑΝΟΣ ΔΟΥΓΚΑΣ Ἡ ΠΕΡΙ
ΦΥΣΙΚΗΣ ΦΙΛΟΣΟΦΙΑΣ**

Άθήνα 1993.

**ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΑΠ. ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΥ
ΓΝΩΣΕΙΣ ΑΝΑΤΟΜΙΑΣ ΚΑΙ
ΦΥΣΙΟΛΟΓΙΑΣ ΤΟΥ ΘΕΣΣΑΛΟΥ
ΔΙΔΑΣΚΑΛΟΥ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ
ΑΝΘΙΜΟΥ ΓΑΖΗ (1758-1828)**

Άθήνα 1993.

**ΝΙΚΟΛΑΟΥ ΠΑΝΤΑΖΟΠΟΥΛΟΥ
ΜΕΛΕΤΗΜΑΤΑ ΓΙΑ ΤΟΝ ΡΗΓΑ
ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ**

Άθήνα 1994

**ΔΗΜΗΤΡΙΟΥ ΚΑΡΑΜΠΕΡΟΠΟΥΛΟΥ
ΟΝΟΜΑ ΚΑΙ ΚΑΤΑΓΩΓΗ ΤΟΥ ΡΗΓΑ
ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ.**

Άθήνα - Βελεστίνο 1997

**ΥΠΕΡΕΙΑ, ΤΟΜΟΣ 1ος
ΠΡΑΚΤΙΚΑ Α' ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
«ΦΕΡΑΙ - ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ - ΡΗΓΑΣ»**

(ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ 1986) - Άθήνα 1990.

Έπιμέλεια: Παν. Καμηλάκη καί Αικ. Πολυμέρου-Καμηλάκη.

**ΥΠΕΡΕΙΑ, ΤΟΜΟΣ 2ος
ΠΡΑΚΤΙΚΑ Β' ΣΥΝΕΔΡΙΟΥ
«ΦΕΡΑΙ - ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ - ΡΗΓΑΣ»**

(ΒΕΛΕΣΤΙΝΟ 1992) - Άθήνα 1994.

Έπιμέλεια Δημ. Καραμπερόπουλου καί Εύαγ. Κακαβογιάν-
νη.

**ΜΑΡΙΑ ΜΑΝΤΟΥΒΑΛΟΥ
Ο ΡΗΓΑΣ ΣΤΑ ΒΗΜΑΤΑ
ΤΟΥ ΜΕΓΑΛΟΥ ΑΛΕΞΑΝΔΡΟΥ**

Άθήνα 1996

**ΑΙΜ. ΛΕΓΡΑΝΔ - ΣΠ. ΛΑΜΠΡΟΥ
ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΠΓΡΑΦΑ ΠΕΡΙ ΡΗΓΑ
ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ ΚΑΙ ΤΩΝ ΣΥΝ ΑΥΤΩ
ΜΑΡΤΥΡΗΣΑΝΤΩΝ ΕΚ ΤΩΝ ΕΝ
ΒΙΕΝΝΗ ΑΡΧΕΙΩΝ ΕΞΑΧΘΕΝΤΑ**

(ΑΘΗΝΑ 1891) - Άθήνα 1996

Φωτοαναστατική επανέκδοση με εύρετήριο ονομάτων καί
πραγμάτων.

**ΚΩΝ. ΑΜΑΝΤΟΥ
ΑΝΕΚΔΟΤΑ ΕΠΓΡΑΦΑ ΠΕΡΙ ΡΗΓΑ
ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ**

(ΒΙΕΝΝΗ 1930) - Άθήνα 1997

Φωτοαναστατική επανέκδοση με εύρετήριο ονομάτων καί
πραγμάτων.

**ΡΗΓΑ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗ
ΘΟΥΡΙΟΣ**

ΒΙΕΝΝΗ 1797 Άθήνα 1997

ΠΑΡΑΔΟΣΙΑΚΕΣ ΜΟΥΣΙΚΕΣ ΠΑΡΑΛΛΑΓΕΣ ΚΑΙ
ΠΡΟΕΠΑΝΑΣΤΑΤΙΚΕΣ ΜΕΛΩΔΙΕΣ

**ΛΕΑΝΔΡΟΥ ΒΡΑΝΟΥΣΗ
ΡΗΓΑΣ ΒΕΛΕΣΤΙΝΛΗΣ 1757-1798**

Άθήνα - Βελεστίνο 1997.

ISBN 960-85396-3-3

Ἡ «ΧΑΡΤΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ» τοῦ Ρήγα Βελεστινλή, Βιέννη 1797, διαστάσεων 2μ. X 2μ. ἐκ. δώδεκα φύλλων ἀποτελουμένη.
Ἐδῶ σέ σμίχρυνση.